

FÓRUM TÁRSADALOMTUDOMÁNYI SZEMLE

NEGYEDÉVENKÉNT MEGJELENŐ TUDOMÁNYOS FOLYÓIRAT

XX. évfolyam

Főszerkesztő

CSANDA GÁBOR

A szerkesztőbizottság elnöke

ÖLLÖS LÁSZLÓ

Szerkesztőbizottság

Biró A. Zoltán (Románia), Fedinec Csilla (Magyarország), Holger Fischer (Németország), Gyurgyík László (Szlovákia), Hunčík Péter (Szlovákia), Petteri Laihonon (Finnország), Lampl Zsuzsanna (Szlovákia), Lanstyák István (Szlovákia), Lengyel Zsolt (Németország), Liszka József (Szlovákia), Mészáros András (Szlovákia), Simon Attila (Szlovákia), Szarka László (Magyarország), Andrej Tóth (Csehország), Végh László (Szlovákia)

Tartalom

Tanulmányok

L. JUHÁSZ ILONA

Emlékezés és emlékeztetés. A komáromi zsidóság emlékjelei 3

MISAD KATALIN

A csehszlovákiai és szlovákiai kisebbségek személynévhasználatának szabályozása 1918-tól napjainkig, különös tekintettel a magyar kisebbségre 49

SÁROSI-BLÁGA ÁGNES

Együtt, vagy külön? A településközi együttműködésekéről szóló diskurzusok elemzése egy kistérség példáján 61

FEDINEC CSILLA

Az őslakos státusz Ukrajnában 75

SUSLIK ÁDÁM

Katonai temetők Kelet-Magyarország külső hadművelleti területein 1914–1915-ben 87

Dokumentumok

FILEP TAMÁS GUSZTÁV

Mankón járó demokrácia. Mutatvány egy Petrogalli Oszkár-szövegválogatásból 99

Oral History

HUČKO KÁROLY 125

Konferencia

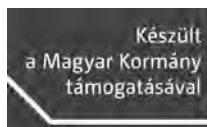
VATAŠČIN PÉTER

A vajdasági magyarok politikai eszméletörténete és önszerveződése
(1989–1999) 159

Könyvek

Miroslav Pekník a kolektív: Pohľady na slovenskú politiku po roku
1989, I–II.
(LampI Zsuzsanna) 165
Vladimír Srb: Proměny politických systémů Evropských mikrostátů
(Öllös László) 170
Kovács László: Márka és márkanév. Márkakutatás és nyelvészet –
metszéspontok, lehetőségek, kihívások
(Simon Boglárka) 171

Lapunk része az Európai Bölcsészettudományi és Társadalomtudományi Index (European Reference Index for the Humanities and the Social Sciences – ERIH Plus) folyóirat-minősítő rendszernek. Folyóiratunk a CEEOL nemzetközi adatbázis által jegyzett.

FÓRUM TÁRSADALOMTUDOMÁNYI SZEMLÉ

A szerkesztőség címe: Fórum Kisebbségkutató Intézet, Park u. 4., 931 01 Somorja. E-mail: csanda@foruminst.sk • Kiadja: Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja. IČO: 34 028 587. Felelős kiadó: Simon Attila igazgató • Nyomdai előkészítés: infopoint Kft. • Nyomta: Adecta, Kft., Csilizradvány • Megjelent a Szlovák Köztársaság Kisebbségi Kulturális Alapja támogatásával • Példányszám: 600 • Ára: 3 € • 2018. június • Nyilvántartási szám: EV 904/08 • ISSN 1335-4361 • Internet: <http://www.forumszemle.eu>

FÓRUM SPOLOČENSKOVEDNÁ REVUE

Adresa redakcie: Fórum inštitút pre výskum menšín, Parková 4, 931 01 Šamorín. E-mail: csanda@foruminst.sk • Vydavateľ: Fórum inštitút pre výskum menšín, Šamorín. IČO: 34 028 587. Zodpovedný: Attila Simon riaditeľ • Tlačiarenská príprava: infopoint s.r.o. • Tlač: Adecta, s.r.o., Čiližská Radvaň • S finančným príspevkom Fondu na podporu kultúry národnostných menšín • Náklad: 600 • Cena: 3 € • jún 2018 • Evidenčné číslo: EV 904/08 • ISSN 1335-4361 • Internet: <http://www.forumszemle.eu>

L. JUHÁSZ ILONA

Emlékezés és emlékeztetés

A komáromi zsidóság emlékjelei

ILONA L. JUHÁSZ

Remembering and Reminding. Memorial Signs of the Komárno Jewry

Keywords: Jewry, Komárom, Komárno, memorial signs, Holocaust, world wars, Martyrs' Day

A zsidó kereskedők már az ókorban, a római légiók kísérlőjeként megjelentek Komárom környékén. A Bar Kochba vezette lázadás leverésére ugyanis egy, Pannónia területén állomásozó légiót küldtek Júdeába. A lázadás leverését követően a visszatérő légiók kiegészültek a rómaiak által szabadcsapatokba verbuvált júdeai lakosokkal, illetve az őket kísérő kereskedőkkel is. A Komáromban talált, Bar Kochba idejéből származó pénzérmék is erre engednek következtetni (Michela 2015, 13. p.). A tatárjárást követően IV. Béla gazdag osztrák zsidókat hívott be az országba. Egy Henuk nevű zsidót kamaragrófnak nevezett ki, aki szolgálataiért zálogba megkapta Komárom várát a várossal, valamint 21 környező községet és a tatai malmot is. Mivel halála után fiai nem tudták kifizetni a zálogot, a birtok visszakerült a király tulajdonába. Miután Komárom IV. Bélától 1265-ben városi kiváltságokat kapott, több kereskedő érkezett különböző országokból Komáromba, többek közt zsidó családok is. A 14. században kiutasították a zsidókat a városból, csupán a 16. században jelentek meg ismét, s ettől az időtől datálható a zsidók folyamatos jelenléte. Egy 1703-ból származó oklevélben említést tesznek egy Wolf Simon nevű kereskedőről, akinek vegyeskereskedése volt a városban. Komárom vármegye 1727-es nyilvántartásában is szerepelnek zsidó családok, s a 18. század 30-as éveiben három házalog zsidó telepedett le családjával a városban, a negyvenes években számuk tovább gyarapodott. Ekkor körülbelül negyvenre tehető a számuk az elsősorban Csehországból érkezett újabb családoknak köszönhetően (Büchler 2009, 192–193. p.).

A Komáromi Zsidó Hitközség megalakulásának évét bizonyos források a 18. század elejére, mások szerint viszont 1790-re teszik (Büchler 2009, 192. p.). A közösség száma folyamatosan nőtt, egy 1787-es összeírás szerint 61 zsidó élt a városban, s a 19. elején már önálló, saját rabbinitással is rendelkeztek, felépült zsinagógájuk is. Az első rabbi – Freistadt Ábrahám – Galgócra érkezett a hitközséghez.

A komáromi zsidók létszáma 1830-ban már elérte a 320-at, azonban számuk továbbra is gyorsan növekedett, mivel sok környékbeli család költözött Komáromba.

Ennek következtében 1845-ben már 700 tagot számlált a hitközség. Amikor 1863-ban felavatták az új zsinagóga impozáns épületét, a zsidó hitközség száma már duplájára nőtt. Ekkor került Komáromba Schnitzer Ármin (1836–1914), a liberális gondolkodású rabbi. Az 1868/69-ben tartott zsidó kongresszust követő hitszakadáskor (a magyarországi zsidóság vallási szempontból három részre oszlott: neológok, ortodoxok és a status quo ante) a komáromi zsidó hitközség a neológ irányzathoz csatlakozott (Büchler 2009, 191. p.). 1880-ban 20 ortodox család azonban megalakította az ortodox irányzatú hitközségét és 1907-ben saját zsinagógát is építettek. Egy ideig status quo ante közösség is létezett, azonban 1929-ben ők is a neológ irányzathoz csatlakoztak. A temetőt továbbra is közösen használták a neológok és az ortodoxok. Az utóbbiak 1890-ben már önálló rabbínátussal rendelkeztek, amelyhez a környékbeli község ortodox közösségei is csatlakoztak. 1896-ban a filantróp Fried Kálmán jelentős anyagi támogatásával felépült a zsidó Menház a Kistemplommal. A századfordulón már több mint 2000 tagja volt a közösségnek. Voltak köztük gazdag vállalkozók, akik például fakereskedéssel¹ foglalkoztak, s jelentős szerepet töltöttek be a gazdasági, társadalmi és kulturális életben is. Vásárhelyi Domonkos, a város főügyésze, Weiss Miksa, a megyei képviselő-testület tagja, Biringer Mór törvényszéki orvos, Lipscher Mór pedig az a közkórház sebész főorvosa volt, s még folytathatnánk a sort. (Büchler 2009, 193. p.)

Az első világháborúban, 45-en veszítették életüket a közösség tagjai közül. A háború idején a Menház kórházként működött, s a hitközség tagjai bekapcsolódtak az 1916-ban Komáromba érkező erdélyi menekültek segélyezésébe is (vö. L. Juhász 2015, 36–38., 79–80. p.). Az első Csehszlovák Köztársaság megalakulása érzékenyen érintette a zsidó közösséget, mivel megszakadtak az eddigi természetes társadalmi és kulturális kapcsolatok Magyarországgal, különösen, ami Budapestet illeti, s nem utolsósorban a Duna másik oldalán élő zsidó közösséggel is.

Ebben az időszakban jelentősen megnőtt az ortodox közösség létszáma, mivel nagyon sok környékbeli ortodox család költözött Komáromba, ekkor alakultak meg a párhuzamos ortodox társadalmi szervezetek is. A Csehszlovák Köztársaság húsz éve alatt is jelentős szerepet játszottak a város társadalmi, politikai és kulturális életében, többen fontos funkciót töltöttek be. Az új állam külön nemzetiségként kezelte a zsidókat, azonban ennek ellenére a komáromi zsidó lakosságnak csak 32,6%-a vallotta magát zsidónak, a többiek zöme pedig magyar nemzetiségüként határozta meg magát.²

A sírkövektől a Dunába lőtt áldozatok emlékművéig

A komáromi zsidóság számára az emlékjeleket, az emlékezet jeleit hosszú ideig a temetői síremlékek, sírkövek jelentették. A zsidó hagyomány szerint az elhunyt sírkövét

1 A fát a Vág folyón úsztatták északról a szlovák faúsztatók, tutajosok (*talpasok*) Komáromba. Vö. Liszka 2016, 437–442. p.

2 A komáromi helyhatósági választások alkalmával 1928-ban a Zsidó Párt 612 szavazatot kapott (3 mandátum a városi képviselő-testületben), 1938-ban pedig 525 szavazatot (2 mandátum) szereztek. (Büchler 2009, 194. p.)

a temetés vagy a haláleset első évfordulóján avatja fel a rabbi. Az elhunyt hozzátartozói ezeket a sírokat látogatták a temetőben, s az emlékezés jeléül kavicsokat helyeztek rájuk.³ Ahol zsidó hitközség alakult, az első lépések közé tartozott a Szent Egylet, a Chevra Kadisa⁴ megalakítása. Hogy Komáromban pontosan mikor alakult meg legelső alkalommal ilyen egylet, források hiányában nem tudható. Egy Komáromról készült térkép tanúsága szerint a 18. század közepén a komáromi zsidó temető a Vág folyó túlsó oldalán helyezkedett el (Michela 2015, 94. p.) A jelenlegi temető a katolikus és protestáns temető szomszédságában található, a ravatalozó 1923-ban épült, s ugyanekkor újabb földterületet is vásároltak a temető kibővítésére.

Az istentiszteletek alkalmával az elhunyt közeli rokon vagy szülő halálának évfordulóján „*Jahrzeitjén*”⁵ rendszeresen megemlékeztek a hozzátartozók. A *Jahrzeit*et a halál héber naptár szerinti évfordulóján tartják, amely a szoláris naptárétól akár hetekkel is eltérhet (Unterman 1999, 112. p.). Ezt a gyásznapot elsősorban a gyerekek tartják az elhunyt szülők emlékére (Ujvári 2000, 404. p.) Egyesek böjtöltek is szüleik *Jahrzeitjén*, de a bor- és húsfogyasztástól mindenképpen tartózkodtak (Unterman 1999, 112. p.). Az első *Jahrzeit* mindig a temetés utáni első évfordulójára esik. Az alábbi szertartások fűződnek hozzá: 1. lélekmécse meggyújtása, 2. amennyiben lehetséges, az elhunyt szülő vagy hozzátartozó sírjának felkeresése, 3. ima a halott lelki üdvéért. 4. a fiúgyermekek *kaddist*⁶ mondanak, s a férfiak előimádkozó teendőket is szoktak végezni (Ujvári 1999, 404. p.).

Komáromban 1981-től megszűnt a rendszeres vallási élet, mert a zsidók száma alaposan megfogyatkozott. A zsidó törvények szerint az istentiszteletek megtartásához 10 férfi szükséges, hogy meglegyen a *minjen*⁷. A Komárom környéki zsidó férfi-

3 A zsidó hagyomány szerint a sírlátogatás alkalmával tilos élő virágot rakni a sírra.

4 A zsidóság egyik legősibb intézménye, amelynek gyökere a Talmud koráig nyúlik. Fő feladata a halottak eltakarítása hagyományos szokások szerint. Ennek megfelelően a temető is az egylet tulajdona és a temetkezésekre vonatkozó eljárások is a hatáskörébe tartoznak. Ezen túl támogatja a betegeket és a szegényeket. Minden megalakuló hitközség elsődleges kötelessége, hogy létrejötte után azonnal alakítsa meg a *Chevra Kadisát* (Ujvári 2000, 168. p.)

5 A *Jahrzeit* elnevezés német eredetű, azonban már olyan időkből is ismeretes, amikor még nem voltak zsidók Németországban (vö. Ujvári 1999, 404. p.)

6 „A leggyakrabban mondott imák egyike. Műfaját tekintve himnusz, mely Isten dicsőségét hirdeti és fohász a messiási idő elérkeztéért, de csak gyülekezetben, azaz 10 férfi jelenlétében mondható el. Az ima nyelve régi eredetre vall. Az árvák *kadisát* (*Kadis jószóm*) az árvák mondják az elhalt szülő után az első gyászév első tizenegy hónapjában, a sírkőállítás és az évforduló alkalmával. (vö. Ujvári 1999, 445. p.)

7 *Minján*, *minjen*. Héber jelentése szám. Tizenhárom évet betöltött, tíz férfiből álló csoport, akik jelenléte a nyilvános istentisztelethez és a *széfer Tóra* olvasásához szükséges. Annak, hogy a *minján* tíz főből áll, különböző hagyományai vannak. Az egyik Ábrahámhoz kapcsolódik, aki az elátkozott város, Szodoma érdekében közbenjárt (Gen 18.). Könyörgésében, hogy Isten bocsásson meg a város lakóinak, alkudozott Istennel az igaz emberek számáról, akik megmenthetnék Szodomát a pusztulástól. Ötvennel kezdte, de amikor a tíznél tartott, abbahagyta az alkudozást, mert tíznél kevesebb igaz ember egy szűk közösséget nem tett volna ki a gonosz városban. Számos zsinagógában megfizetik a „*minján* férfiakat”, hogy jelenlétü-

aknak köszönhetően viszont a zsidó ünnepek alkalmával sor kerülhetett néhány istentiszteletre.

Az elhunytak sírkövének megáldására, felavatására néhány évtizede már nem pontosan a temetés, illetve a halál évfordulójának napján, hanem a Mártírnapon kerül sor, mivel ezen a megemlékezésen mindig jelen van egy rabbi és egy kántor is.

Az alábbiakban a kapcsolódó történelmi események és háttér felvázolásával állítjuk időrendi sorrendjében mutatom be a zsidósághoz kötődő emlékejeleket.

1. Schnitzer Ármin emléktáblája

A komáromi zsidók a legelső temetőn kívüli emlékjelet, amely már nem az elhunytakra, hanem közösséget érintő eseményre emlékeztet, a Menház tanácstermében helyezték el 1912-ben. E félkörív formájú emléktáblát az Izraelita Jótékony Egylet készítette Schnitzer Ármin főrabbi komáromi rabbiságának 50. évfordulója alkalmából tett 1000 koronás alapítvány emlékére.

A tábla felirata:

ALAPÍTVÁNY
Főtisztelendő Dr. Schnitzer Ármin főrabbi úr
működésének 50-ik évfordulója alkalmából az Izraelita
Jótékony-Egylet tisztelete és nagyrabecsülése jeléül K 1000,-
1862–1912

Schnitzer Ármin (1836, Hunfalva – 1914, Komárom) 1862-ben érkezett a városba a hitközség meghívására, és rövid időn belül népszerűvé vált nemcsak a zsidóság, hanem a város más vallású lakosainak körében is. Ő volt az, aki a leghosszabb ideig, 50 évig (1864-től 1914-ig) oktatott a komáromi bencés gimnáziumban.⁸ A liberális irányzatot képviselte, neki köszönhetően változott meg a templomi prédikáció nyelve németről magyarra. Rabbisága idején alakult meg a zsidó énekkar, amely a zsinagógában az istentiszteletek alkalmával is közreműködött. A tudós rabbi kiváló retorikai képességekkel rendelkezett, néhány beszéde nyomtatásban is megjelent. Német nyelven írott két életrajzi ihletésű kötetét *Jüdische Kulturbilder (aus meinen Leben)* (Schnitzer 1904), valamint *Eine Rabbinenwahl. Ein Kulturbild der Gegenwart* (Schnitzer 1908) címmel Bécsben adták ki. A Komáromi Zsidó Hitközség a közelmúltban jelentette meg az 1904-ben kiadott kötetének magyar és szlovák nyelvű fordítását (Schnitzer 2015). A

ket biztosítsák azok számára, akik a Kaddis imát el akarják mondani. Az ortodox gyülekezetekben nők nem lehetnek a *minján* tagjai, de a legtöbb, nem ortodox zsinagógában beleszámítanak a létszáma. Az embereket nem szabad számszerűen számolni, mert nem lehet személytelenné tenni őket, hiszen akkor esetleg szemmel verés rontásának lennének kitéve, így egy tíz szóból álló vers segítségével számolják meg őket, esetleg olyan kifejezéseket használva, mint „nem egy, nem kettő... nem tíz” (Unterman 1999, 162. p.)

⁸ Az egykori bencés gimnáziumban, a mai Selye János Gimnáziumban 2012 júniusában egy tantermet neveztek el róla.

komáromi egykori zsidó Menház épületében létrehozott, a hitközség történetét bemutató mikromúzeum Schnitzer Ármin nevét viseli. Szoros barátságot ápolt a komáromi Pap Gábor dunántúli református püspökkel, tulajdonképpen őket tekinthetjük a keresztény-zsidó párbeszéd magyarországi előfutárainak (L. Juhász 2009). Erről a barátságról Schnitzer Ármin is megemlékezett életrajzi kötetében (Schnitzer 2015, 179–181. p.).

2. Fried Kálmán emléktáblája

A *Komáromi Lapokban* a zsidó Jótékony Egylet üléséről szóló tudósításban olvasható egy hír a város 1918. májusi közgyűlésén hozott határozatról, miszerint a Hajnal utcát (itt található a zsidó Menház és az ahhoz tartozó kis zsinagóga) Fried Kálmán utcának nevezik át, s egy őt ábrázoló reliefet tartalmazó emléktáblát is elhelyeznek a Menház külső falán. „Megemlíti azután a jelentés, hogy a város május havi közgyűlése a Hajnal-utcát Fried Kálmán utcának nevezte el és javasolja, hogy a választmány abbeli határozatát, hogy a menházon nagylelkű elnökének, néhai Fried Kálmán képének reliefjét elhelyezi, hajtsa végre.”⁹

Fried Kálmán reliefje az emléktáblával azonban valamilyen, számunkra eddig ismeretlen okból mégsem került fel a Menház falára, s az utcát se nevezték át. Elképzelhető, hogy az impériumváltás következtében megváltozott politikai helyzet lehetett az oka, amikor a csehek átvették az város irányítását. Az 1989-es rendszerváltás után sem kapta Fried Kálmán nevét a Hajnal utca, hanem Lúdvít Stúr szlovák nemzetébresztőről nevezték el. A Menházhoz tartozó kis zsinagógában azonban van egy kétnyelvű (héber–magyar) feliratú emléktábla, amely avatásának időpontjáról és körülményeiről a kutatás során sajnos nem találtam adatokat.

A héber–magyar nyelvű emléktábla magyar felirata:

[Hét sor héberül]

EZEN KÖVET EMLÉKTÁBLÁUL HELYEZZÜK EL ISTENNEK E HÁZÁBAN
MELYET NAGY FÁRADOZÁSSAL ÉS SZÍVE NEMESSÉGÉVEL ALAPÍTOTT

AZ EZREK KÖZÜL KIMAGASLOTT

FRIED KÁLMÁN,

A JÓTÉKONY EGYLET ELNÖKE

Emléke időtlen időig élni fog!

Fried Kálmán hosszú éveken keresztül volt elnöke a komáromi *Jótékony Egyletnek* (*Gemilusz haszadim*), s elsősorban neki köszönhető a Menház felépítése is, amelyet 1896-ban, a millennium évében avattak fel (Paszternák–Paszternák 2017). Filantróp tevékenysége miatt nagy megbecsülésnek örvendett a város nem zsidó lakossága körében is.

⁹ *Komáromi Lapok*, 1918. július 20., 5. p.

1. kép. Schöner Alfréd budapesti főrabbi beszédet tart a Mártírnapi alkalmával a ravalozóban, az első világháborúban elesett komáromi zsidók emlékműve előtt (L. Juhász Ilona felv., 2008)

3. Az első világháborúban elesettek emlékjele

A harmadik, temetőn kívüli közösségi emlékjelet az első világháború 45 zsidó áldozatának emelték. Ez már egy monumentális, márványból készült emlékmű volt, elkészítésével Berecz Gyula (Komárom, 1894 – Budapest, 1951) komáromi szobrászművész bízta meg. A fehér márványból készült objektum a nagy neológ zsinagógában, a bejáratnál kapott helyett, s mind a 45 áldozat neve felkerült rá. A névsor fölött héber felirat található, amelynek magyar fordítása: „Egy férfi sem hiányzott közülünk.”¹⁰ A névsor alatti kis táblán magyar nyelvű idézet olvasható a Tórából:

OLDD LE A TE SARUIDAT
LÁBAIDRÓL,
MERT E FÖLD MELYEN ÁLLASZ
SZENT FÖLD.¹¹

Az emlékjelet 1924. december 15-én leplezték le. A *Komáromi Lapok*ban az ünnepélyről megjelent beszámoló tanúsága szerint a város társadalmának minden rétege képviseltette magát, s a keresztény egyházak képviselői is ott voltak:

A kegyelet és fájó emlékezés ez ünnepén a város magyar társadalmának minden rétege képviselve volt és őszinte szívvel vett részt a zsidó hitközség mélyszégyenében. A különböző vallásfelekezetek küldöttségekkel képviseltették magukat és szónokai útján együttérző szívvel adóztak az elesett hősök emlékezetének.

Az ünnepélyen a zsidótemplom zsúfolásig megtelt közönséggel s a fekete gyászlepel bevont templomban az első padsorokban foglaltak helyet a küldöttségek, köztük a komáromi r. kath. autonóm hitközség küldöttsége Alapy Gyula dr. hitk. elnök vezetésével, a református egyház testületileg megjelent presbiteriuma Zsemlye Lajos h. lelkes és Gaál Gyula dr. főgondnok vezetése mellett és az evang. egyház küldöttsége Jánossy Lajos esperes-lelkész vezetésével.

Még az első világháború idején azzal vádolták a magyarországi zsidókat, hogy nem vették ki megfelelő mértékben részüket a háborúból, ezért az emlékbizottság elnöke, Milch Rezső beszédében rámutatott egyúttal arra, hogy ez az emléktábla, amelyen a komáromi izr. hitközség 45 hőséneke fényes neve olvasható, legigazabb cáfolata annak a ráfogásnak, hogy a magyar zsidóság nem vette ki a maga véres részét a háborúból. Akiknek nevét az emléktábla őrzi, magyar hazájukért haltak meg, legszentebb kötelességük teljesítése közben, a becsület mezején.¹²

Mivel a neológ zsinagógát 1950-ben kénytelen volt eladni a hitközség, az emlékjelet a zsidó temető ravatalozójába helyezték át.

10 Mózes IV. könyve, a 31. fejezet, 49. vers

11 Mózes II. könyve, 3. fejezet 5. vers

12 Zsidó hősök emlékezete. Emléktábla leleplezés a komáromi izr. templomban. *Komáromi Lapok*, 1924. december 16. 3. p.

4. Lipscher Mór (1870–1944) mellszobra

A két világháború közötti időszakban került sor egy másik emlékjel felavatására is, ebben az esetben a kezdeményező nem a zsidó közösség volt, azonban a komáromi zsidóság egyik neves személyiségéhez, dr. Lipscher Mór sebész főorvoshoz, az Emberszeretet Közkórház igazgatójához kapcsolódott. A város vezetése és a hálás páciensek 1927-ben úgy döntöttek, hogy komáromi praktizálásának 25. évfordulója alkalmából mellszobrot állítanak a kórház előcsarnokában a dokornak. A nagy emberbarát és kiváló orvos Lipscher köztiszteletnek örvendett mind a városban, mind pedig a környéken. Szakmai körökben is nagyra becsülték, ő volt az első magyarországi orvos, aki sikeres agyműtétet hajtott végre Budapesten.¹³ A mellszobrot eredetileg a Lipscher komáromi működésének 25. jubileum alkalmából rendezett ünnepségen szertették volna felavatni, azonban erre csak pár nappal később került sor. Mivel a szobrászművész – Berecz Gyula – eléggé későn kapta a megbízatást, az idő rövidsége miatt nem tudta elkészíteni a mellszobrot az ünnepségre. A szoboravatás alkalmából rendezett ünnepségen elsőként Csizmazia György polgármester méltatta Lipscher Mór érdemeit, egyebek közt az alábbi mondatokkal:

A városi tanács határozatával a kórházigazgató sebészorvosnak, Lipscher Mór dr. úrnak 25 éves kórházi sebész és igazgatói működéseért elrendelte mellszobrának elkészítését. A városi tanács ezzel az elhatározásával kitüntetni kívánja a kórház sebész orvosát azért a fáradhatatlan munkáért, amelyet egy negyedszáz év alatt végzett a szenvedő beteg emberiségért itt a kórházban. Ez alatt az idő alatt ugyancsak sok betegnek adta vissza a tudásával, sebészi képességével és tehetségével az életét, ugyanígy sok szülőnek adta vissza gyermekét és gyermeknek pedig a szülőjét. Lipscher dr. nemcsak a szenvedő emberiségért dolgozott, de az ő munkájával és vezetésével a mi komáromi Emberszeretet közkórházunknak is messze vidéken, sőt külföldön is igen jó hírnevet szerzett.

Méltatását a következő mondatokkal zárta:

Amidőn ma itt Komárom város képviselőjében megjelentünk azzal a céllal, hogy emlékeztessé tegyük szeretett igazgatónk 25 éves működését, egy mellszoborral ajándékozzuk meg büszkeségünk elismerésével és nagyrabecsülésünk jegyével. Áldásos munkájára, amit esztendőnk hosszú során át végzett, az igazgató fölényes lelki megnyugvással tekinthet vissza, s fogadja tőlünk jó kívánságainkat. Kérjük a mindenhatót, hogy a jövőben még hosszú éveken át ugyanolyan szorgalommal és szerencsével lehessen mindazoknak a szenvedő embertársainknak a segítségére, akik kórházunkat betegségük folytán felkeresik.¹⁴

13 Dr. Kiss László: Az első magyarországi agydaganat eltávolítás évfordulója – Lipscher Mór emlékezete. <http://www.vitalitas.hu/olvasosarok/online/oh/2000/34/tart.htm> (utolsó letöltés: 2018. január 10.)

14 A város ünnepélyesen átadta a közkórháznak Lipscher Mór dr. mellszobrát. *Komáromi Lapok*, 1927. szeptember 27. 2. p.

A szobor nem állt sokáig a kórház lépcsőházában, 1938-ban a magyar hadsereg komáromi bevonulásakor ledöntötték és összetörték. A tettesekkel kapcsolatban két változat ismert, az egyik szerint a nemi bajosok osztályán kezelt néhány beteg tette tönkre a szobrot, mások szerint a tettesek a bevonuló reguláris hadsereg katonái közül voltak. A szobor megsemmisítését pár évvel később Lipscher Mórnak és családjának és a hitközség majdnem valamennyi tagjának a megsemmisítése követte. Nem akadt senki, aki az oly sok komáromi és környékbeli felnőtt és gyermek életét megmentő doktor életét megmentette volna.

Az 1938-as visszacsatolás jelentős változásokat hozott a komáromi zsidó közösség számára az élet minden területén. Ez egyrészt a bevonulást követő fizikai támadásokban, a zsidó ingatlanok megrongálásában (ablakok kitörése), a templomok meggyalázásában és más területeken és formában is megnyilvánult. Rövidesen életbe léptek a Magyarországon már jóval korábban meghozott zsidótörvények és egyéb rendelkezések is. Komáromból 1938. november 15-én több ún. hontalan zsidót utasítottak ki, akiket a magyar csendőrség az új magyar–szlovák határhoz szállított, ahol kirakták őket a szabad ég alá. Egyes források szerint Komáromban a szélsőséges magyar nacionalisták néhány zsidót meg is kínoztak és a holttestüket a Dunába dobták (Büchler 1999, 195. p.).

Komáromban 1940-ben 2700 zsidó élt, ami az összlakosság 16%-át jelentette. Miután Magyarország belépett Németország oldalán a második világháborúba, Komáromból ekkor több mint 200 munkaszolgálatos férfit „soroztak be”. 1941 augusztusában pedig az ún. hontalan zsidókat gyűjtötték össze és a megszállt ukrajnai területekre szállították őket, ahol a többi, Magyarországról kiutasított zsidóval együtt a németek legyilkolták őket.¹⁵

1944. március 19-én, amikor a németek megszállták Magyarországot, Komáromban körülbelül 450 zsidó család élt, ami 2170 zsidó vallású személyt jelentett. Miután ebben a városban is megjelent a Gestapo, hogy felügyelje az ún. zsidókérdés megoldását, rövidesen több zsidót is letartóztattak. Lefkovics Józsuá ortodox rabbi a legelsőik között volt, akit meg is kínoztak. A zsidók gettósítása Komáromban április közepén vette kezdetét, ahová 1950 személy került. Ekkor már 190 férfit munkaszolgálatosként különböző helyekre vezényeltek, 15 személyt túszként tartottak fogva, 15 személynek pedig sikerült átszöknie Szlovákiába (Büchler 2009, 195. p.). A gettóból rövid időre a Monostori erdőbe kerültek, majd innen a környékről ideszállított zsidókkal együtt június 12-én és 15-én indított két transzporttal Auschwitzba deportálták őket. A kassai vasútállomáson szolgálatot teljesítő Vrancsik István feljegyzéseiből tudható, hogy a 12-én indított szerelvény 13-án haladt át Kassán 2790, a 15-én indított pedig 16-án 2673 deportálttal. (Gaško 214, 123. p.) A holokauszt során Raab Ferenc összegzése alapján a komáromi zsidók közül a koncentrációs táborokban 1884, a munkaszolgálatosok közül 23-an, az internálótáborokban pedig 15 komáromi zsidó lelte halálát. A városba mindössze 248 komáromi túlélő tért vissza (Büchler 2009, 196. p.).

15 A legújabb kutatások szerint Magyarországról 22 000 zsidót szállítottak Ukrajnába, elsősorban Kamenyec Podoszkijba, közülük több mint 18 000 személyt gyilkoltak meg. Vö. Gellért Á.–Gellért J. 2015

1945-től az 1989-es rendszerváltásig

A második világháborút követően a komáromi zsidókhoz kapcsolódó emlékjelek a gyász jegyében születtek, s a holokauszt áldozatainak emlékeztetőül szólnak. Már a komáromi hitközség alakuló gyűlésén elhatározták, hogy minden év júniusában (ekkor deportálták a komáromi zsidókat) rendszeresen megemlékeznek a holokauszt áldozatairól:

„Emlékezetes nap marad a Hitközség életében 1945. augusztus 15. Alakuló gyűlésre jön össze az itteni zsidóság minden hazatért tagja. Színhely a Király püspök u. 12. sz. alatti ideiglenesen rendbe tett kultúrterem. Megalakult a háború utáni első Elöljáróság Fleischmann Jenő komáromi kereskedő elnökletével. A gyűlés a legfontosabb feladatokként a következőket jelöli meg: helyreállítani a Menház épületében a Kistemplomot, biztosítani mindenki részére a közétkeztetést egy népkonyha beindításával, életre kelteni a temetkezési egyletet, a Chevra Kadischát, megünnepelni minden év júniusában a mártírok istentisztelete keretében a hősi halottak emlékét” – olvasható Raab Ferenc túlélőnek a komáromi Zsidó Hitközség történetéről írt dolgozatában (Raab 1989, 2. p.).

2. kép. Héber nyelvű holokauszt-emléktábla a ravatalozóban (L. Juhász Ilona felv., 2008)

5–6. Héber nyelvű emléktábla a ravatalozóban és jelképes kemence héber nyelvű emléktáblával

A túlélők egyik legfontosabb kötelességüknek tartották, hogy emlékjelet állítsanak holokauszt során elpusztított hitsorsosaiknak. Az 1947. július 30-án tartott ülésről készült jegyzőkönyv tanúsága szerint azonban a résztvevők nem képviseltek egységes álláspontot az emlékjelek ügyében. Lövinger H.¹⁶ nem tartotta időszerűnek egy emlékmű felállítását, azt javasolta, hogy inkább tegyék rendbe a templomot és abban helyezzenek el egy emléktáblát. Weinberger R. is hasonló álláspontot képviselt, Wild P. csak temetői emléktáblát javasolt. Steiner J. javaslata szerint inkább javítsák meg a templomot, s helyezzenek el egy örökmécsest, az emléktábla pedig kerüljön a temetőbe.

16 A jegyzőkönyvben nem írták ki a teljes keresztnévet, így ezt a formát használtam a szövegben is.

Az 1947. november 9-én tartott ülés jegyzőkönyvéből már megtudható, hogy két emléktábla készül: az egyiket a templomban, a másikat pedig a temetőben helyezik el. Ezen az ülésen részt vett Nagy Márton képzőművész és Löwy sírkőész is, tehát arra következtethetünk, hogy már az emléktáblákkal kapcsolatos részletkérdéseket is megbeszélhették. Megválasztottak egy háromtagú bizottságot is (Bandler O., Fleischmann K. és Fleischman L.), amelyet az emléktáblák elhelyezésével bíztak meg.

A két emlékjele felavatására 1948. március 14-én került sor. Az egyiket a kis zsinagógában, a másikat pedig a temetőben, a ravatalozóban helyezték el. Mindkét emlékjele csupán héber felirat került. A ravatalozóban található fekete márvány emléktábla feliratának magyar fordítása:

„Atyánk, királyunk, bosszuld meg a szemünk láttára a te szolgálád kiontott vérének a bosszúját.”

Ez a tábla 705 (=1945)-ben állíttatott

Örök emlékéül hitközségünk tagjainak,

Akik összegyűjtettek, megölettek és elégettettek gonosz szándékkal

Az átkozottak által 704 (=1944) 705 (=1945) években,

A gonosz hatalmának uralkodása idején.

Izrael sírját nem nyerték el,

Így legyen ez nekik örök emlékü!

*Legyen lelkük bekötve az élet kötelékébe!*¹⁷

A másik emlékjelet a már helyreállított kis zsinagóga keleti falán helyezték el. A csak héber feliratot tartalmazó fehér márványtábla alatt az Auschwitzban használt kemencét imitáló jelképes kemencét alakítottak ki, s a falba egy kis üreget is vájtak. A tábla feliratának magyar fordítása:

Örök emlékezetül az Örökkévaló szent csarnokában.

A szenteknek, férfiaknak, asszonyoknak és gyermekeknek, szent közösségünk tagjainak, itt

Komáromban – épüljön fel Cion és Jeruzsálem –

meghaltak kínok között, és kegyetlenül megölettek a munkatáborokban, és akik elhurcoltattak a 704. évben [=1944] az üldöztetés földjére mint a vágóhídra vezetett nyáját megölettek, lemészároltattak és elégettettek az átkozott gonoszok által,

az apák, az anyák és gyermekek, a szerettek és az életükben kedvesek,

jámborak, igazak és tiszták együtt az Örökkévaló nevének megszenteléséért.

Tartsd meg őket, Isten, jó emlékezetben a világ maradék igazaival együtt, és bosszuld meg Izrael fiai ezreinek vérét, ahogy a prófétáid által mondatott:

*»Megfizetek a vérontásért, nem hagyom büntetés nélkül. Az Úr a Sionon lakik« (Joel 4,21) LIBÉK [Legyen lelkük bekötve az élet kötelékébe]*¹⁸

¹⁷ Bányai Viktória fordítása

¹⁸ Bányai Viktória fordítása

A hitközségi ülés jegyzőkönyvében olvasható beszámoló szerint az ünnepi beszédet dr. Bandler Ottó, a hitközség akkori elnöke tartotta, Lebovič Márk pozsonyi rabbi pedig héberül méltatta a megemlékezés fontosságát. A liturgiai részt, zsoltárt és gyászimát Singer Jenő helyi lakos recitálta. A Komáromi Zsidó Hitközség ekkor a környékről és részben távolabbról a városba költözött zsidókkal együtt 502 főt számlált. Nem sokkal később, 1950-ben elhelyezték a szimbolikus kemencében az áldozatok névsorát tartalmazó emlékkönyvet (*Memorbuchot*) is. (Raab 1989, 25. p.)

3. kép. Jelképes kemence emléktáblával a zsinagógában (L. Juhász Ilona felv., 2017)

7. A nyilasok 114 áldozatának emlékműve a tömegsíron

1948 őszén, szeptember 26-án a komáromi temetőben egy újabb emlékjelet avatott fel a zsidó közösség: leleplezték a nyilasok által megkínzott, meggyilkolt 114 áldozat héber feliratú emlékművét. A tömegsírba temetett áldozatok névsora Raab Ferenc kötetében olvasható. (Raab 2000, 71–74. p.). Az 1948. szeptember 21-i hitközségi elöljárósági ülésről szóló jegyzőkönyv tanúsága szerint a felavatás reggel 7.20 órakor kezdődött.

4. kép. A tömegsíron állított magyar és héber nyelvű emlékjelet (L. Juhász Ilona felv., 2011)

8. Magyar nyelvű emlékmű a tömegsíron

Még a rendszerváltás előtt, Raab Ferenc kezdeményezte egy másik, magyar nyelvű emlékjel felállítását a tömegsíron. A fekete márványból készült hasábra az alábbi felirat került:

1945
TÖMEGSÍR
ITT ALUSSZA SZOMORÚ ÁLMÁT
114 ZSIDÓ ÜLDÖZÖTT
AKIK ÉLETÉT A SZABADSÁG HAJNALÁN
KIOLTOTTA A GYŰLÖLET
EMLÉKÜKET MEGŐRZI A SZERETET

1977-ben a Pozsonyba vezető 63-as főút és a felüljáró építése hatással volt a zsidó temetőre is, ugyanis annak egy részét fel kellett számolni. A hitközség kénytelen volt lemondani a temetőnek több mint 1/3-áról. Ekkor összesen 858 darab sírkövet helyeztek át a sírkert megmaradt részébe. A „sírokban talált földi maradványok áthelyezése a Hitközség hivatalos megbízottjának jelenlétében, a rituális előírások betartása mellett ment végbe”. (Raab 1989, 33. p.). A nevesebb személyek (elsősorban rabbik) síremlékeit egymás mellett ismét felállították, azonban a felszámolt temetői rész sírköveinek elég nagy része a temető délkeleti oldalának betonfala mellé került, s mivel nem lettek külön felállítva, nagy részük feliratát nem lehet elolvasni. Sajnos, a temető délnyugati falához közeli délkeleti részben leomlott temetőfal miatt a sírkertben a vandálok egy ideig szabadon garázdálkodhattak, emiatt több sírkőnek is lába kelt, ráadásul sokan ide hordták a szemetet is. Azóta a temetőt kitisztították, több síremléket felállítottak és felújítottak, ma már egy rendben tartott temető fogadja az oda látogatót, s az itt található ravatalozót is felújították.

9. Az antifasiszta mártírok emlékműve

Említést kell még tennünk arról az emlékműről is (Emil Venkov alkotása), amelyet az antifasiszta mártírok emlékére állítottak 1971-ben a Széna téren. Az áldozatok között több komáromi zsidó neve is megtalálható, többek közt a munkások jogaiért küzdő Steiner Gáboré (Komárom, 1887 – Buchenwald, 1942) is, akinek emlékét más objektumok (két emléktábla és egy mellszobor) is őrizték a városban, azonban ezek közül ma már egyetlen sem található meg.¹⁹

10. Az ógyallai holokauszt-emlékmű a ravatalozóban

1979. november 24-én egy újabb emlékjel, az ógyallai zsidó temetőben a túlélők által emelt holokauszt-emlékmű került a temető ravatalozójába. Az ottani pusztuló és gaz-

¹⁹ A Steiner Gábor rendszerváltás után eltávolított mellszobra helyére 2017-ben Petőfi Sándor mellszobrát helyezték el.

dátlan temetőt nem tartották biztonságosnak az emlékjele szempontjából. „A Hitközség elöljárósága figyelembe véve az ógyallai (Hurbanovo) zsidó temető elhanyagolt állapotát, szükségesnek és humánusnak véli, hogy az ottani zsidó temetőben az 1945-ben visszatért zsidóság által közadakozásból a mártírhaltalt halt ottani és környékbeli egyéneknek felállított emléktáblákat leszereltesse és átszállítsa a komáromi temetőbe. Az emlékművet 1979. november 28-án mutatós formában felállítják a ravatalozó nagyerkében és a Hitközség magára vállalja a további gondozását.” (Raab 1989, 33. p.) Ez az emlékmű nem csupán az ógyallai, hanem a bagotai (Hurbanovo-Bohatá), madari (Modrany), martosi (Martovce) és komáromszentpéterei (Svätý Peter) zsidó mártírok emlékét is megőrkítette, az emléktáblákon valamennyi áldozat neve szerepel. Az emlékmű kőből készült egyike elemén héber és szlovák nyelvű felirat olvasható:

[héber felirat]
Nevraždí!
 [héber felirat]
na pamiatku našich drahých martýrov,
ktorí zahynuli v rokoch 1942/45²⁰

Emléktábla Dél-Komáromban a Csillag erődben

A komáromi holokausztáldozatokra is emlékeztet az az emléktábla, amelyet Magyarországon, a dél-komáromi Csillag erődben avattak fel 1985. március 28-án az alábbi felirattal:

MEMENTO
 1941–1944
 „S MOST A SZABADSÁG ANGYALA ŐRZI NAGY ÁLMUK AZ ÉJBEN”
 RADNÓTI MIKLÓS: A LA RECHERCHE
 A CSILLAG ERŐD FOGLYAINAK EMLÉKÉRE
 ÁLLÍTOTTA KOMÁROM VÁROS LAKOSSÁGA
 A FELSZABADULÁS 40. ÉVFORDULÓJÁRA
 1985. MÁRCIUS 28.

11. Emléktábla a holokauszt áldozatainak a Menház falán

Az 1989-es rendszerváltás nem csupán a komáromi zsidóság életében hozott változásokat, hanem az emlékjeleket illetően is. Jelentős évnek tekinthető 1992, ugyanis ekkor készültek el Ladislav Snopko akkori kulturális miniszter javaslatára a Szlovák Kulturális Minisztérium költségén azok az emléktáblák, amelyek olyan szlovákiai városokba kerültek, ahonnan transzportok indultak a haláltáborokba. Az 1938-ban Magyarországhoz visszakerült területeken a zsidók deportálása más időben zajlott,

20 A felirat magyar fordítása: „Ne ölj! Drága mártírjaink emlékére, 1942/45-ben elpusztult drága mártírjaink emlékére.” (L. Juhász Ilona fordítása)

mint a Jozef Tiso által irányított klérofasiszta Szlovákiában. Szlovákiában 1942 márciusában kezdődött a deportálás, amit 1942. október 20-án leállítottak, azonban 1944 őszén ismét indítottak transzportokat. Magyarországon 1944-ben indult meg a zsidók deportálása a haláltáborokba, a magyarországi holokauszt azonban már jóval korábban elkezdődött. A holokauszt első állomásnak 1941 nyara tekinthető, amikor a magyar hatóságok a legújabb kutatási eredmények alapján 22 000 ún. hontalan zsidót deportáltak Ukrajnába, ahol több mint 18 000-et közülük a németek meggyilkoltak (Eisen–Stark 2014, 71–101. p.).

5. kép. Az ógyallai holokauszt-emlékmű a temető ravatalozójában (L. Juhász Ilona felv., 2011)

Az emléktáblákat nemcsak az egykori fasiszta Szlovákiához tartozó városokban helyezték el, hanem azokban a dél-szlovákiai városokban is, amelyek a Vészkorszak idején Magyarországhoz tartoztak. Tulajdonképpen nem egy klasszikus értelemben vett emléktábla készült, hanem egy két részből álló emlékjel, amelynek felső részét Mózes kőtáblájának torzója, alsó részét pedig a feliratot tartalmazó lap alkotja. Komáromban a zsidó Menház falára került, s az alábbi felirat volt olvasható rajta.

Z KOMÁRNA V ROKOCH 1942–1944
DEPORTOVALI 1922 ŽIDOVSKÝCH
OBČANOV DO KONCENTRAČNÝCH
TÁBOROV CELEJ EURÓPY

AZ 1942–1944-ES ÉVEKBEN KOMÁROMBÓL
1922 ZSIDÓT DEPORTÁLTAK EURÓPA
KONCENTRÁCIÓS TÁBORAIBA.
A MEGKÍNZOTTAK ÖRÖK EMLÉKÉRE
1992

Ez volt Komáromban a legelső köztéri emlékjele a holokausztnak, amely nem zárt helyen: a temetőben vagy a zsinagógában kapott helyet. Ez az emléktábla már közvetlenül szembesítette az egykori tömeggyilkossággal a város lakosságát, emlékeztetve egyben az utókort arra is, hogy a város 1944-ben megtagadta polgárainak egy részét, s nem tett semmit megmentésük érdekében. Az emlékjel nem maradt sokáig a Menház falán, 1997-ben ismeretlenek ellopták (L. Juhász 2015, 40–41. p.).

A *Hitközségi Híradó* egyik szerkesztője – Paszternák András – Szerkesztői gondolatok. Valami nagyon fáj... avagy emléktáblánk története címmel megjelent írásában a tábla ellopása kapcsán az alábbi gondolatokat osztotta meg az olvasókkal:

1992 – majdnem 50 évvel a komáromi zsidóság tragédiája után a Szlovák Köztársaság Kulturális Minisztériuma Komárom város közreműködésével emléktáblát avatott, a Holocaust emléktábla formája megegyezett az ebben az időszakban az ország más városaiban készült hasonló emlékművekkel. A zsinagógában található 1948-ban felavatott emlékmű után ez volt a második, de az első nyilvános emlékhelyünk. A 100 000 Sk-t érő tábla erkölcsi értéke a városban élő zsidóság és a túlélők számára többszöröse volt az anyagi értéknek.

1994 – Ez az év a megemlékezés éve volt, a hagyományos mártírnappal mellett az emléktáblánál is tartottunk ünnepséget, melyen megjelentek a város és a többi egyház képviselői is. Ez ezt követő időszakban kisebb-nagyobb „támadások” érték emléktáblánkat, egy alkalommal horogkeresztet ábrázoló öntapadós címkét ragasztottak rá, 1996. december 30-ról 31-re virradóra pedig horogkeresztet festettek a tábla melletti ajtóra. 1997 végére végre elkészült az ablak felújítása, ezzel kialakult a zsinagóga új homlokzata. Az esztétikus látványt nem élvezhettük sokáig, január 30-án pénteken este 23:30-kor még a helyén volt a tábla, másnap reggel Kollár Zoltán jelezte a KZSH elnökének, hogy nincs a helyén.²¹

²¹ *Hitközségi Híradó*, 3 (1998) 3. 1. p.

12. A deportálás emléktáblája a dél-komáromi vasútállomáson

A budapesti Wesley János Lelkészképző Főiskola és a Magyar Evangéliumi Testvérközösség kezdeményezte és szervezte meg Magyarországon emléktáblák elhelyezését azokon a pályaudvarokon, ahonnan transzportok indultak a haláltáborba. A Duna északi oldalán élő zsidókat is a dél-komáromi pályaudvaron vagonírozták be, s innen indították őket Auschwitzba. A vagon és abból kinyúló kezét ábrázoló domborműves emléktáblát 2004-ben, a holokauszt 60. évfordulója alkalmából avatták fel a pályaudvar épületén az alábbi felirattal:

*Áldott a mártírok emlékezete!
Elhelyezte a
Magyarországi Evangéliumi
Testvérközösség
és
a Wesley János Lelkészképző Főiskola
a Holokauszt 60. évfordulóján
2004
Az emlékhely létesítését a MÁV Árufuvarozási Osztály támogatta*

13. Új emléktábla a holokauszt áldozatainak emlékére

A Komáromi Zsidó Hitközség azzal a kéréssel fordult a város vezetéséhez, hogy a város költségvetéséből szánjon egy összeget egy emlékjel állítására a holokauszt komáromi áldozatainak. 1999-ben felavatták a meghurcoltak monumentális emlékművét (a komáromi Gáspár Péter alkotása) a város parkjában a második világháborúban meghurcoltak emlékére, s ezt az objektumot egyben a holokauszt komáromi áldozatai emlékművének is szánták. A Komáromi Zsidó Hitközség azonban nem fogadta el holokauszt-emlékműveként, s továbbra is szorgalmazta, hogy a város külön emlékjelet készítsen a majdnem 2000 kifosztott, majd meggyilkolt komáromi zsidó áldozatnak, ennyivel tartozik egykori polgárainak. A meghurcoltak emlékműve a második világháború valamennyi áldozatának emlékére készült, ezáltal a zsidó áldozatok és azok üldözői, kifosztói emlékére is. Hosszú huzavonát követően végül a város elkészíttetett két emléktáblát, amelyek a Menházhoz tartozó kis zsinagóga bejáratának jobb és bal oldalán kaptak helyet 2006-ban (L. Juhász 2010, 138–139. p.). A *Hitközségi Híradó*-ban 2006 januárjában jelent meg egy hír, amelyben a szerkesztők közölték: „Lesz Holokauszt emléktábla Komáromban!”

Hosszú küzdelemre tett pontot a komáromi Városi Képviselőtestület 2005. december 1-jén megtartott 44. ülése. A képviselők határozatot hoztak, amely alapján a Komáromi Zsidó Hitközség kezdeményezésére a Menház falán 2006. június 11-ig elhelyezik a Holokauszt áldozataira emlékező négy nyelvű táblát (a városi költségvetésből finanszírozva).

A KZSH eredeti javaslatával ellentétben rövidebb szöveg kerül az emlékműre, de mindenképpen sikerként könyvelhető el, hogy 62 év után – még ha ehhez nagy mértékben kellett a hitközség kezdeményezése is – a város törleszt adósságából a zsidó

közösséggel szemben. A KZSH a döntés kézhez vételét követően felkérte Dr. Schöner Alfréd főrabbi urat a héber és a krakkói Galíciai Zsidó Múzeum munkatársait az angol fordítás elkészítésére, melyeket már továbbítottunk a Városi Hivatalba. Bízunk benne, hogy az idei mártírnapi elkészülnek a táblák, melyeket méltó ünnepség keretében avathatunk fel.²²

A két emléktáblát Dél-Komárom, valamint Rév-Komárom polgármestere, Zatykó János és Bastrnák Tibor közösen avatta fel a 2006-os Mártírnapon. A zsinagóga bejáratának jobb oldalán magyar–héber, a bal oldalon pedig szlovák–angol nyelvű fekete márványból készült, Mózes kőtáblájának stilizált formájára készül táblákon az alábbi felirat olvasható:

ÁLLÍTSON EZ A TÁBLA ÖRÖK EMLÉKET
A HOLOKAUSZT KOMÁROMI ÁLDOZATAINAK
KOMÁROM VÁROS

Az eseménynek elég nagy sajtóvisszhangja volt, egyebek között az Új Szó szlovákiai magyar napilapban is tudósítottak róla:

...A város zsidó lakóit 1944 májusában kényszerítették gettóba, majd június 12. és 16. között deportálták őket. [...] A több mint 2500 főt számláló komáromi zsidóság nagy részét Auschwitzban, Treblinkában, Majdanekben barbár gyilkosok kínozták és gyilkolták meg [...] Az idei holokauszt 62. évfordulója alkalmából tartott megemlékezés a komáromi zsidó temetőben kezdődött, ahol megjelentek a hitközség tagjai, a város zsidó polgárainak távolba szakadt utódai, a diplomáciai testületek és számos intézmény képviselői. Ladislav Urban mérnök – aki tízévesen élte túl Bergen-Belsen poklát – beszédében a fasiszta alakulatok egyenruháit imitáló szerelésben masírozó, többek közt Kotleba²³ nevével fémjelzett mai veszélyforrásokra hívta fel a figyelmet... Paszternák Antal, a komáromi zsidó hitközség elnöke II. János Pál auschwitzi látogatásakor elmondott beszédéből idézett: „egy egész nép kiirtásának a kísérlete örökre beszenyvezte az emberiség történetét”. A komáromi zsidóság vezetője a megemlékezés kapcsán azt sem hallgatta el, hogy a felelősség nemcsak a náci Németországot terhel, hiszen a zsidóság likvidálása mindenütt, így Komáromban is a helyiek segítségével zajlott – volt, aki cselekvően, a többség pedig közönyös magatartásával asszisztált. Ugyanezt a kérdést feszegette Kerti Katalin, a Komárom-Esztergom Megyei Közgyűlés alelnöke is. Mint mondta, 1944-ben a magyar állam, amely önmagát kereszténynek és nemzetinek titulálta, teljes kudarcot vallott az állampolgáraival szemben fennálló kötelezettségei terén. A holokauszt – mondta jeles történészekre hivatkozva – rablőgyilkosság volt, s amíg ezt nem mondjuk ki, a szembenézés nem történhet meg. A vasárnapi holokauszt-megemlékezés végén a két ikerváros, Révkomárom és Komárom polgár-

22 Lesz Holokauszt emléktábla Komáromban! *Hitközségi Híradó*, 11 (2006) 1. 1. p.

23 Marian Kotleba a szélsőjobboldali (újnáci) szlovák Pospolitosť (Testvériség) alapítója, később a szintén szélsőjobboldali (újnáci) Ľudová strana naše Slovensko párt vezetője. A 2013-as önkormányzati választások alkalmával ő kapta a legtöbb szavazatot, így a 2013-tól 2017-ig terjedő választási időszakban ő lett Besztercebánya Megye Önkormányzatának elnöke.

mesterei, Bastrnák Tibor és Zatykó János leleplezték az emléktáblát a zsinagóga, azaz a Menház-Zsidó Kulturális és Közösségi Központ falán, majd a résztvevők meggyújtották az emlékezés lángjait az áldozatok emlékművénél a zsinagógában.²⁴

6. kép. A kis templom falán 2006-ban felavatott holokauszt-emléktáblák (L. Juhász Ilona felv., 2012)

²⁴ (as) Egy rablóggyilkosság emlékezete. Holokauszt-emléktábla Komáromban az elhurcolt zsidó lakosság tiszteletére. *Új Szó*, 2006. június 13., 5. p.

14. A Menház emléktáblája

2009-ben egy újabb emléktábla került a Menház külső falára. Január 25-én az ENSZ Holokauszt Emléknapján (január 27.) rendezett megemlékezésen Zeev Boker izraeli nagykövet leplezte le azt az emléktáblát, amellyel a Menház hivatalosan a Szlovák Zsidó Örökség Útja részévé vált.²⁵ Felirata:

MENHÁZ

*Objekt bývalého židovského starobinca so synagógou
postavili v roku 1896 a dodnes slúži ako centrum židovského života.*

*Épült 1896-ban, mint a helyi közösség szociális otthona
és zsinagógája. Napjainkban is a város zsidó életének
központja.*

*The former Jewish old age home, which includes a
synagogue, was constructed in 1896 and still serves
as center of local Jewish life.*

SYNAGOGA SLOVACA
SLOVAK JEWISH HERITAGE

Szlovákiában nem mindegyik egykori vagy pedig ma működő zsinagógára került el ilyen tábla, ugyanis az adott épületnek megfelelő kulturális vagy hitéleti célt kell szolgálniuk.

Emléktáblák az egykori zsinagógák falán

Bár a komáromi neológ, valamint az ortodox zsinagóga és a Menházhoz tartozó kis templom is túlélte a Vészkorszakot, a túlélők hazatéréskor azonban mindhármat lepusztult és meggyalázott állapotban találták. Pár év múlva kénytelenek voltak eladni mind a nagy neológ, mind pedig az ortodox zsinagógát. A komáromiak zöme nem tudta, hogy a mai sportcentrum átalakított épülete korábban neológ zsinagóga, a ma öregotthonnak helyet adó épületkomplexumot alkotó egyik épület pedig ortodox zsinagóga volt eredetileg. A komáromi zsidóság fontosnak tartotta, hogy legalább egy emléktábla emlékeztesse az utókort az egykori népes zsidó közösségre és annak templomaira, ezért mindkettőt megjelölték.

15. Emléktábla az ortodox zsinagóga falán

2007 decemberében az ortodox zsinagóga megépülésének 100. évfordulóján háromnyelvű (szlovák–magyar–héber) emléktáblát helyezett a hitközség a ma idősök otthonához tartozó, átalakított zsinagóga külső falán. Az 1944-ig templomként szolgáló épületet 1955-ben volt kénytelen eladni a zsidó hitközség. Ezt követően hosszú ideig rak-tárépületként használták, majd a rendszerváltást követően az idősök otthonának részévé vált. Ekkor felújították és részben át is építették. Az emléktábla felirata:

²⁵ A Menházat korábban már műemlékké minősítették.

*V tejto budove bola
ortodoxná synagóga v Komárne
1907–1844
Ebben az épületben működött
a komáromi ortodox zsinagóga
1907–1944
[héber felirat]*

A rendezvényről a *Hitközségi Híradó* is beszámolt:

Az 5768. év hanukája két programot is tartogatott közösségünk tagjai és barátaink számára. December 9-én, vasárnap délután egy különleges helyen, a volt ortodox zsinagóga – ma idősök otthona – bejáratánál találkoztunk azzal a céllal, hogy a 100. születésnapját ünneplő épületen leleplezzük az emléktáblát.

Paszternák Tamás koordinátor üdvözölte a megjelenteket, köztük Váradi Lajost, a Magyar Köztársaság Pozsonyi Nagykövetsége első beosztottját, dr. Bastrnák Tibort, Komárom város polgármesterét, dr. Hortai Éva és Szabó Béla alpolgármestereket, a városi képviselőtestület tagjait, Miroslav Hargaš evangélikus lelkészt, Fináli Gábor rabbijelöltet, Várnai Gábort, aki a kántori feladatokat látta el, Ipóth Évát, az idősök otthona igazgatónőjét. Várnai Gábor éneke után Fináli Gábor osztotta meg gondolatait a jelenlévőkkel, Komárom városa nevében dr. Bastrnák Tibor polgármester úr emlékezett. A KZSH elnöke, Paszternák Antal beszéddel zárta az ünnepség első részét. A Szülőföld Alap és Csemadok támogatásával elkészült emléktáblát, amely közösségünk régi álma volt, a komáromi Boldi vállalkozás készítette Ryšavý Baltazár vezetésével. A héber fordítás dr. Schöner Alfréd főrabbi, a szlovák Vadász Magda munkája. A táblát a polgármester úr és a KZSH elnöke leplezték le, majd a megjelent szervezetek elhelyezték koszorúikat...²⁶

16. A neológ zsinagóga emléktáblája

A ma sportközpontként működő, 1863-ban felavatott neológ zsinagóga egykori bejáratának bal oldalán a Holokaustt Nemzetközi Emléknapiján, 2000 januárjában került sor az emléktábla leleplezésére négy nyelvű felirattal:

*1863–1944
V tejto budove bola
neologická synagóga
v Komárne
Ebben az épületben
működött a komáromi
neológ zsinagóga
This building was the*

²⁶ PT [Paszternák Tamás] A csodák délutánja. Emléktábla avatás és Hanuka Komáromban. *Hitközségi Híradó*, 12 (2007) 12. sz. 1. p.

home of the Komárno
Neolog Synagogue

Židovská náboženská obec
Komáromi Zsidó Hitközség
The Jewish Community of Komárno
2010

7. kép. Az egykori neológ zsinagóga az emléktáblával (L. Juhász Ilona felv., 2012)

A felavatási ünnepségről szokás szerint a *Hitközségi Híradó* is beszámolt:

...emléktáblát avattunk az 1863-ban épült egykori neológ zsinagóga falán, mely 1944-ig szolgálta híveit. Az épület a második világháború során megrongálódott, a hazatérő maroknyi túlélő többé már nem tudta eredeti céljára használni a Király püspök és Hajnal (ma Štúr) utca sarkán álló imaházat. Az újjáalakult, anyagi gondokkal küzdő hitközség 1950-ben adta el az épületet azzal a kitételrel, hogy arról minden olyan jelképet távolítsanak el, amely szakrális jellegére utal. Az első világháborús emlékművet és a zsinagóga tetejét díszítő két kőtáblát a helyi zsidó temető ravatalozójában helyezték el.²⁷

Az emléktábla avatásán beszédet mondott Deutsch Róbert budapesti főrabbi, Bastrnák Tibor, Komárom város polgármestere és Pasternák Antal, közösségünk elnöke. Ők leplezték le hárman az emléktáblát is. A Hit gyűlekezete közösség tagjai rövid műsor összeállításukkal az emlékezés fontosságát hangsúlyozták.²⁸

27 A kőtábla később a Schnitzer Ármín Mikromúzeumba került, ahol a látogatók megtekinthetik.

28 *Hitközségi Híradó*, 15 (2010) 1. 4. p.

„Mit is üzen ez a tábla?” – tette fel a kérdést beszédében Pasternák Antal, a hitközség elnöke, majd megadta a választ:

...üzen a fényes múltról, neves rabbikról, híres kántorokról, ünnepekről, családi és közösségi eseményekről. Üzen arról, hogy itt az ideje a szembenézésnek. Elmesélni, megírni a múltat. A szép és a kevésbé szép időket. Elmondani, hogy a komáromi zsidó közösség megsemmisítése német segédlettel zajlott ugyan, de a helyiek aktív közreműködése és sokak passzív közönye olajozta a gépezetet, gyorsította az elkerülhetlent...²⁹

8. kép. Az egykori zsinagóga épülete az emléktáblával az Európa udvarban (L. Juhász Ilona felv., 2012)

17. Emléktábla az egykori, 1863-ig működő zsinagóga falán az Európa udvarban

2011. január 30-án a Holokauszt Nemzetközi Emléknapján, az auschwitz-birkenau-i koncentrációs tábor felszabadításának 66. évfordulója alkalmából ismét emléktáblát avatott a zsidó közösség, ezúttal az egykori komáromi zsinagóga épületén, az Európa udvarban.³⁰ Ez a zsinagóga már kicsinek bizonyult a hitközség számára, így egy

²⁹ „Készítsetek nekem szentélyt, hogy köztük lakjam.” Pasternák Antal, a KZSH elnökének beszéde az ENSZ Holokauszt napon a neológ zsinagóga táblaavatásán. *Hitközségi Híradó*, 15 (2010) 1. 5. p.

³⁰ Az Európa udvar a komáromi Európa műterem építészeteinek műve. A 6500 m² kiterjedésű téren az épületek stilizált formában különböző európai országok építészetét mutatják be. A zsinagóga a tér közepén épült német ház részét képezi.

nagyobb zsinagóga építésébe kezdtek, s amikor az 1863-ban elkészült (a nagytemplom, azaz a neológ zsinagóga), ezt az épületet eladták. A zsidó hitközség elnöke az emléktábla leleplezése alkalmával elmondott beszédében szöveg a Komáromi Zsidó Hitközség megalakulásának 220. évfordulójáról, valamint felidézte Jókai Mór Aranyember című regényéből az egykori zsinagógával kapcsolatos sorokat is:

„Mily szépek a sátraid Jákob...” Ezekkel a szavakkal lép be a vallásos zsidó ember minden reggel a zsinagógába. Az egykori zsinagóga helyén avatunk ma emléktáblát. Komárom első zsinagógájának helyén.

Feltehetnénk pár kérdést: Miért is? Miért éppen az ENSZ Holokauszt emléknapján? Az idén a Komáromi Zsidó Hitközség a 220. születésnapját ünnepli, 1791-ben alakult meg hivatalosan közösségünk, bár tudjuk, hogy az első zsidó emberek már jóval korábban a városba érkeztek. Kevés az információ a régi időről. Ez a zsinagóga tanúja volt a komáromi zsidó közösség felemelkedésének, amikor már kicsinek bizonyultak az imaház falai és hittestvéreinknek hamarosan újat kellett építeniük. Jókai Mór, Komárom szülötte az Aranyemberben Tímár Mihály és Fabula János beszélgetésében így ír az épületről:

„Fabula János vetett aztán nem egy cigánykereket, hanem hármat, végig a folyosón. Aztán vissza megint három cigánykereket, mely után ismét talpra állt egyenesen Tímár előtt.

– Így ni. Mármint értem a dolgot. Tehát az a sok pénz most az enyim! Megyek. Megveszem a zsidó templomot.

(S nehogy valaki azt higgye, hogy ez utóbbi mondat valami rossz élce volt Fabula Jánostól, meg kell mondanunk, hogy az akkori viszonyok között az Izrael vallását követő lakosok egy újabb házat kényszerülve építeni a gróf Zichy-féle nemesi telken, a régebbi héber imaház csakugyan árverés alá volt bocsátva, s az Fabula Jánosnak különösen megtetszett.)”

1863-tól már a Király püspök utcai nagy zsinagóga szolgált imahelyül, majd az 1868-as szakadás után Komáromban is külön utakat kezdett járni a neológia és az ortodoxia. Az eladott zsinagóga épületének sorsáról nem sokat árulnak el a krónikák a továbbiakban. Csendesesen állt itt az egykori Weisz ház, mai nevén Zichy palota udvarában. A Vészkorszak idején láthatta, amint a palota közeli pincéjében összezsúfolják egykori híveinek leszármazottait, méltatlan, embertelen körülmények között. Volt része gyártelepnek, majd a rendszerváltás után az Európa udvar gondolatának megvalósulásakor az udvar egyetlen régi épületként 3 oldalából favázas német ház lett, a sors furcsa fíntoraként...

Maradt viszont ez az oldal, ahol valami más volt és van. A felújítás során felfedezett eredeti festések nyomán ez a fal üresen maradt egészen a mai napig. Az elmúlt évek januárjait követve az ortodox zsinagóga után negyedikként a mai könyvekben csak öreg zsinagógaként emlegetett épület falára kerül a négy nyelvű tábla, üzenve ezzel, hogy a zsidó közösség emlékének végre méltó helye van az Európa nemzeteit bemutató udvarban, mutatva az ide látogató turistának, hogy közösségünk ma is él. Köszönet az épület tulajdonosának, Takács Péter mérnöknek, aki megkeresésünkre azonnal igent mondott, hozzájárulva egy újabb, méltó tábla emeléséhez...³¹

31 „Mily szépek a sátraid Jákob...” (Paszternák Antal beszéde a legelső komáromi zsinagóga megmaradt falán elhelyezett emléktábla leleplezése alkalmából). *Hitközségi Híradó*, 9 (2011) 2. 5. p

Az emléktábla felirata:

*V tomto dome bola v rokoch 1827 až 1863
prvá komárňanská synagóga.
Ebben a házban működött 1827-től 1863-ig
Komárom első zsinagógája
In commemoration of the oldest synagogue in Komárno
which was located in this building from 1827 to 1863
(héber nyelvű felirat)
Židovská náboženská obec v Komárne
Komáromi Zsidó Hitközség
The Jewish Community of Komárno
(héber nyelvű felirat)
2011*

Az emléktábla felirata szerint az első zsinagóga 1827-től 1863-ig működött ezen a helyen, azonban Számadó Emese kutatásai szerint (Számadó 213, 40–41. p.) ennek ellentmond Kállay Ödön őszönyi jegyző, helytörténész feljegyzése a zsinagóga építését megörökítő emléktáblának a feliratáról, mely szerint a zsinagóga jóval korábban, még 1791-ben épült, és özv. gr. Zichy Jánosné szül. Lusinszky Terézia bárónő építtette:

SVMTIBVS.ILL.DOMINAE CO
MITISSAE VIDVAE JOHANNÉ
ZICHYANAE NATAE BARONISSAE
THERESIAE LUSINSZKY JUDAI
CAE GENTI TEMPLUM HOCCE
ERRECTVM AN MUNDI CON
DITO 5552 (=1791)

Amikor 1926-ban elkészült a dél-komáromi zsinagóga, a hitközség elnöke elkérte Gyürky Viktorné grófnétól az 1863-ig működő komáromi zsinagóga emléktábláját,³² amit egyes források szerint a felépült dél-komáromi zsinagóga falára helyeztek. A tábla a zsinagóga átépítésekor került le a falról, és a munkások összetörték (Számadó 213, 40–41. p.).

18. Botlatókövek (emlékeztető macskakövek)

Günter Demnig német képzőművész egy új típusú holokauszt-emlékjelet terjesztett el Európa-szerte, amelyek botlatókő, ill. emlékeztető macskakő néven váltak közzismertté (német neve *Stolperstein*). Egy 10x10x10 cm méretű, a talajba süllyesztett kőcockáról van szó, amelynek tetejére egy 10x10 cm-es réztábla kerül.³³ E táblán olvasható a holokauszt-áldozatok neve, illetve születésük és deportálásuk, vagy haláluk dátuma és helye. A botlatókövek az áldozatok lakhelye előtti járdába (vagy a már nem létező egy-

³² Arra vonatkozóan, hogy miért és hogyan került a grófnéhoz a zsinagóga emléktáblája, nincsenek adatok. Vö. Számadó 2013, 40. p.

³³ Günther Demnig honlapja: <http://www.stolpersteine.eu/start/> (utolsó letöltés: 2018. április 15.)

kori otthon helyére) kerülnek, emlékeztetve az utókort, hogy az adott személyt innen hurcolták el a halálba. A Németországból indult kezdeményezés rövid időn belül egész Európában teret hódított. Szlovákiai elhelyezésüket a 2011-ben létrejött Antikomplex Polgári Társulás kezdeményezte, amely az első ilyen objektumokat 2012-ben Breznóbányán és Besztercebányán helyezte el.³⁴ Ma már több szlovákiai városban is megtalálhatóak, számuk folyamatosan emelkedik (L. Juhász 2015, 79–81. p.).

A botlatókövek Komáromban is megjelentek, elhelyezésüket itt is az Antikomplex szervezte meg 2013-ban. Ekkor Günter Demnig 6 ilyen objektumot helyezett el 2 helyszínen. Egyet Waldmann Ernő (1902–1944) rabbi egykori lakhelye, a mai Eötvös utca 9. sz. épülete előtt,³⁵ a Komenský utcai szlovák tanítási nyelvű alapiskola előtti járdába pedig 5 ilyen botlatókő került, valamennyi a Paszternák család holokausztban elpusztult tagjainak (Paszternák Zsigmond [1878–1944], Paszternák Mária sz. Weisz [?–1944], Paszternák Dezső [?–1944], Paszternák Margit sz. Weisz [1911–1944], valamint Paszternák Sándor [1920–1944]) emlékére. A jelenlegi alapiskola épületének helyén állt egykor a Paszternák család háza az általuk üzemeltetett pékséggel együtt. A botlatókövek felirata kétnyelvű, szlovák–magyar. Paszternák Zsigmond botlatókövére az alábbi felirat került:

TU ŽIL/ITT ÉLT
ZSIGMOND
PASZETRNÁK
NAR./SZ. 1878
DEPORTOVANÝ 1944
DO OSVIENČIMU
DEPORTÁLTÁK 1944
AUSCHWITZBA
TAM ZAVRAŽDENÝ/MEGÖLTÉK

Ennek a holokauszt-emlékjelnek a megítélésével kapcsolatban a világ zsidósága körében megoszlanak a vélemények. Egy részük elutasítja, elsősorban azzal az indokkal, hogy azáltal, hogy emberek járnak rajtuk, tulajdonképpen megalázzák az áldozat emléket. A vita ellenére ennek az új emlékjeltípusnak a száma évről évre növekszik,³⁶ s a közelmúltban arra is volt példa, hogy Európán kívül, egy másik kontinensen, Dél-Amerikában, Buenos Airesben is elhelyeztek már ilyen objektumot.³⁷

34 Jelenleg Szlovákia területén ezeknek az objektumoknak a száma már meghaladta a százat. https://de.wikipedia.org/wiki/Liste_der_Orte_mit_Stolpersteinen (utolsó letöltés: 2018. április 15.)

35 Itt volt Waldmann Ernő lakása, az épület ma is a Komáromi Zsidó Hitközség tulajdonában van, s itt található az egykori *mikve* (rituális fürdő) is.

36 A botlatókövek nyilvántartását lásd: https://de.wikipedia.org/wiki/Liste_der_Orte_mit_Stolpersteinen

37 Buenos Airesben 2017-ben az 1934-ben alapított Pestalozzi-iskola elé került, amelyben a nemzetiszocializmus idején ide menekült európai gyerekek tanultak. https://de.wikipedia.org/wiki/Liste_der_Orte_mit_Stolpersteinen#Verlegung_auf_anderen_Kontinenten (utolsó letöltés: 2018. április 15.)

9. kép. Günther Demning munka közben – a Paszternák család botlatóköveinek elhelyezése (L. Juhász Ilona felv., 2013)

10. kép. A Paszternák család emlékét őrző botlatókövek (L. Juhász Ilona felv., 2013)

19. Paszternák Sándor emléktáblája

A rendszerváltást követően a Menház kis zsinagógájában – amelyben a hitközség kulturális rendezvényei is zajlanak – újabb emléktáblák kerültek fel a falra. Az első ilyen a Svájcban – Zürichben – tragikus hirtelenséggel elhunyt komáromi születésű Paszternák Alexander (Sándor) emlékét örökítette meg, aki haláláig folyamatosan támogatta a Komáromi Zsidó Hitközséget. Felirata:

PASZTERNÁK ALEXANDER
(SANYI)
KOMÁROM 1947–2004 ZÜRICH
A KOMÁROMI ZSIDÓ HITKÖZSÉG
JÓTEVŐJÉNEK EMLÉKÉRE

20. Yvonne Tomenedal Wollner emléktáblája

Egy másik emléktábla egy Komáromból elszármazott hölgy emlékét örökíti meg. A táblát fia készítette és helyeztette el édesanyja kérésére szülővárosában az alábbi háromnyelvű felirattal:

Yvonne Tomenedal Wollner
(1948–2011)
In Erinnerung an meine Jahre in Komorn
Spomienka na moje komárňanské roky
Komáromi éveim emlékére.

21–22. Az egykori komáromi rabbik emléktáblája

A kis zsinagógában, a kijárat jobb és bal oldalán 2012. december 9-én, a chanukai ünnepség alkalmával avatták fel az egykori Komáromban tevékenykedő rabbik nevét megörökítő emléktáblákat. Az egyiken a holokauszt előtt tevékenykedő neves rabbik neve szerepel:

Na pamiatku komárňanských rabínov
A komáromi rabbik emlékére
Freistadt Ábrahám
Lax Eisik
Pinchas Leb Frieden
Dr. Schnitzer Ármin
Krausz Mór
Dr. Wallenstein Zoltán
Židovská náboženská obec v Komárne
Komáromi Zsidó Hitközség
2012

A másik emléktáblán az alábbi rabbik neve szerepel:

In memoriam the Rabbis of Komárno
 (héber nyelvű sor)
Deutsch Mór
Dr. Waldmann Ernő
Preszbürger Ábrahám
Steinberger Sándor
Lefkovics Józsuá
The Jewish Community of Komárno
 (héber nyelvű sor)
 5773

Részlet Paszternák Antal, a KZSH elnökének a táblák felavatása alkalmából elmondott beszédéből:

Tisztelt jelenlévők! Különleges nap ez a mai, Chanukakor, egyik legvidámabb ünnepünkön avatunk emléktáblát a komáromi közösség vallási vezetőinek. A hitközség működésének 221 évéből majdnem 150 éven át rabbik vezették vallási életünket, irányt és példát mutatva zsidóknak és nem zsidóknak egyaránt. A Holokauszt szörnyűségei idején a komáromi rabbik közül is többen hittestvéreikkel együtt meneteltek az auschwitzi gázkamrák felé. Egészen a mai napig semmi sem emlékeztetett e csodás közösség neves szellemi irányítóira. Ezért tartotta fontosnak hitközségünk vezetése, hogy az utolsó megmaradt zsinagógánk falai közt méltó módon őrizzük emléküket.

Vannak, akikről szinte semmit sem tudunk, de akadnak olyanok is, akiket műveik, írásaik alapján ma is sokat és sokszor idéznek szerte a világon. Fellapozva a Magyar Zsidó Lexikont és több más könyvet, fokozatosan emberi alakok, életutak rajzolódnak ki a táblára vésett nevek mögül. Voltak ortodoxok, neológok, összekapcsolta őket a város és a közösség szeretete.

Freistadt Ábrahám, az első általunk ismert komáromi rabbi Galgócon született, városunkban halt meg 1930-ban. Imré Sefer címen megjelent önálló műve, számos rezonsumot is találunk tőle. Őt Lax Eisik követte.

Pinchas Leb Frieden rabbi 1801-ben született Bonyhádön, ahol édesapját követte a rabbi székben, majd az 1830-as években érkezett városunkba, ahol 1873-ban halt meg. Sírját ma is felkeresik Jahrzeitjekor New Yorkban élő ortodox leszármazottai. Divné Pné Árje című könyve 1859-ben jelent meg Bécsben, ma is fontos mű a zsidó világban. Több mint öt évtizedet töltött Komáromban dr. Schnitzer Ármin. A hunfalvai ortodox családi háztól, ahol 1836-ban született, jesivákon át vezetett hosszú út a komáromi haladó szellemű későbbi neológ zsinagóga rabbi székéig. ...Ő volt a dunántúli, majd a Magyar Rabbiegyesület elnöke. A századfordulón Krausz Mór rabbi vette át a vallási élet irányítását, róla nagyon keveset tudunk.

A közeli Tárkány községből indult a 20. században dr. Wallenstein Zoltán főrabbi élete, aki a rabbiképző után Komáromban kezdte pályáját, majd pécsi főrabbié lett híres, elismert rabbi. Rövid élete 1944-ben fejeződött be, a budapesti Kozma utcai temető rabbi parcellájában alussza örök álmát.

Waldmann Ernő 110 évvel ezelőtt 1902-ben született a közeli Bátorkeszi községben, utolsó neológ rabbiként működött, 1944-ben deportálták Auschwitzba, ahonnan sajnos, nem tért vissza.

Preszburger Ábrahám több mint harminc éven állt a komáromi ortodox közösség élén. Steinberger Sándornak mindedig csak a nevét őrizte meg a komáromi zsidó közösség története. Lefkovics Józsa az utolsó ortodox főrabbi volt a vészkorszak idején.³⁸

23. Lipscher Mór emléktáblája a kórház falán

Miután 1938 őszén összetörték dr. Lipscher Mór 1927-ben felavatott mellszobrát, Komáromban semmi nyoma nem maradt a sebésznek, csupán a kis zsinagógában található holokauszt-emlékjel, a jelképes kemencében elhelyezett emlékkönyv őrizte nevét az áldozatok között. A korábban tisztelt és szeretett 73 éves Lipscher Mórt és családját a többi komáromi sorstársával együtt deportálták Auschwitzba. Akkor már egy agyvérzés következtében magatehetetlen volt, így hordágyon vitték a Monostori erődbe, majd onnan a marhavagonba. Auschwitzba azonban nem érkezett meg, hiszen a 70-80 emberrel telezsúfolt vagonban több egészséges ember se élte túl az utazást, nemhogy egy magatehetetlen, beteg ember. A közelmúltban a komáromi zsidó hitközség emléktáblát avatott az egykori Emberszeretet Közkórház külső falán (ebben az épületben avatta fel a város 1927-ben a mellszobrát). A leleplezésen részt vett Lipscher Mór egyik oldalági rokona, Dr. Wágnerné Mohácsy Erzsébet is, aki apai és anyai felmenői révén kötődik a Lipscher családhoz. A tábla felirata:

*Dr. Mór Lipscher
1870–1944
na pamiatku významnej osobnosti
lekárskej vedy, vynikajúceho
neurochirurga, ktorý bol
v rokoch 1902–1935
riaditeľom komárňanskej nemocnice
zachránil životy tisícom
tunajších obyvateľov.
Kvôli svojmu židovskému
pôvodu sa stal obeťou holokaustu.
Židovská náboženská obec v Komárne
2016*

*Dr. Lipscher Mór
1870–1944
Az orvostudomány kiemelkedő
alakja, 1902–1935
a komáromi kórház igazgatója,
a kiváló sebész emlékére,
aki komáromiak ezreinek életét
mentette meg.*

³⁸ A komáromi rabbik emléke. *Hitközségi Híradó*, 11 (2012) 12. 3. p.

Zsidó származása miatt
a Holokauszt áldozata lett.
Komáromi Zsidó Hitközség
2016

24. Mementó a Dunába lőtt áldozatok emlékére

2017. június 11-én a temetőben hagyományosan megtartott Mártírnapot követően került sor egy új emlékjel felavatására. A Duna melletti gáton, az Erzsébet-sziget végénél, a mostani vízművek épülete előtt egy nagy kőtömbre helyezett márványtábla emlékeztet azokra az áldozatokra, akiket 1944 utolsó hónapjaiban és 1945 elején a nyilasok lőttek a Dunába. Alig ismert tény, hogy a Vág folyó jegén 1944. karácsonyán ugyancsak sor került gyilkosságokra. Az emlékjel leleplezése után Vági Zoltán történész beszélt a jelenlevőknek a gyilkosságok körülményeiről, a Vág folyón történt öldöklést pedig az egyik áldozat lánya, az akkor mindössze hatéves Szalay Irma elevenítette fel, aki azzal a kéréssel fordult a jelenlevőkhöz, hogy a felavatott mementó legyen emlékműve a Vágba fojtott 14 áldozatnak is:

...valamelyik szomszédunk feljelentett minket, hogy otthon vagyunk. Szenteste, december 24-én este 7 órakor két Szabolcs megyei suhanc jött hozzánk. Kb. 15 évesek voltak, ma is jól emlékszem rájuk, hosszú volt a téli kabátjuk, karszalag a karjukon, a kalap majdnem az orrukon és persze puska. A lakásunk egy részében egy magyar katonatiszt állapotos felesége lakott, aki, amikor látta, hogy jönnek a nyilasok, berántott magához a konyhába, befogta a számat és az ablakhoz ment velem. Így láttam 6 éves kislánként, ahogy elviszik édesanyámat. Téli kabát volt rajta és meleg cipő, de a kabát alatt csak hálóing, mert nem engedték meg, hogy felöltözzön. Édesapám nem volt otthon, éppen tejért volt Harcsáson. Ezt követően sokáig nem tudtuk, hova lett az anyukám. Ezen a napon vitték el Harmos Károly festőművésznak a feleségét is. [...] 1945/46 környékén tudtuk meg, hogy hova lett édesanyám. Egy nap eljött hozzánk dr. Földes, aki egy zsidó ügyvéd volt és jelen volt a nyilas fiúk komáromi tárgyalásán. Négy szabolcsi fiú volt, a tárgyalás idején egyik sem volt még 18 éves. [...] Dr. Földes elmesélte nekünk, hogy aznap, vagyis december 24-én este ez a négy szabolcsi nyilas gyerek 14 zsidó embert szedett össze és kivitte őket az Apáli szigetre. A víz 20 cm vastagon be volt fagyva, de rákényszerítették a foglyokat, hogy vágjanak rajta akkora nyílásokat, amekkorába beleférnek, majd meztelenre kellett vetközniök és élve a víz alá menniük. Aki nem ment elég gyorsan, puskatussal bevették a jég alá. Éjjel 11 órakor fejezték be az öldöklést. Azt vallották, hogy „A legrosszabbak Harmosné és a Szalayné voltak, mer nem ordítottak olyan szépen!” Próbáltam megkeresni a tárgyalás anyagát, de a nyitrai archívumból nemleges választ kaptam. Sajnos, nem tudom az anyámmal elvitt összes ember nevét. A Harmos Károlynén kívül még Neumanné és Dobayné névre emlékszem, valamint Weisz Péterére, az ő lányait jól ismerem.

(Számadó 2014, 201–202. p.)

Részlet Keszegh Zoltánnak a Dunába lőtt áldozatokkal kapcsolatos visszaemlékezéséből:

1945. január elején a Duna zajlott. A személypályaudvartól felfelé pár száz méterre egy nagy tábla a parthoz fagyott. A nyilasok erre a jégtáblára hajtottak zsidó férfiakat és nőket, ott agyonlőtték őket. Tíz-tizenkét napig voltak láthatók, aztán a jégtábla elsodródott.

...Január 24-én a komáromi hídon volt vérfürdő, ismét zsidókat lőttek egymásra. Ezt a németek nem tűrték és a nyilasokat a hídról letiltották. A további kivégzéseket a híd északi oldalán, a parton folytatták.³⁹

A mementó felirata háromnyelvű:

*Na pamiatku obetí holokaustu, ktorých
v rokoch 1944 a 1945 postriekali do Dunaja.*

*A holokaust az áldozatainak emlékére,
akiket 1944-45-ben a Dunába lőttek.*

*In memoriam of the victims of the Holocaust
who were shot into River Danube in 1944-45.
(héber nyelvű sor)*

*Židovská náboženská obec v Komárne
Komáromi Zsidó Hitközség
The jewish community of Komárno
(héber nyelvű sor)
2017-5777*

A komáromi városi képviselő-testület nem volt egységes a készülő emlékmű finanszírozása és támogatása kapcsán. Voltak olyan személyek, akik szerint az emlékmű nem a város, hanem a zsidók ügye. Pasternák Antal hitközségi elnök egyebek közt ezt is megemlítette a Mártírnapon elmondott beszédéből:

Egy évvel ezelőtt jelentettük be, hogy emléktáblát avatunk a komáromi kórház legendás igazgatójának, dr. Lipscher Mórnak és emlékművet állítunk a Duna-parton, azoknak az áldozatoknak, akiket 1944–45-ben a Dunába lőttek.

...A XXI. század elején, hét évtizeddel a vészorszak után Komáromban is szellemi falak emelkednek a zsidóság köré. A minap a városi testület ülésén vitáztak a képviselők a Duna-parti emlékmű környékének rendbetételéről, ekkor hangzott el, hogy a Holokaust az a zsidóság fájdalma. A szembenézés egyik fontos eleme lenne, ha ennyi idő után végre elfogadottá válna ebben a régióban is, hogy ez nem csak a zsidóság, hanem mindannyiunk közös tragédiája. Hisszük és tudjuk, hogy az elpusztítottak és a meg nem születettek generációi is szerették vagy szerették volna Komáromot és sokat tudtak volna tenni fejlődéséért. Milyen kár, hogy nem hagyták nekik.

³⁹ Keszegh Zoltán emlékezése a komáromi múzeum helytörténeti gyűjteményében található. Idézi: Szita 2002, 20. p.

Köszönettel tartozunk a városi képviselőtestület azon tagjainak, akik szavazatukkal rendszeresen támogatják törekvéseinket, és a polgármester úrnak, hogy két program-koordinátorunk idén rangos polgármesteri díjban részesült a komáromi Napokon. Ennek ellenére vannak olyan megnyilvánulások, amelyek nemcsak a túlélők generációjában, hanem bennünk, a leszármazottakban is félelmet keltenek, és csak arra gondolunk, hogy így kezdődtek a borzalmak a múlt század 20-as, 30-as éveiben is...

...a temetői megemlékezés után a Duna-partra megyünk, ahol a Dunai Alap és a város támogatásával, a Vízgazdálkodási Vállalat telkén Rysavy Boldizsár kivitelezésében elkészült az emlékhely, amely végre méltó emléket állít azoknak, akiket itt lőttek a Dunába...⁴⁰

11. kép. A Dunába lőtt áldozatok emlékműve (L. Juhász Ilona felv., 2018)

⁴⁰ Pasternák Antal elnök beszéde a Mártírnapon. *Hitközségi Híradó*, 15 (2017) 6. 3–4. p.

A komáromi zsidóság Komáron kívüli emlékjelei különböző helyeken és formában

Szólnunk kell azokról az emlékjelekről is, amelyek szervesen kötődnek a komáromi zsidósághoz, noha nem a város területén találhatóak, de a Vészkorszak komáromi áldozatainak emlékét örökölt meg különböző módon és formákban.

A jeruzsálemi Jad Vasem holokauszt-múzeumban különféle objektumokkal emlékeznek a holokauszt során elpusztított zsidókra, tehát a komáromi áldozatokra is. A *Nevek Csarnokában* fényképek vagy más dokumentumok segítségével egyéni sorsokon keresztül mutatják be a holokausztot, s más áldozatokkal együtt megörökítették a komáromi mártírok nevét is. Egy sötét betonépületben található az *Emlékezés Sátra*, itt valamennyi áldozatra egy örökmécses emlékeztet. A másfél millió gyermekáldozatnak is külön épületet – *Gyermekek Emlékműve* – emeltek, ahol a fényképek és más dokumentumok találhatóak, s az égő gyertyák fényének visszatükröződése végtelen számú fénypontot alkot a sötét térben, s közben folyamatosan hallhatók a gyermekáldozatok neve. A hatalmas kötömbökből kialakított, holokauszt alatt elpusztított *Közösségek Völgyében* 5000 részben vagy teljesen elpusztított zsidó közösségnek állítottak emléket olyan formában, hogy a település nevét bevésték az itt levő kötömbökbe, itt olvasható egyebek közt Komárom neve is. A Haláltáborok Áldozatainak Emlékműve és a Hősiesség Oszlópa, amely a gettókban, a táborokban, erdőkben és a földalatti mozgalmakban harcoló zsidók emlékét őrzi.⁴¹

A holokausztot követően a megmaradt zsidó közösségek – köztük a komáromi is – pénzt gyűjtöttek, amiből Jeruzsálemben fákat ültettek az áldozatok emlékére. (L. Juhász 2015, 96. p.)

Paszternák András, a *Hitközségi Híradó* egyik szerkesztője a Komáromi Zsidó Hitközség nevében 2006-ban emlékfát ültetett el Izrael állam megalapításának emlékére a Tibériász-tó közelében. A hitközség lapjában részletesen beszámolt erről az eseményről: *A szerda reggelt faültetéssel kezdtük. Izrael állam 1948-as létrehozása óta több millió facsemetét ültettek el a világ zsidóságának adományaként, az akkor még zömében mocsaras, sivatagos országban. A fácskát nemcsak saját, de jelképesen az egész komáromi közösség nevében ástam be Tibériásztól nem messze Erec Izrael földjébe.*⁴²

Arra is akad példa, amikor ún. „alkalmi” emlékjelek kerülnek a zsidóság tragédiájához kötődő helyszínekre egy emléklap vagy üzenet formájában. Szokássá vált, hogy az Auschwitzba látogatók valamilyen üzenetet hagynak, amelyre általában rákerül az is, hogy annak készítője honnan érkezett. Ilyen lapot helyezett el Auschwitzban Balogh

41 <http://www.yadvashem.org/yv/en/education/languages/hungarian/ceremonies/guide.asp> (utolsó letöltés: 2018. január 15.)

42 Paszternák András: Birtright – A születés jogán! *Hitközségi Híradó*, 4 (2006) 3. 4. p.

Ákos komáromi diák is 2013-ban az Élet Menete⁴³ által szervezett zárandoklat résztvevőjeként az alábbi szöveggel:

*Ember vigyázz, figyelj meg jól a világot:
ez volt a múlt, emez a vad jelen –
hordozd szívedben. Éld a rossz világot
és mindig tudd, hogy mit kell tenned érte, hogy más legyen.*
Radnóti Miklós

*NEVER AGAIN!
SOHA TÖBBÉ !
Balogh Ákos Révkomárom, Slovakia
2013.4. 8.*

Útjáról beszámolót is írt, amely a komáromi *Hitközségi Híradó*-ban jelent meg. Az alábbi gondolatokkal zárta írását: „Hálás vagyok a sorsnak, hogy részt vehettem ezen az eseményen, hogy elhelyezhettem az áldozatokért írt táblámat. Emlékezzünk és emlékeztessünk, mert mindannyiunk kötelessége, hogy soha ehhez hasonló ne történjen meg!”⁴⁴

Balogh Ákos 2014-ben is részt vett az Élet Menetén, és egy újabb üzenetet helyezett el az alábbi szöveggel:

*Emlékezni és emlékeztetni
mindannyiunk kötelessége!
Emléklül a Komáromból elhurcolt
zsidóság emlékére
1944 – 70 – 2014
2014.4.28/YomHaShoah/KZSH⁴⁵*

Tágabb értelemben az emlékezés/emlékeztetés jeleinek tekinthetjük a hitközség által kiadott, annak történetével foglalkozó kiadványokat is (Raab 2000, Paszternák A.–Paszternák T. 2013, Paszternák T.–A. Paszternák 2016). Ezek a majdnem teljesen elpusztított egykori zsidó közösségről, a kivándoroltakról, *alijázókról* és sok minden másról is szólnak. Schnitzer Ármin néhai főrabbi közelmúltban magyar és szlovák nyelvre lefordított (Schnitzer 2015) önéletrajzi ihletésű kötete is egy korábbi időszak

43 „Az Élet Menete szervezet 1988-ban kezdte el tevékenységét azzal a céllal, hogy a világ bármely pontján élő zsidó fiatalokat emlékeztesse a Soá borzalmaira, és ezzel párhuzamosan bemutassa: mit jelent a zsidó nép élni akarása, mit jelent Izrael léte. Minden esztendőben kéthetes program keretében nyújt feledhetetlen élményt mindazoknak, akik vállalkoznak erre a megrázó időutazásra. A világ különböző országaiból zárandokok ezrei érkeznek Lengyelországba, hogy megismerkedjenek a hajdani zsidó élettel, majd a fasiszmus, a náciizmus, a rasszista gyűlölet világával, és az egykori haláltáborok helyszínein emlékezzenek a genocídiumra.” <https://www.eletmenete.hu/az-elet-menete> (utolsó letöltés 2018. január 15.)

44 Balogh Ákos: Yom HaShoah napja Lengyelországban, tízezer ember az Élet Menetén. *Hitközségi Híradó*, 11 (2013) 4. 8. p.

45 *Hitközségi Híradó*, 12 (2014) 4. 1. p.

„emlékműve”, amelyben a komáromi éveit tárgyaló fejezetben egyebek közt szól a református–zsidó párbeszédéről, az 1895-ben elhunyt barátja, a dunántúli református püspök, Pap Gábor és saját példáján. Pap Gábor szavazata a Felsőház tagjaként sorsdöntő volt a zsidó egyenjogúsítási törvény elfogadásánál. Ha nem vett volna részt (már nagyon beteg volt, s az orvosa is eltiltotta az utazástól) a szavazáson, akkor a törvényjavaslat elbukott volna (Schnitzer 2015, 180–181. p.). A komáromi zsidó közösségről készített filmek, például a Komáromban született, ma Svájcban élő Scheiner Péter⁴⁶ filmjei is emlékjelei, dokumentumai a komáromi zsidóság történetének, mint ahogy a különféle rendezvények, köztük az emlékjelek avatásáról vagy a mártírnapokról készített filmes tudósítások is, s még sorolhatnánk hasonló példákat.

Összegzés

Mind a huszonnégy (beleszámítva a Duna magyarországi oldalán található 2 emléktáblát is), a komáromi zsidósághoz kötődő emlékjel az egykor itt élt és élő zsidóság történetének lenyomatai, őrzői. Állításuk körülményei, állíttatói, valamint utóéletük a komáromi zsidó hitközség történetének egy-egy mozaikját képezik, s nem utolsósorban szólnak a komáromiak zsidókhoz való viszonyáról is.

A korabeli források, sajtóban megjelent kimutatások tanúsága szerint a holokausztot megelőzően a Duna mindkét oldalán élő komáromi zsidóság is adakozott a Komáromban állított különböző emlékjelekre. Amikor 1821-ben felavatták Jókai Mór emléktábláját az egykori szülőháza helyén álló épületen, Schnitzer Ármin főrabbi mondott sikert arató és nagy visszhangot kiváltott beszédet.⁴⁷ A város vezetésének 1918 májusában hozott határozata, miszerint Fried Kálmán emlékére domborműves emléktáblát kívánt elhelyezni a zsidó Menház falán, és hogy 1927-ben szobrot állítottak Lipscher Mór komáromi sebész-főorvosnak, a békés zsidó–keresztény együttélésnek fontos bizonyítékai, aminek az 1938-tól életbe lépő zsidóellenes törvények és az államszintre emelt antiszemita propaganda, a zsidó lakosság teljes jogfosztása és haláltáborba küldése vetett véget. A szocializmus időszakában a holokauszt-emlékjelek állítása Csehszlovákiában csak zárt helyen: temetőben, ravatalozóban vagy zsinagógában volt lehetséges (vö. L. Juhász 2015, 18–30. p.).

Komárom azok közé a városok közé tartozik, ahol ma az átlagosnál sokkal nagyobb számban (majdnem 200) található emlékjelek, s ezek között más településekhez viszonyítva aránylag nagyobb számban ott vannak a zsidók köztéri és zárt helyen található egyéb emlékjelei is.

46 Scheiner Suzanne és Péter: „Emlékezések a jövőről” – zsidók Komáromban *Naive Träume – Eine jüdische Gemeinde trotz dem Untergang* (2001), *Naiv álmok ? – A megszűnés ellen küzdő zsidó hitközség* 2013. Scheiner Péter 1968-ban 22 éves korában vándorolt ki Csehszlovákiából, jelenleg Svájcban él. Bővebben: <https://archivum.vasarnap.ujszo.com/vasarnap/201504/vendeg/zsidonak-lenni-folytonos-vallalas> (utolsó letöltés: 2018. január 15.)

47 A beszédet a *Komáromi Lapok* 1921. augusztus 21-én megjelent számában teljes terjedelmében közzétették.

A holokauszthoz kötődő emlékjelek azonban a város területén található többi emlékjelhez képest csak 1989 után jelentek meg a köztereken. A zsidók számára tehát a rendszerváltás új perspektívákat nyitott az emlékjelek köztéri állítását illetően. Lehetőség nyílt fontos épületek és helyek megjelölésére. Az emlékjelek azonban elsősorban a veszteségről szólnak, s kettő (a Menházat, valamint az Európa udvarban található, egykor zsinagógaként működő épületet megjelölő emléktáblák) kivételével közvetve vagy közvetlenül a Vészkorszakhoz, egy népirtáshoz kötődnek. Komárom lakosságának egy részét lényegében az 1992-ben a zsidó Menház külső falán elhelyezett emléktábla szembesítette közvetlenül a holokauszt tényével, azzal, hogy a város egykori lakosai közül majdnem 2000 zsidó áldozata volt a népirtásnak.

A zsidó közösség az emlékjelek állításán túl rendszeresen különféle kulturális programokat szervez, egyebek közt azzal a céllal is, hogy a komáromiakkal megismertessék a zsidó kultúrát és történelmet. A rendezvények helyszíne az egykori Menház épülete és az ahhoz tartozó kis zsinagóga. Mára sikerült modernizálni és felújítani az épületet, amelyben könyvtár is található, valamint a komáromi zsidóság történetét bemutató kis múzeumot is létrehoztak.

A holokauszt-emlékjelekkel párhuzamosan megjelentek az antiszemita megnyilvánulások is. Az emlékjelek emlékeztetnek, azonban ez az emlékeztetés több ember számára kellemetlen és kényelmetlen. Komárom zsidósága ma már nagyon csekély hányadát teszi ki az összlakosságnak, a Hitközség tagjainak száma már alig haladja meg a negyvenet. Ennek ellenére az antiszemitákat mégis zavarja e kis közösség jelenléte, s különféle zsidó kulturális rendezvények is, s nem utolsósorban a városban található zsidósághoz kötődő emlékjeleket is ellenségesen szemlélik. Ezek közül elsősorban a holokauszt áldozatainak emlékjelei váltak támadásaik célpontjává. A Szlovák Kulturális Minisztérium által finanszírozott, 1992-ben felavatott első komáromi köztéri holokauszt-emléktáblát ismeretlenek ellopták, a kis zsinagógára és az emléktáblákra több alkalommal is horogkeresztet és más náci jelképeket festettek, a Paszternák család 5 elpusztított tagjának botlatókövét pedig szurokkal öntötték le ismeretlenek. Emellett a verbális antiszemitizmus – elsősorban a közösségi hálókön (pl. facebook) – is jelen van. Ez elsősorban a holokauszt tagadásában és a különféle, zsidókkal kapcsolatos összeesküvés-elméletek terjesztésében nyilvánul meg leginkább. Ebben jelentős szerepet játszik az egyik komáromi gimnáziumi tanár is.⁴⁸ A városban több tagja és szimpatizánsa van a szélsőséges szervezeteknek, akik egyre nyíltabban vállalják fel antiszemita nézeteiket.⁴⁹ Ahogyan azt a hitközség elnöke is megemlítette fentebb idézett 2017-es mártírnapi beszédében a Dunába lőtt áldozatok emlékére készült mementó kapcsán, sajnos, a városi képviselő-testület tagjai között is vannak antiszemiták.

48 A komáromi Selye János Gimnázium egyik tanára markáns képviselője az antiszemitizmusnak, ebbéli nézeteit a tanórákon is kifejti. Vö: <http://www.bumm.sk/belfold/2015/09/24/feher-istvan-nem-bantam-meg-semmit> (utolsó letöltés 2018. január 15.), <https://archivum.ujszo.com/online/kozelet/2016/05/27/erinthetetlenek-a-szelsoseges-tanarok> (utolsó letöltés: 2018. január 15.)

49 Például a Hatvannégy Vármegye Ifjúsági Mozgalom: <http://hvim-felvidek.hu> (utolsó letöltés 2018. január 15.)

A rendszerváltás óta az emlékjelek avatásánál, a holokauszt mementóinál tartott megemlékezéseken a város hivatalos képviselői általában jelen vannak, néhány alkalommal az éppen regnáló polgármester is tartott beszédet. Ezekről és a temetőben tartott mártírnapi megemlékezésekről is rendszeresen készülnek filmfelvételek, tudósítások. Bár a város nem zsidó lakosai közül csak néhány személy vesz részt a megemlékezéseken, a Komáromi Televízió nézői közvetve értesülnek ezekről, s a nyomtatott sajtóban és az elektronikus hírportálokon is olvashatók képes beszámolók vagy rövid hírek. A holokauszttal és a komáromi zsidókkal kapcsolatos hallgatás 1989-et követően megtört, a lakosság kénytelen volt szembesülni a tényekkel. Ez a szembesülés a komáromiak egy részénél nem az együttérzés érzését, hanem sokkal inkább az antiszemitizmusuk megerősödését váltotta ki, és a városban a zsidók által állított emlékjelek számának növekedését is ellenszenvvel szemlélik. Akadnak, akik közömbösen fogadják és szemlélik a régi és új emlékjeleket, vagy nincs is tudomásuk ezek meglétéről. A lakosságnak bizonyos – aránylag csekély – hányada érdeklődéssel viszonyul ezekhez az emlékjelekhez, és a zsidó közösség által szervezett kulturális rendezvények iránt is érdeklődést mutat. Egy részük (beleértve az antiszemita egy részét is) az emlékjelek által szerzett tudomást arról, hogy Komáromban egykor népes zsidó közösség élt, s rácsodálkoznak, milyen jelentős szerepet játszottak e város politikai, társadalmi, valamint gazdasági és kulturális életében. Akadnak olyan személyek, akik a rendszerváltást követően szembesültek zsidó gyökereikkel.

E megállapításokat a kutatásaim során szerzett tapasztalataim, valamint adatközlőim, az adatközlők által elmondott sokszor közvetett információi, tapasztalatai alapján vontam le. A lakosságnak a zsidókhoz és a hozzájuk kötődő emlékjelekhez való viszonyulásának egy alapos vizsgálata valószínűleg figyelemre méltó eredményekkel járna, s árnyalná az általam kialakított képet.

Irodalom

- Braham, Randolph 2007. *A magyarországi holokauszt földrajzi enciklopédiája. 2 kötet.* Budapest, Park Kiadó.
- Büchler, Robert J. (zost.) 2009. *Encyklopédia židovských náboženských obcí 1. část A-K.* Bratislava, SNM-Múzeum židovskej kultúry.
- Gaško, Mikuláš 2014. *Nad úkrytom. A bunker felett. The train of Death. (Spomienky košického advokáta. Egy kassai ügyvéd visszaemlékezései. Memories of an Attorney).* Bratislava, Slovenská advokátska komora.
- Gellért Ádám–Gellért János 2015. Egy tömeggyilkosság anatómiája – Kamenyec Podolszkij, 1941. augusztus. *Betekintő*, 4. sz. (http://www.betekinto.hu/2015_4_gellert_gellert) (utolsó letöltés: 2018. január 23.)
- Liszka József 2016. A folyók szerepe az árucsera-kapcsolatok lebonyolításában. In Liszka József: *Határvidékek. Határok és határtalanságok az összehasonlító folklorisztika és etnológia szempontjából.* Komárom–Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet, 437–442. p.
- L. Juhász Ilona 2009. A keresztény-zsidó párbeszéd fontossága. Pap Gábor református püspök és Schnitzer Ármin komáromi főrabbi példamutató barátsága. *Új Szó, Szalon melléklet*, november 21. 14. p.
- L. Juhász Ilona 2010. *Neveitek e márványlapon... A háború jelei. Adalékok a világháborús emlékjelek etnológiai szempontú értékeléséhez.* Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet. /Jelek a térben, 3./

- L. Juhász Ilona 2013. A komáromi zsidó temető és emlékezés az elhunytakról. In Paszternák A.–Paszternák T. (szerk.): *Mozaikok a komáromi zsidóság történetéből*. Komárom, Komáromi Zsidó Hitközség, 8–29. p.
- L. Juhász Ilona 2015. *Örök mementő. A holokauszt emlékjelei Dél-Szlovákiában*. Dunaszerdahely, Vámbéry Polgári Társulás.
- L. Juhász Ilona 2015. *Amikor mindenki a háborús állapotok igája alatt roskadoz... Erdélyi menekültek a mai Szlovákia területén*. Somorja–Komárom, Fórum Kisebbségkutató Intézet.
- Michela, Miroslav 2015. *Komárom – város a határon. Stratené mesto – Lost city – Verlorene Stadt – Elveszett város. Útikalauz egy eltűnt zsidó közösség történetéhez*. Bratislava, Izraelská obchodná komora na Slovensku.
- Dr. Paszternák András–Paszternák Tamás (szerk.) 2013. *Mozaikok a komáromi zsidóság történetéből*. Komárom, Komáromi Zsidó Hitközség.
- Paszternák Tamás–Dr. Paszternák András (szerk.) 2016. *120 éves a Menház 1896–2016*. Komárom, Komáromi Zsidó Hitközség.
- Raab Ferenc 1989. A komáromi zsidóság krónikája. *Iuxta Danubium* 7, 5–48. p.
- Raab Ferenc 2000. *A komáromi zsidóság múltja és jelene*. Komárom, KT Kiadó.
- Schnitzer, Armin 1904. *Jüdische Kulturbildern (Aus meinem Leben)*. Wien, L. Beck & Sohn.
- Schnitzer, Armin 1908. *Eine Rabbinerwahl: ein Kulturbild d. Gegenwart*. Wien, L. Beck & Sohn.
- Schnitzer Ármán 2015. *Zsidó kultúrképek (Az életéből)*. Schweitzer Gábor bevezető tanulmányával. Komárom, Komáromi Zsidó Hitközség.
- Számadó Emese 2013. A dél-komáromi zsidóság története. In Paszternák A.–Paszternák T. (szerk.): *Mozaikok a komáromi zsidóság történetéből*. Komárom, Komáromi Zsidó Hitközség, 31–49. p.
- Számadó Emese szerk. 2014. *„Ezt a hazát tehát elvesztettem”. A holokauszt komáromi eseményei*. Komárom, Klapka György Múzeum. (A Komáromi Klapka György Múzeum katalógusai, XX.)
- Szita Szabolcs 2002. *A komáromi deportálás 1944 őszén*. Budapest, Holocaust Dokumentációs Központ és Emlékgyűjtemény Közalapítvány.
- Ujvári Péter szerk. 2000. *Magyar zsidó lexikon*. Budapest, Makabi Kiadó.
- Unterman, Alan 1999. *Zsidó hagyományok lexikona*. Budapest, Helikon Kiadó.

Melléklet

Zatykó János, Dél-Komárom polgármesterének beszéde a Menház falán elhelyezett emléktábla avatásakor:

Tisztelt Emlékezők! A dél-parti Komárom város lakossága és önkormányzata nevében köszöntöm mindazokat, akik részesei ennek a mai alkalomnak, az emléktábla állítás és avatás szertartásának. Nekünk, komáromiaknak nem kellene kerek, nagy évfordulók ahhoz, hogy emlékezzünk – van elég okunk a büszkeségre, de a tragédiákból is kijutott nekünk, és a gyötrelmes, a bűnökkel terhelt múlt is a miénk. Hiszen ha a holokauszta a magyarság tragédiája – márpedig az –, úgy a miénk, komáromiaké is. És akik ismerik Komárom történelmét, azok tisztában vannak városunk sajátságosan rendkívüli szerepével 1944 és 1945 vérszörnyű napjaiban. Azokban az embert próbáló időkben – a kevés túlélő egyikének tanúsága szerint – jelentéktelen volt azoknak a száma, akik egyáltalán segíteni akartak, vagy tudtak. A fagyűlölettől megfertőzött emberek apatikusan, tétlenül nézték embertársaik tragédiáját, sőt voltak, akik csak arra vártak, hogy az elhurcolt, megalázott emberek hátrahagyott javaira, mint a dögkeselyűk lecsapjanak. Nincs jogunk kétségbe vonni mindazt, amit Raab Ferenc, a komáromi zsidóság történetének krónikása keserűséggel telve lejegyzett az akkori komáromiakról – még akkor sem, ha tudjuk, voltak kockázatot vállaló, segíteni kész és segíteni képes nem zsidó magyarok, köztük természetesen komáromiak is.

A kortársak felelőssége természetesen vitathatatlan és az utókor ítél: megítélhet és elítélhet. Nem feledheti ugyanakkor a saját felelősségét. A mai komáromiaknak, akiknek nincsenek személyes emlékei azokról az időről, tudják, hogy feladatuk és felelősségük van – fogalmazzunk így: mindent el kell követnünk, hogy ez a feladat és ez a felelősség nyilvánvaló legyen minden embertársunk számára. És mi ennek jegyében cselekszünk. Két évvel ezelőtt, 2004-ben, a holokauszta 60. évfordulóján »Soha többé« címmel és a hangsúlyozott »Párbeszéd« alcímmel rendezett konferencia helyszíne volt Komárom. Az volt ennek a találkozásnak a lényege, hogy a különböző egyházak főpásztorai hitet tettek a Soha többé mellett. Arról beszéltek, mit kell tennünk és mit tudunk tenni, hogy a holokauszta, ez a példa nélkül álló rettenet ne ismétlődhesse meg és ne merüljön feledésbe. Ezzel a konferenciával szinte párhuzamosan zajlott városunkban a levéltárosok tanácskozása, ahol a zsidó deportálások fellelt iratait ismertették a kutatók, különös tekintettel az erődök szerepére. Emlékeztünk tehát és emlékeztettünk – ahogy ezekben a percekben és ezzel az emléktáblával is tesszük. Tudjuk, a sok évtizedes hallgatás után a rendszerváltozást követő kormányok lehetőségei és erkölcsi attitűdjük szerint tettek erőfeszítéseket a holokauszta feldolgozására és bizonyos fokú jóvátételre. A társadalom lelkiismeretének ébrentartása és a szembesítés azonban nagy és keserves feladat – a múlttal való szembenézés, a tanulságok levonása – ez mind a mi felelősségünk. Akár az egyes embereké, kinek-kinek a maga helyén: a legszűkebb közösségben, a családban, aztán a munkahelyen, a város közösségeiben. Most, amikor az elpusztított közel 2000 komáromi zsidóra emlékezzünk, egy több mint 200 éves kulturális és vallási közösségre is emlékezzünk, mely eltűnni látszott, de megújult és egyre erősödik. A komáromi zsidó hitközség egyike a ma Szlovákiában működő 11 zsidó hitközségnek – és mert Magyarországon az egyetlen megye Komárom-Esztergom megye, ahol nem működik zsidó hitközség, ők

önként vállalt, fontos feladatuknak vallják, hogy a megyénkbeli hittestvéreikkel törődjenek, bevonják őket programjaikba. A pezsgő kulturális, szellemi élet hatással van a délparti város életére is, nagy sikere volt a Kísgalériánkban például az Izraelben élő komáromi Miriam Neiger Fleischmann festőművésznőnek, de bizonyosan nem mondok újságot azzal, hogy gyakran látogatják a közösség rendezvényeit városunkból, például a Komáromi Napokon is. Ez az emléktábla a rettenetes tragédiáról, számunkra alig felfogható veszteségekről szól és üzen. Egy elpusztított és fel nem támaszthatónak tűnő világról, hiszen nemcsak elpusztított szülők, nagyszülők, testvérek hiánya fájó, de az egész holokausztban megölt másfél millió gyermek életének folytatása is a meg nem született fiaké, lányoké. Ez a tábla erről üzen nekünk és mindenkinek – szembesít, emlékezik és emlékeztet. Ám szól és üzen a megújulásra, újraszerveződésre képes, hittel és jóakarattal teli emberekről, kis közösségükről is, mely minden bizonnal napról napra erősödve újra elfoglalja méltó helyét a két Komárom társadalmában. Szóljon tehát az életről is a mai nap, hisz tanúi, részesei vagyunk a csodának, az élet él és szent okból élni akar. Az élet nem hátrál meg. Köszönöm figyelmüket!

(Hitközségi Híradó, 4 [2006] 7. 3–4. p.)

„Készítetek nekem szentélyt, hogy köztük lakjam.” Pasternák Antal, a KZSH elnökének beszéde az ENSZ Holokauszt napon a neológ zsinagóga táblaavatásán.

Mózes második könyvének mondatával köszöntöm az emlékezőket a komáromi zsidóság legnagyobb szentélye előtt.

1863-at írtak akkor, amikor nagy ünnepség keretében átadták ezt az épületet. Ugorjunk egy kicsit vissza az időben. Fejlődő, virágzó közösséget láthatott ekkor az erre sétáló. Folyamatosan érkeztek a zsidó családok Komáromba, megvolt itt minden, ami a közösség életéhez szükséges volt. 1862-ben került Komáromba Schnitzer Ármin, a neves főrabbi, aki 52 éven át vezette hitközségünk vallási életét, ő lett később a budapesti rabbiegyesület elnöke, fontos szerepet betöltve a magyar zsidóság életében.

Ebben a kedvező környezetben épült fel a nagytemplom itt a Király püspök és az akkori Hajnal utca sarkán. Neológ templomnak hívták akkor, amikor a neológia még nem is létezett. Az avatás után öt évvel ült össze a kongresszus Budapesten, melynek eredménye a szakadás lett. A klasszicista nagyzsínagóga a neológia központja lett, az alakuló ortodox hitközség 1907-ben nyitotta meg zsinagógáját szemközt.

A korabeli feljegyzések jelentős eseményekről szólnak, 1864-ben 12 Tórát adnak át, működnek különböző egyletek, itt énekel a zsidó énekkar. Itt működött Wallenstein Zoltán, a későbbi neves pécsi főrabbi, majd Waldmann Ernő, – akit híveivel együtt deportáltak – zárta a sort. A közösség él. A fejlődés szinte töretlen, függetlenül attól, merre rajzolódnak az országhatárok.

A harmincas évek végén a komáromi zsidó közösséget is egyre jobban elérte a fasiszmus szele, szűkülni kezdett az élettér, ezzel a zsidó közösség addigi virágzása fokozatosan hanyatlásnak indult. A munkaszolgálatra vitt férfiak sorsa már előre vetítette a tragikus napokat, 1944 tavaszát. Március 19. a német megszállás kezdete és június 15. az első komáromi Auschwitz-Birkenauba induló transzport indulása között kevesebb, mint három hónap telt el.

Ezekben a napokban fokozatosan elhallgatott az ima hangja a város legnagyobb zsinagógájában is, nem olvastak többé törát, nem volt már bar micvó, esküvő.

A komáromi zsidóság szimbóluma némán nézte végig közössége elhajtását, majd elárvultan, megrongálva várta haza a túlélőket. Láta, amint páran még visszatérnek, de az imádkozás helye már soha többé nem lett. Az újjáéledő kis hitközség adósággal tele kezdte életét, látva a realitásokat az akkori vezetők 1950 júniusában úgy döntöttek, eladják a zsinagógájukat. Feltételül szabták meg minden olyan jel eltüntetését az épületről, amely az eredeti funkcióra emlékeztetett. Két jel megmaradt, a Tízparancsolatot ábrázoló kőtáblákat és az I. világháború komáromi zsidó hősi halottainak emlékműve – Berecz Gyula alkotása – temetőnk ravatalozójába kerültek.

A komáromi Zsidó Hitközség az utóbbi időben minden évben táblát avat a város egy-egy épületén, amely a közösség múltjában meghatározó volt. Az ortodox zsinagóga 100. születésnapján kezdődött tevékenységünk, a Menháznál folytatódott. Ma ez itt a harmadik állomás, amely közel sem az utolsó.

Hatvan év után először héber szöveg kerül ma a zsinagóga falára. Jelet hagyni, ezzel tisztelve a múlt előtt, üzenve a jelen és a jövő városának.

Kinek is üzen a tábla?

Üzen minden erre sétálóknak, a gimnáziumokba igyekvőknek, a turistáknak, egyszerűen mindenkinek. Mesél egy időszakról, amely a város történetének meghatározója volt, amikor ugyanúgy megteltek a zsinagógák, mint más vallások templomai, a zsidó élet a mindennapok része volt.

Üzen a komáromi antiszemitáknak, akik egyre többször és egyre erősebben hallatják hangukat, a Holokauszt helyett holokamuról írva internetes fórumokon, szélsőséges eseményeket szervezve. Üzeni nekik, hogy itt áll egy épület, egy ősi vallás imaháza, amely sokáig zöldségraktár volt, ma sportcentrum...

Nem volt Holokauszt? Hova tűntek akkor a hívei? Hol van a komáromi zsidó közösség?

Mit is üzen ez a tábla?

Üzen a fényes múltról, neves rabbikról, híres kántorokról, ünnepekről, családi és közösségi eseményekről. Üzen arról, hogy itt az ideje a szembenézésnek. Elmesélni, megírni a múltat. A szép és a kevésbé szép időket. Elmondani, hogy a komáromi zsidó közösség megsemmisítése német segédlettel zajlott ugyan, de a helyiek aktív közreműködés és sokak passzív közönye olajozta a gépezetet, gyorsította az elkerülhetetlent... Üzen arról a szívünkben élő reményről, hogy egyszer még lesz zsidó élet itt. Mily szép is lenne...

A kő a zsidóságban az emlékezés jele... Ősi hagyományaink szerint sírkövet állítunk halottainknak, temetőlátogatáskor jelképesen egy-egy kavicsot helyezünk a kőre. Ez a tábla egyben jelképes sírkőve is mindazoknak az itt imádkozóknak, tanulóknak, akiknek nem adatott meg, hogy lehessen sírkövük. Hamvaik ott maradtak a 65 évvel ezelőtt felszabadult szörnyű helyen, a legnagyobb koncentrációs táborban, Auschwitz-Birkenauban.

Emlékezzünk rájuk!

[Hitközségi Híradó, 8 (2010) 1. 5. p.]

70 esztendő – Pasternák Antal elnök beszéde a temetőben.

Duna, Vág, Bencés Gimnázium, Nádor utca, Klapka, Jókai Mór, vár, erődök, Csokonai, Komáromi kisleány mind-mind olyan szavak, amelyekről szeretett városunk jut eszünkbe ma is. A történelmi dokumentumokba belelapozva ugyanezekre gondolhattak 70 évvel ezelőtt itt élő őseink is, akik otthonukként tekintettek e városra évszázadokon át. Az egyszerű kereskedőtől a hivatalnokig, a vezető orvostól a rabbiig, kisgyermekektől az idősekig.

Komáromiak voltak, magyar zsidók vagy zsidó magyarok, szlovák zsidók vagy zsidó szlovákok, neológok, ortodoxok, vagy akár teljesen asszimilálódtak.

Annak ellenére, hogy valószínűleg sejtették, hogy nagyon rossz idők jönnek, hiszen a város ismételten Magyarországhoz csatolásával 1938-tól rájuk is vonatkoztak a parlament által megszavazott zsidótörvények, mégsem hitték el, hogy a város többi polgára csendes asszisztálása mellett egy napon a helyi hatóságok segítségével állat módjára hajtják el őket Komáromból.

És megtörtént... hetven éve a június eleji napok a komáromi zsidó közösség számára máig felfoghatatlanok. Innen több mint háromezer embert deportáltak. Gondoljunk bele, milyen lenne, ha valaki a ma itt lakók közül találomra kiválasztaná minden tizedik embert és csak úgy elhurcolná az ismeretlenbe, ahonnan többet soha sem térne vissza. A város meghatározó polgáraink hiányával a mai napig nem történt meg a szembenézés. Döbbenetes belegondolni. 70 esztendő múltán a túlélők száma drámaian fogy.

Tíz évvel ezelőtt a 60. évfordulóra nagy delegáció érkezett Izraelből Haas Bandi vezetésével. Itt voltak még a helyiek, Wohlsteinék, Grotter Béla bácsi, Novák Éva néni és sokan mások.

A napokban került kezembe az a fotó, amelyen 8 évvel ezelőtt a Menház előtt az emléktábla avatáson ülnek a túlélők, köztük Knöpfler bácsi, Horsky néni, édesanyám, ma már senki sincs közülük. Emberek, sőt egész komáromi zsidó családok tűntek el.

(...) Kerek évfordulója, 25 éve van az idén a rendszerváltásnak és 10. az Európai Unióhoz való csatlakozásnak. E két esemény jelentősen hozzájárult ahhoz, hogy a Holokauszt, majd a 68-as események hatására megfogytakozott komáromi közösség ma is él.

(...) A megemlékezés után kerül sor a hitközségünk által meghirdetett tanulmányi verseny értékelésére, melyre harmincnál is többen jelentkeztek a Kárpát-medencéből. Kisdíjak, egyetemisták és felnőttek vették a fáradságot, hogy esszével, tanulmánnyal, verssel, fényképpel vagy rajzzal induljanak, foglalkozzanak a holokauszt vagy a zsidó élet témájával.

Külön köszönet azért a mai világban, amikor sokan ismét antiszemita, sőt holokauszttagadó gondolatokon törnek a fejüket itt Komáromban is. Jó példával járnak előttük azok, akik városunkból, vagy több száz kilométerről eljönnek ma ide.

Mi pedig közben hagyományt őrzünk, örülünk mindenkinek, aki eljön... csak ez viheti tovább a lángot, őseink hitét.

[Hitközségi Híradó, 12 (2014) 6–7. 4. p.]

ILONA L. JUHÁSZ

REMEMBERING AND REMINDING. MEMORIAL SIGNS OF THE KOMÁRNO JEWRY

This study lists the memorial signs and memorials related to the Jewish community of Komárom (Komárno, Slovakia) numbering more than two thousand before Holocaust. The place of remembrance was for a long time the cemetery where the sign of remembrance was the shrine, set up as a tribute to the memory of the deceased. One of the very first memorial signs installed outside the cemetery commemorates Kálmán Fried, former chairman of the town's Israelite Charity Society. The memorial is located in the so called "Small Church" belonging to the Jewish Asylum. The second one, set up in one of the halls of the Asylum, pays tribute to the foundation of Ármin Schnitzer, the late chief rabbi of Komárom. The first memorial sign dedicated to commemorate several deceased persons at the same time, was established after World War I and it paid tribute to Jewish soldiers who died in the war. Most of the Jews of Komárom were killed in the Holocaust, so those who remained commemorated the victims by memorial signs. After the transition in 1989, the community having significantly decreased in number, inaugurated the memorials one after another—on one hand with the aim to commemorate those who were killed, and, on the other hand, designated the places which used to be parts of everyday life of Komárom's Jewry. In the remaining small synagogue the number of memorial signs has grown too: former rabbis and other important persons have been given memorials there. This study not only sums up the memorial signs but also specifies the background of their setting up and their aftermath, and covers rituals connected with the objects serving as memorials.

L. Juhász Ilona

Amikor mindenki a háborús állapotok igája alatt roskadoz...

Erdélyi menekültek
a mai Szlovákia területén

Fórum Kisebbségkutató Intézet

A csehszlovákiai és szlovákiai kisebbségek személynévhasználatának szabályozása 1918-tól napjainkig, különös tekintettel a magyar kisebbségre¹

KATALIN MISAD

The Regulation of Personal Names Use of the National Minorities in Czechoslovakia and Slovakia from 1918 until Present, with Special Regard to the Hungarian Minority

Keywords: use of personal names by national minorities, regulation of the use of personal names by the national minorities of Slovakia and Czechoslovakia, laws on personal names use and laws on birth register

A 20. század történelmi fordulatainak következtében a mai Szlovákia területén élő kisebbségek szociolingvisztikai szempontból fontosnak tekinthető főbb jegyei többször változtak. A számszerűen legjelentősebb magyar kisebbség helyzetét a szóban forgó időszak alatt négy nagy fordulópontra alakította. Az egyik a trianoni békediktátum volt, melynek értelmében a felvidéki magyarságot határokkal választották le az attól kezdve anyaországnak számító területekről, s tagolták be az 1918-ban megalakult Csehszlovák Köztársaság államszervezetébe. A második nagy fordulatot az 1938-as bécsi döntés jelentette, melynek következtében Szlovákia déli, magyarlakta területei visszakérültek Magyarországhoz. A harmadik fordulópontra a második világháború után következett be: az érvénytelenné nyilvánított bécsi döntés következtében az 1938-ban Magyarországhoz csatolt országrészek újra csehszlovák fennhatóság alá kerültek. A negyedik fordulatot az 1989-es társadalmi-politikai változások után felerősödött szlovák autonómiatörekvések váltották ki, melyek Csehszlovákia kettéválásához vezettek. A közös állam helyébe 1993. január 1-jén jogutódként két önálló állam lépett: a Cseh Köztársaság és a Szlovák Köztársaság. Csehország területén szórványban található a nemzetiségi palettán kisebb súlyt képviselő magyar kisebbség, míg Szlovákiában többé-kevésbé zárt etnikai tömbben él az ország legnagyobb lélekszámú kisebbségét képező magyarság (vö. Bauko 2017, 66. p.; Lanstyák 1991, 11–13. p.; Misad 2012,

1 A tanulmány alapjául szolgáló kutatások az 1/0272/17. számú *Preklad, kultúra, hybridita a polylingvizmus v kontexte maďarskej literárnej vedy a lingvistiky* c. Vega-projekt és a Fórum Kisebbségkutató Intézet keretében működő Gramma Nyelvi Iroda kutatási terve alapján folytak a pozsonyi Comenius Egyetem BTK Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékén (Comenius University, Fakulty of Arts, Department of Hungarian Language and Literature).

69–70. p.; Szabó Mihály 2002, 19. p.; Szarka 1991, 32. p, 1993, 216. p.; Vörös 2004a, 49–51. p., 2004b, 39–40. p.).

A kisebbségek, valamint a kisebbségi nyelvek státusa mind az egykori közös államban, mind a mai Szlovákiában jogi kérdésnek számít/számított. A különböző törvényi szabályozások – alkotmánycikkelyek, rendeletek, iránymutatások stb. – elsősorban a kisebbségi nyelveknek a nyilvános színtereken való használatáról, valamint a kisebbségek tulajdonnév-névhasználatáról rendelkeznek. Az utóbbi vonatkozásában a dolgozatban a csehszlovákiai és a szlovákiai kisebbségek személynévhasználatáról rendelkező jogszabályokat – beleértve az anyakönyvezési szabályozásokat is – tekintjük át 1918-tól napjainkig, különös tekintettel a magyar kisebbségre. A vizsgált időszak egyes történelmi fordulópontjainak és politikai korszakainak háttértenyezői mentén haladva egyúttal képet alkotunk a mindenkori hatalomnak a kisebbségekhez való viszonyáról, ill. ezzel kapcsolatos nyelvpolitikai törekvéseiről.

1. Az első Csehszlovák Köztársaság időszakában (1918–1938)

Az első Csehszlovák Köztársaság a nemzeti önrendelkezés wilsoni elveire hivatkozva a cseh és a szlovák nemzet közös államaként alakult meg, de határain belül jelentős létszámú kisebbségek, főként németek és magyarok maradtak. E közösségek státusát, ill. nyelvhasználati jogait illetően nem történtek azonnali intézkedések; a megalakulás első napján, azaz 1918. október 28-án elfogadott 11. számú törvény 2. cikkelye – valószínűleg a hatalom zökkenőmentes átvételének biztosítékeként – úgy rendelkezett, hogy az új államalakulat területén minden addig érvényes tartományi és birodalmi törvény, ill. rendelet hatályban marad.

Az anyakönyvek vezetését illetően a rendelkezés a magyar állami anyakönyvekről szóló 1894. évi XXXIII. törvénycikket, ill. ennek módosított változatát, az 1904. évi XXXVI. törvénycikket tartotta hatályban. Ezek a nemzetiségi kisebbségekhez tartozó személyek család- és keresztnévének bejegyzését külön nem szabályozták, mindössze arra kötelezték az anyakönyvezést végző személyt, hogy a bejegyzést a megjelentek előtt felolvassa, s az általuk értett nyelven megmagyarázza. Nemzetiségi szülők ugyan kérhették gyermekük nevének anyanyelvi formában való bejegyzését, de az ilyen név alakot csak zárójelben tüntették fel az anyakönyvben, s a hivatalos névnek nem képezte részét (1894. évi törvénycikk 22. §, 1904. évi törvénycikk 128. §; vö. Bíró 1997, 12. p.; Gyönyör 1992, 129–130. p.; Misad 2013, 87–88. p., 2015, 184–185. p.; Vörös 2004a, 55. p.).

Az erőteljes „csehszlovákosítási” törekvések azonban hamarosan az anyakönyvekben is megmutatkoztak. A szervezett cseh hivatalnoki rétegnek a szlovák országrész közigazgatásába való beszüremkedése nemcsak a kisebbségek, de a szlovákok személynévhasználatát is befolyásolta. Az anyakönyvekbe – főként a volt észak-magyarországi területeken – a keresztneknek gyakran nem a szlovákos vagy a magyaros változatát, hanem a cseh megfelelőjét jegyezték be; a magyar nemzetiséghez tartozó újszülöttek családnevét pedig akkor is mellékjeles alakban tüntették fel, ha a szülők anyakönyvi rovataiban nem volt nyoma a név átírásának vagy megváltoztatásának. Az anyakönyvek vezetése azonban más szlovák területeken sem volt egységes: korabeli anyakönyvek bizonyítják, hogy az olyan adatok bejegyzése, mint pl. a szülők foglalkozá-

sa a születési anyakönyvben vagy a halál okának feltüntetése a halotti anyakönyvben még a húszas évek első harmadában is vagy az egyház nyelvén, latinul, vagy – gyakorisági sorrendben – magyarul/szlovákul/németül történt (vö. Szokolszky 1923, 3. p., Popély 1991, 38. p.).

Az anyakönyvek vezetésére vonatkozó szabályozást a vizsgált időszakban már csak a nyelvtörvénnyel kapcsolatos 1926. évi 17. számú kormányrendelet² tartalmazott, melynek 56. cikkelye az egyházi anyakönyvek nyelvére vonatkozott. A szóban forgó rendelkezés 1. bekezdése lehetővé tette, hogy az egyházi hivatalok az anyakönyveket az általuk használt nyelven vezessék, az anyakönyvezést végeztető személy azonban kérelmezhetette az állam nyelvén történő bejegyzést is, melyet az anyakönyvvezetőnek kötelező érvénnyel el kellett végeznie. Az egyházi anyakönyvek alapján készített szó szerinti anyakönyvi kivonatokat a bejegyzés nyelvén adták ki, de kérésre az okirat megnevezését és záradékát az állam nyelvén is kiállították. A nem szó szerinti kivonatok és anyakönyvi igazolások államnyelvű kiállítását a kérelmező abban az esetben is igényelhetette, ha az nem volt azonos az anyakönyvi bejegyzés, ill. a dokumentumot kiállító hivatal nyelvével. Ugyanezen cikkely 2. bekezdése szerint az illetékes állami hivatal utasítására teendő kiegészítő bejegyzéseket az egyházi anyakönyvekben vagy az állam nyelvén, vagy párhuzamosan az állam nyelvén és az adott kisebbség nyelvén kell elvégezni, aszerint, ahogy erről az arra jogosult hivatal rendelkezik (l. 17/1926. sz. kormányrendelet).

2. Csehszlovákia széthullásától a második világháború végéig (1939–1945)

Az újabb háború felé sodródó Európa számára egyre nagyobb gondot okozott az első világháborút követő békeszerződések eredményezte területi és etnikai konfliktusok kezelése. A müncheni egyezmény, majd az 1938 novemberében megszülető első bécsi döntés után a trianoni békeszerződés alapján elcsatolt területek egy része visszakerült az anyaországhoz. Csehszlovákia széthullásához emellett az is hozzájárult, hogy a Jozef Tiso vezette politikai erők 1939. március 14-én kikiáltották az önálló Szlovák Köztársaságot. A szlovák fennhatóság alatt rekedt kisebbségek jogairól az új hatalom a szlovák alkotmányról szóló 185. számú alkotmánytörvény 12. fejezetében rendelkezett. Ennek 94. §-a szerint a nemzetiségi csoportoknak a hivatalos élet és az oktatás területén jogukban állt használni az anyanyelvüket; 95. §-a azonban kimondta, hogy az alkotmányban feltüntetett nemzetiségi csoportok jogai csak olyan mértékben érvényesíthetők, amennyire ezen jogok az adott nemzetiségi csoport anyaországában élő szlovák kisebbséget megilletik (l. 185/1939. sz. alkotmánytörvény; vö. Kamenec 1994, 38–39. p.; Szabó Mihály 2002, 20. p.; Vörös 2004a, 56. p.).

A személynevek anyakönyvezésének kérdése a rövid életű szlovák állam idején is terítékre került. A kormány 1942-ben előterjesztette azt a törvénytervezetet, melyben a

2 A szabályozás második fejezete a csehszlovákiai kisebbségek anyanyelvhasználatát szabályozta a hivatalos élet minden területén.

kereszt- és családnevek használatát, valamint anyakönyvi bejegyzésüket akarta szabályozni. A dokumentum harmadik részének 18. §-a, ezen belül a K § 8. pontja arról rendelkezett, hogy névváltoztatást csak szlovák állampolgárságú személy kérelmezhet, mégpedig hovatartozásának kifejezése céljából. A K § 9. pontja szerint a törvény a névváltoztatást elsősorban olyan személyek számára kívánta lehetővé tenni, „akiket az anyakönyvi bejegyzés – szüleik választása miatt – idegen név (Zoltán, Árpád stb.) viselésére kötelez” (I. 482/1941. sz. kormánytervezet). A tervezet végül nem emelkedett törvényerőre, így az anyakönyvi bejegyzéseket továbbra is a csehszlovák időkből örökölt joggyakorlat alapján végezték. A Magyarországhoz visszacsatolt területeken ugyanakkor megszüntették a csehszlovák anyakönyvezési szokást, s függetlenül attól, kinek hogyan szerepelt a neve a korábbi csehszlovák anyakönyvekben, a magyar ajkúak család- és keresztnévét ismét magyaros formában tüntették fel (vö. Misad 2013, 88. p., 2015, 185. p.; Vörös 2004a, 57. p.).

3. A csehszlovákiai magyarok jogfosztottságának éveiben (1945–1948)

A második világháború befejezése után újjászerveződő csehszlovák kormány rögtön a megalakulását követő napon kihirdette azt a kassai kormányprogram néven elhíresült nyilatkozatot, melynek helyzetértékelő fejezetében azzal vádolta meg a Dél-Szlovákiában területileg és etnikailag egységes hatszázezres magyar kisebbséget (valamint a cseh- és morvaországi részekben élő kb. hárommilliós németiséget), hogy a háború idején kifejtett bomlasztó tevékenységével hozzájárult a csehszlovák állam széthullásához. A nyilatkozat vonatkozó fejezeteinek értelmében a kollektív bűnösnek kikiáltott magyarság jelentős részét megfosztották állampolgárságától s ebből következően a tulajdonhoz való jogától, és minimálisra szűkítették a magyar nyelv használatának színtereit. Bezárták a nemzetiségi iskolákat, az egyházi szertartások nyelveként csak a latint és a szlovákot lehetett használni, a hatóságokkal csak szlovák nyelven lehetett kommunikálni, megtiltották a magyar nyelvű könyvek és sajtótermékek megjelentetését stb. (Vadkerty 1993, 8–9. p.).

Kisebbségi személynévhasználati vagy anyakönyvi törvény ugyan nem született a vizsgált időszakban, az anyakönyvezés gyakorlata azonban így is híven tükrözte a csehszlovákiai magyar kisebbség jogállapotát: a magyar keresztnemeknek következetesen a szlovák megfelelőjét tüntették fel, a magyar családneveket pedig a szlovák írásmódnak megfelelően, mellékjeles írással jegyezték be (Vörös 1999, 209. p., 2004a, 59. p.).

4. A szocializmus időszakában (1948–1989)

Az 1948-as kommunista hatalomátvétel után elfogadott új alkotmány a Csehszlovák Köztársaságot két egyenjogú szláv nemzet, a cseh és a szlovák egységes államként határozta meg, a nemzeti kisebbségek létezését még csak meg sem említette (I. 150/1948. sz. alkotmánytörvény). A szlovák területeken élő magyar kisebbség elleni szigor azonban idővel enyhülni látszott: az 1948. október 25-én elfogadott 245. számú törvény alapján azok a magyar kisebbséghez tartozó személyek, akik 1938. november

1-jén csehszlovák állampolgárok voltak, visszakaphatták állampolgárságukat.³ A szlovákiai kisebbségek bizonyos jogaira először az 1956. évi 33. számú alkotmánytörvény szövegében történt utalás, ennek 2. §-a úgy rendelkezett, hogy a Szlovák Nemzeti Tanácsnak biztosítania kell a magyar és az ukrán nemzetiségű állampolgárok számára a gazdasági és kulturális fejlődésükhöz szükséges kedvező feltételeket. Az 1960. évi ún. szocialista alkotmány 25. §-a szerint az államnak biztosítania kellett a magyar, az ukrán és a lengyel nemzetiségű állampolgárok számára az anyanyelvű oktatás és a kulturális fejlődés lehetőségét. Alapvető változást a kisebbségi jogok területén az 1968. évi 144. számú alkotmánytörvény hozott. Ennek 3. §-a alapján a magyar, a német, a lengyel és az ukrán nemzetiségű állampolgárok számára az állam biztosította a saját nyelvű művelődés jogát, a sokoldalú kulturális fejlődéshez való jogot, az általuk lakott területeken nyelvüknek a hivatalos érintkezésben való használati jogát, a nemzetiségi kulturális szervezetekben való egyesülési jogot, valamint a saját nyelvű sajtóhoz és tájékoztatáshoz való jogot (l. 33/1956, 100/1960, 144/1968. sz. alkotmánytörvények; vö. Gyöngyör 1994, 273–274. p.).

A kisebbségek személynévhasználatát a vizsgált időszakban az anyakönyvekről szóló 1949. évi 268. számú törvény, valamint az ennek végrehajtásáról szóló 1959. évi 182. számú, ill. 1977. évi 22. számú hirdetmény szabályozta.⁴ Az 1949. évi jogszabály kedvezőtlenül érintette a magyar kisebbséget: az anyakönyvek cseh vagy szlovák nyelvű vezetéséről rendelkezett, s nemzetiségre való tekintet nélkül kötelezővé tette a női családnév -ová toldalékkal való ellátását.

Az anyakönyvi bejegyzés adatait tartalmazó anyakönyvi kivonatok nyelvét a törvény végrehajtásáról szóló 1977. évi hirdetmény 32. §-a szabályozta. A törvénycikk 1. bekezdése kimondta, hogy az anyakönyvi kivonatokat cseh vagy szlovák nyelven adják ki, abban az esetben is, ha az anyakönyv más nyelven van vezetve. Az eredetileg cseh nyelven megfogalmazott, ill. megjelent törvény Szlovákiában készült és alkalmazott pontatlan fordítása azonban jelentős értelemzavart okozott. Míg a cseh nyelvű szövegrész („...i když jsou matriky vedeny v inom jazyku”, magyarul: ...akkor is, ha az anyakönyvek más nyelven vannak vezetve) arra utal, hogy az esetlegesen más nyelven vezetett anyakönyvek egy korábbi állapot következményei; addig szlovák fordítása („...aj keď sa matriky vedú v inom jazyku”, magyarul: ...akkor is, ha az anyakönyveket más nyelven vezetik) azt sugallta, hogy a cseh és a szlovák mellett esetleg más nyelven is vezethetők az anyakönyvek. A rendelkezés második bekezdése szerint minden olyan nem cseh vagy nem szlovák nemzetiségű személy, akit 1959. október 1-je előtt jegyeztek be az anyakönyvbe, kérhetette, hogy nevét az anyakönyvi kivonatban anyanyelvi formában tüntesse fel. Az érintett személynek ilyenkor kérelemmel kellett fordulnia az illetékes nemzeti bizottság igazgatási feladatokat ellátó szakigazgatási szervéhez, a belügyi osztályhoz, amely abban az esetben engedélyezhette a névváltoztatást, ha az valóban indokolt

3 A hatalom felszólította a kollektív bűnösnek kikiáltott, állampolgárságától, vagyonától, életlehetőségeitől megfosztott szlovákiai magyarságot, hogy utolsó esélye a szabad élet biztosítására a szlovák nemzetiség vállalása (vö. Gyöngyör 1994, 274. p.).

4 Az 1949. évi törvényhez készült 182/1959. számú végrehajtási rendelkezés az 1977. évi 22. számú hirdetmény elfogadásakor hatályát veszítette.

volt, és nem ellenkezett a társadalom érdekeivel.⁵ A belügyminisztérium 1979-ben névjegyzéket bocsátott ki, mely egyúttal helyesírási normaként is szolgált a nevet választó szülők és a bejegyzést végző anyakönyvvezetők számára. A jegyzék 2. számú melléklete tételesen felsorolta azt a 85 magyar keresztnévet, melyet engedélyeztetés nélkül be lehetett jegyeztetni a születési anyakönyvbe; ezek között szerepelt néhány olyan név is, amelynek nincs szlovák megfelelője, pl.: Emőke, Enikő, Ildikó, Szilárd, Zsolt. A lista azonban távolról sem elégítette ki a magyar nemzetiségű szülők igényeit, hiszen a Magyarországon anyakönyvezhető keresztneveknek csak egy töredékét tartalmazta. Ráadásul több olyan, az adott időszakban jellemzően kedvelt név hiányzott belőle, mint pl. a Bálint vagy a Mátyás; miközben olyan nevek jelentek meg benne, melyek gyakorisági mutatója a korabeli névválasztási statisztikák szerint a nullához közelített (pl. Filoména, Kunigunda). Azok a szülők, akik a jegyzékben nem szereplő nevet akartak adni gyermeküknek, vagy a jegyzékből választott név ajánlott bejegyzési formájával nem voltak elégedettek, a hatályos rendelkezés alapján a Szlovák Tudományos Akadémia Ludovít Štúr Nyelvtudományi Intézetében kérelmezhatték a választott keresztnév anyakönyvezhetőségének elbírálását, ill. szerezhették be az erről szóló írásos szakvéleményt. Az intézet azonban sem jogértelmezésre, sem az államigazgatási eljárásban való részvételre nem volt jogosult, ezért csupán ajánlhatta a kérelmezett név bejegyzését, így a végső döntést az anyakönyvezést végző személy hozta meg (vö. Gyönyör 1987, 64–70. p., 1989, 205. p., 1995, 267–268. p.; Lovász 1995, 248–249. p.).

5. A rendszerváltástól az önálló Szlovákia megalakulásáig (1989–1993)

1989-ben mélyreható politikai és társadalmi változások történtek Csehszlovákiában. A november 17-én kirobbant ún. bársonyos forradalom eseményei gyors egymásutánban zajlottak: az ellenzék és a hatalom tárgyalóasztalhoz ült, az utcákon a tanácskozások idején tüntetők tízezrei nyilvánították ki demokratikus követeléseiket. Ezzel párhuzamosan Szlovákiában felerősödött az önálló állami lét újrateremtésének igénye, melynek egyik következménye a többségi nyelv és a kisebbségi nyelvek jogállásának megváltoztatása volt. A tervezett nyelvtörvény körüli parlamenti viták ellenére 1990 októberében elfogadták a Szlovák Köztársaság hivatalos nyelvéről szóló 428. számú törvényt, mely az alapvető nyelvi jogokat korlátozó, diszkriminatív jogszabályként híresült el a köztudatban, s melynek szellemisége a kisebbségi nyelvhasználatról rendelkező későbbi törvényekben is fel-felbukkan (vö. Misad 2013, 90. p., 2015, 187. p.; Szabó Mihály 2002, 22. p.; Szarka 1993, 213. p.; Vörös 2004a, 63. p.).

Annak ellenére, hogy a törvény nem rendelkezett sem az anyakönyvekről, sem a kisebbségek személynévhasználatáról, a belügyminisztérium éppen rá hivatkozva igyekezett megakadályozni, hogy a többségében magyarlakta területeken működő anyakönyvi hivatalokban a szülők – a szabadabb társadalmi légkörnek köszönhetően – egyre gyakrabban kérelmezzék magyar keresztnév bejegyzését. Egy anyakönyvvezetők

⁵ A rendelkezés nem fejt ki bővebben, hogy mikor „valóban indokolt”, ill. hogy mikor „nem ellenkezik a társadalom érdekeivel” a névváltoztatás.

számára szervezett központi eligazításon például egy belügyminisztériumi osztályvezető arra utasította a jelen lévő anyakönyvi ügyintézőket, hogy ezentúl csak szlovákul jegyezzék be az újszülöttek nevét az anyakönyvbe, azoknak az ügyfeleknek pedig, akik a korábban szlovákul bejegyzett nevük magyar beíratását kérvényeznék, ne engedélyezzék a névváltoztatást, mert az ellenkezik az ország érdekeivel (vö. Lanstyák 2000, 95. p.; Lovász 1995, 247–248. p.). Egy másik esetben maga az akkori belügyminiszter, Ladislav Pittner hivatkozott minden jogi megalapozottság nélkül a kérdéses nyelvtörvényre, amikor egy magyar nemzetiségű parlamenti képviselőnek a kisebbségek névhasználatát érintő interpellációjára így válaszolt: „Tekintettel a [...] Szlovák Nemzeti Tanács 428/1990 Tt. számú, hivatalos nyelvről szóló törvényére, amely megállapítja, hogy a közokiratokat (ilyenek az anyakönyvi kivonatok is) a hivatalos nyelven állítják ki, az anyakönyvvezetők – tiszteletben tartva a fent idézett rendelkezéseket – az anyakönyvvezetést idegen helyesírással nem végzik el, még abban az esetben sem, ha azt az állampolgárok kérvényezik (például a *Krisztina* név anyakönyvezését a *Kristína* helyett, vagy a *Károly* név anyakönyvezését a *Karol* helyett)” (l. Zalabai szerk. 1995, 250. p.).

6. A független Szlovák Köztársaság megalakulásától napjainkig (1993–)

1993. január 1-jén két önálló állam lépett az 1992. december 31-én hivatalosan is felbomlott föderatív államszerveződés helyébe: a Cseh Köztársaság és a Szlovák Köztársaság. Az új szlovák alkotmány (melyet még 1992-ben, a szétválásról folyó tárgyalások közepén elfogadtak) preambuluma szövege jól érzékelteti azt a fölé- és alárendeltségi viszonyt, amely a múlt század kilencvenes éveinek Szlovákiájában a többségi nemzet és az ország területén élő kisebbségek státusát jellemezte: „Mi, a szlovák nemzet, elődeink politikai és kulturális örökségére, a nemzeti létezésért és a saját államiságért folytatott több évszázados harc tanulságaira emlékezve, a cirillimetódi szellemi örökség és Nagymorávia történelmi üzenete értelmében, a nemzetek természetes önrendelkezési jogából kiindulva, a Szlovák Köztársaság területén élő nemzetiségi kisebbségek és etnikai csoportok tagjaival közösen [...] képviselőink által a jelen alkotmányt fogadjuk el” (l. A Szlovák Köztársaság Alkotmánya). Az országban élő kisebbségek alapvető jogait – az anyanyelvű művelődés jogát, anyanyelvüknek a hivatalos érintkezésben való használatának jogát és az ügyeik intézésében való részvételi jogot – az alkotmány 4. részének 34. §-a rögzítette.

A nyelvhasználatra vonatkozó törvényalkotást a következő években két tendencia jellemezte Szlovákiában: az egyik a szlovák nyelvnek mint a nemzeti és állami szuverenitás jelképének a használatát erősítette, a másik a kisebbségek nyelvhasználati jogainak törvényi szintű szabályozását jelentette. A személynévhasználatot illetően a Szlovák Nemzeti Tanács – nagyrészt nemzetközi nyomásra – két, a kisebbségek számára aránylag kedvező törvényt is elfogadott: a keresztnévéről és a családnévéről szóló 1993. évi 300. számú törvényt, valamint az anyakönyvekről szóló 1994. évi 154. számú törvényt (vö. Misad 2015, 187. p.; Szabó Mihály 2002, 22. p.; Vörös 2004a, 64. p.).

A kisebbségek keresztnév- és családnévhasználatát illetően az 1993. évi törvény oldotta ugyan a korábbi szabályozás szigorát, az Európa Tanács Parlamenti Közgyűlésének a nemzeti kisebbségek személynévhasználatára irányuló, 1993. február 1-jén kelt

ajánlását⁶ azonban csak a keresztnévek vonatkozásában vette figyelembe: a 2. § 1. pontjában úgy rendelkezett, hogy a Szlovák Köztársaság területén született személyek számára esetlegesen idegen nyelvű keresztnév is meghatározható. A családnévek tekintetében azonban a törvény 4. §-ának 4. pontja rögzítette, hogy a szlovák nyelvben a nők családi neve továbbra is -ová végződéssel kerül meghatározásra, és ebben a formában is használatos; a szlováktól eltérő más nyelvben azonban az említett végződés nélkül is használható. A keresztnév, ill. a családnév megváltoztatásáról a szabályozás 6.–11. §-a rendelkezett. Eszerint a név megváltoztatása főként akkor engedélyezhető, ha sértő, feltűnően szélsőséges vagy nevetséges, ill. ha a névváltoztatást sajátos okok indokolják. Kiskorú gyermek keresztnévének vagy családnévének megváltoztatása nem engedélyezhető, ha az a kiskorú érdekeivel ellentétesnek bizonyul. Ha azonban a névváltoztatás idegen névnek a szlovák megfelelőjére történik, a kérelmező személynek nem kell engedélyeztetnie a módosítást, azt kérésre az anyakönyvvezető is elvégezheti (I. 300/1993 sz. törvény; vö. Bauko 2016, 79. p., 2017, 68–69. p.; Lanstyák 1998, 83. p., 1999, 75–76. p., 2000, 97. p.; Misad 2013, 91. p., 2015, 187. p.; Szabó Mihály 2002, 25. p.; Vörös 2011–2013).

Mivel a fenti névtörvény nem tett eleget azoknak a kötelezettségeknek, melyeket Szlovákia az Európa Tanácsba való felvétele alkalmából vállalt, a jogszabály problematikus részeit kénytelen volt egy újabb törvényben rendezni. Az anyakönyvekről szóló – jelenleg is hatályban lévő, de több ízben módosított – 1994. évi 154. számú törvény 16. §-a kimondja, hogy a nem szlovák nemzetiségű nő családnévének bejegyzése a nemre utaló szlovák -ová végződés nélkül történik, amennyiben: 1. a nőnemű gyermek szülei a gyermek családnévének anyakönyvezésekor kérelmezik, 2. a nő a házasság anyakönyvezésekor kérelmezi, 3. az érintett nő azt külön törvény szerint a családnév-változásról rendelkező határozat bejegyzésével kapcsolatban kérelmezi.⁷ Ugyanezen törvény 19. §-a szerint ha nem szlovák nemzetiségű személy keresztnévét szlovák alakban jegyezték be az anyakönyvbe, az érintett személy írásbeli kérelmére keresztnévét a születési anyakönyvi kivonatban anyanyelvi alakban tüntetik fel, és ezt a tényt az anyakönyvbe bejegyzik. Az eredetileg bejegyzett keresztnévnek, ill. nők esetében az -ová végződéssel bejegyzett családnévnek a kérelmező anyanyelvén történő bejegyzéséhez a kérelmező személynek nem kell sem hatósági engedélyt kérnie, sem illetéket fizetnie. Nevének kisebbségi nyelven történő bejegyzését írásbeli nyilatkozattal azon anyakönyvi hivatalnál kell kezdeményeznie, melynek anyakönyvében születésekor a keresztnévét bejegyezték. Bár a szóban forgó szabályozás engedékenyebb az egy évvel korábbinál, 36. §-ában megjelenik az 1993-as névtörvény azon kitétele, miszerint a női családnévek a szlovák nyelvben továbbra is a nemre utaló megfelelő végződéssel hasz-

6 Az Európa Tanács Parlamenti Közgyűlésének 1201. számú ajánlása szerint a nemzeti kisebbséghez tartozó személynek joga van anyanyelvén használni a családnévét és a keresztnéveit, és joga van ezek hivatalos elismeréséhez (vö. Zalabai szerk. 1995, 257. p.).

7 Ján Doruľa szlovák nyelvész mindjárt a törvénytervezet benyújtása után felháborodásának adott hangot, szerinte ugyanis a szlovák nyelv törvénytörvényesítésébe való durva, felsőbb utasításra történő beavatkozásról van szó, amit nem lehet az egyéni szabadságjogokra való hivatkozással megindokolni (Doruľa 1994, 187–189. p.).

nálatosak (l. 154/1994. sz. törvény; vö. Bauko 2016, 80–81. p., 2017, 70. p.; Lanstyák 2000, 97. p.; Misad 2013, 91. p., 2015, 188. p.; Szabó Mihály 2002, 25. p.; Vörös 2004a, 64. p.).

Összegzés

A csehszlovákiai és szlovákiai kisebbségek személynévhasználatát szabályozó rendelkezésekben 1918-tól kezdődően nyomon követhetők a mindenkori politikai hatalom asszimilációs törekvései. A kisebbségek státusa nemcsak nyelvüknek a hivatalos érintkezés területén szabályozott használatában, hanem kereszt- és családnevük anyakönyvezésében is tükröződik. A mai Szlovákia területén élő magyarok családnevének „(cseh)szlovákosítása”, azaz mellékjeles formában történő bejegyzése a múlt század húszas éveinek elején jelentkezik először a csehszlovák állami anyakönyvekben. Ehhez szorosan kapcsolódik két másik, szintén külső kényszer hatására keletkezett tendencia: a női családneveknek a (cseh)szlovák névalkotási módot követő, -ová végződéssel való feltüntetése, valamint a magyar keresztnév szlovák megfelelőjének bejegyzése az anyakönyvekbe. A szlovákiai magyaroknak 1994 óta van joguk anyanyelvi formában bejegyeztetni kereszt- és családnevüket, s a nemzetközi nyomásra elfogadott anyakönyvi törvény szerint a korábban bejegyzett mellékjeles, ill. -ová végződésű családnev, valamint keresztnév megváltoztatásának sincs jogi akadálya.

Irodalom

- Bíró Ágnes 1997. *Új magyar utónévkönyv*. Budapest, BM Könyvkiadó.
- Bauko, Ján 2016. Prechýľovanie priezvisk u žien maďarskej národnosti na Slovensku. In Molnár Satinská, Lucia–Valentová, Iveta (szerk.): *Prechýľovanie: áno – nie?* Bratislava, VEDA vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 79–88. p.
- Bauko, Ján 2017. *Társadalom és névhasználat. Magyar névtani kutatások Szlovákiában*. Habilitačná práca. Nitra, Univerzita Konštantína Filozofa, Fakulta stredoeurópskych štúdií.
- Doruľa, Ján 1994. K textu vládneho návrhu zákona o matrikách. *Kultúra slova*, r. 28, č. 3. 187–189. p.
- Gyönyör József 1987. A személynevek anyanyelvi változatainak bejegyzésének szabályozásáról. In Zalabai Zsigmond (szerk.): *A hűség nyelve. Csehszlovákiai magyar írók az anyanyelvről*. Bratislava, Madách Könyv- és Lapkiadó, 60–75. p.
- Gyönyör József 1989. *Államalkotó nemzetiségek*. Bratislava, Madách Könyv- és Lapkiadó.
- Gyönyör József 1992. *Határok születtek. A csehszlovák állam megalakulása és első törvénye*. Pozsony, Madách Könyvkiadó.
- Gyönyör József 1994. *Terhes örökség. A magyarság lélekszámának és sorsának alakulása Csehszlovákiában*. Pozsony/Bratislava, Madách Könyv- és Lapkiadó.
- Gyönyör József 1995. A személynevek anyakönyvi bejegyzéséről. In Zalabai Zsigmond (szerk.): *Mit ér a nyelvünk, ha magyar? A „táblaháború” és a „névháború” szlovákiai magyar sajtódokumentumaiból 1990–1994*. Pozsony, Kalligram Könyvkiadó, 267–271. p.
- Kamenec, Ivan 1994. *Trauma. Az első Szlovák Köztársaság (1939–1945)*. Budapest, Aura Kiadó.

- Lanstyák István 1991. A szlovák nyelv árnyékában. In Kontra Miklós (szerk.): *Tanulmányok a határon túli kétnyelvűségről*. Budapest, Magyarságkutató Intézet, 11–71. p.
- Lanstyák István 1998. A szlovák nyelvtörvény és a szlovákiai magyarok. In Nádor Orsolya–Komlós Attila (szerk.): *Kiút a csapdából? Nyelvi és nyelvhasználati jogok a Kárpát-medencében*. Budapest, Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társaság–Anyanyelvi Konferencia, 79–99. p.
- Lanstyák István 1999. Az 1999. évi kisebbségi nyelvtörvény. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 1. évf., 2. sz. 75–83. p.
- Lanstyák István 2000. *A magyar nyelv Szlovákiában*. Budapest–Pozsony, Osiris Kiadó–Kalligram Kiadó–MTA Kisebbségkutató Műhely.
- Lovász Attila 1995. Nomen est omen. A magyar utónevek beírását semmilyen jogszabály nem tiltja. In Zalabai Zsigmond (szerk.): *Mit ér a nyelvünk, ha magyar? A „táblaháború” és a „névháború” szlovákiai magyar sajtódokumentumaiból 1990–1994*. Pozsony, Kalligram Könyvkiadó, 247–248. p.
- Misad Katalin 2012. *The Characteristics of Hungarian Women's Names in Slovakia*. <http://ahea.net/e-journal/volume-5-2012/37>
- Misad Katalin 2013. A magyar nemzetiségű nők névhasználatának jellegzetességei Szlovákiában. In Misad Katalin–Csehy Zoltán (szerk.): *Nova Posoniensia III*. Pozsony, Szenczi Molnár Albert Egyesület–Kalligram Kiadó, 86–105. p.
- Misad Katalin 2015. Mutatvány a szlovákiai magyar nők névhasználati jellegzetességeiből. In Vörös Ferenc–Misad Katalin (szerk.): *Od jazykovej geografie ku geografii mien V. – zborník prednášok. A nyelvföldrajztól a névföldrajzig – konferenciakötet*. Pozsony, Szenczi Molnár Albert Egyesület, 183–203. p.
- Popély Gyula 1991. Népfogyatkozás. (A csehszlovákiai magyarság a népszámlálások tükrében 1918–1945). Budapest, Írók Szakszervezete Széphalom Könyvműhely–Regio.
- Szabó Mihály Gizella 2002. A szlovákiai kisebbségek nyelvi jogai és a kisebbségi nyelvhasználat színterei, különös tekintettel a magyar közösségre. In Lanstyák István–Szabó Mihály Gizella (szerk.): *Magyar nyelvtervezés Szlovákiában. Tanulmányok és dokumentumok*. Pozsony, Kalligram Könyvkiadó, 19–40. p.
- Szarka László 1991. Adatok a csehszlovákiai magyar kisebbségről. *História*, 13. évf., 2–3. sz. 32–35. p.
- Szarka László 1993. *A szlovákok története*. Budapest, Bereményi Kiadó.
- Szokolszky Bertalan 1923. *Anyakönyvvezetők szótára. Magyar–szlovák–német–latin szótár*. Kassa, Szent Erzsébet Nyomda.
- Vadkerty Katalin 1993. *A reszlovakizáció*. Pozsony, Kalligram Kiadó.
- Vörös Ferenc 1999. Anyakönyvi adalékok a csehszlovákiai és szlovákiai magyarság jogfosztottságához. 1918-tól napjainkig. *Névtani Értesítő*, 21. 204–212. p.
- Vörös Ferenc 2004a. *Családnévutalások Szlovákiában*. Pozsony, Kalligram Könyvkiadó.
- Vörös Ferenc 2004b. A (történeti) személynévutalás a Felvidéken különös tekintettel a Trianon utáni fejleményekre. In Farkas Ferenc (szerk.): *Magyar névtani kutatások itthon és határainkon túl*. Budapest, Magyar Nyelvtudományi Társaság, 39–59. p.
- Vörös Ferenc 2011–2013. *Nyelvek és kultúrák vonzásában I–II*. Pozsony, Kalligram Kiadó.
- Zalabai Zsigmond (szerk.) 1995. *Mit ér a nyelvünk, ha magyar? A „táblaháború” és a „névháború” szlovákiai magyar sajtódokumentumaiból 1990–1994*. Pozsony, Kalligram Könyvkiadó.

Dokumentumok

1894. évi XXXIII. törvénycikk az állami anyakönyvekről. <https://1000ev.hu/index.php?a=3¶m=6557> (2018. január 13.)
1904. évi XXXVI. törvénycikk az állami anyakönyvekről szóló 1894: XXXIII. tc. módosításáról. <https://1000ev.hu/index.php?a=3¶m=6913> (2018. január 13.)
- A Szlovák Köztársaság Alkotmánya. http://www.torvenytar.sk/pdfRules/1486031530_161_2014.pdf (2018. február 7.)
- Nářízení vlády 17/1926 ze dne 3. února 1926 jímž se provádí ústavní zákon jazykový pro obor ministerstev vnitra, spravedlnosti, financí, průmyslu, obchodu a živností, veřejných prací a veřejného zdravotnictví a tělesné výchovy, pro veřejné korporace, podléhající těmto ministerstvům v republice Československé, jakož i pro úřady místní samosprávy. <https://www.epravo.cz/vyhledavani-aspi/?Id=4091&Section=1&IdPara=1&ParaC=2> (2018. január 19.)
- Ústava Slovenskej republiky. Zbierka zákonov č. 460/1992 z 1. septembra 1992. <http://www.slpk.sk/dokumenty/ustava.pdf>. (2018. február 3.)
- Ústavní zákon č. 150/1948 Sb. Ústavodárného Národního shromáždění. Ústava Československé republiky. <http://www.upn.gov.sk/data/pdf/ustava150-48.pdf> (2018. február 5.)
- Ústavní zákon č. 100/1960 Sb. ze dne 11. července 1960. Ústava Československé socialistické republiky. https://www.psp.cz/docs/texts/constitution_1960.html (2018. február 5.)
- Ústavný zákon č. 185/1939 o ústave Slovenskej republiky. <http://www.upn.gov.sk/data/pdf/ustava1939.pdf> (2018. január 30.)
- Ústavný zákon č. 33/1956 Sb. o slovenských národných orgánoch. <https://www.noveaspi.sk/products/lawText/1/28358/1/2> (2018. február 5.)
- Ústavný zákon č. 144/1968 Zb. o postavení národností v Československej socialistickej republike. <https://www.noveaspi.sk/products/lawText/1/31253/1/2> (2018. február 5.)
- Vládný návrh č. 482/1941. Zákon o menách a priezviskách a o zmene niektorých ustanovení o vedení matrik. http://www.psp.cz/eknih/1939ssr/tisky/t0482_00.htm (2018. január 30.)
- Vyhláška ministerstva vnitra č. 182/1959 Ú.I., kterou sa vydávají bližší předpisy k zákonu o matrikách. <https://www.beck-online.cz/bo/chapterview-document.seam?documentId=oz5f6mjzgu4v6mjygpjxkx3> (2018. január 15.)
- Vyhláška č. 22/1977 Zb., ktorou sa vydávajú bližšie predpisy k zákonu o matrikách. <https://www.yumpu.com/xx/document/view/18081490/24vyhlaska-22-1977-zb-ktorou-sa-vydavaju-blizsie-predpisy-k-/32> (2018. január 15.)
- Zákon č. 11/1918 Národního výboru československého ze dne 28. října 1918 o zřízení samostatného státu československého. http://www.nobilitas.sk/HTML%20Nobilitas/Legislativa%20sk/01%20Ustava/11_1918%20sk.pdf (2018. január 23.)
- Zákon č. 121/1920 Sb. Národního shromáždění, kterým se uvozuje ústavní listina Československé republiky. <http://spcp.prf.cuni.cz/lex/121-20.htm> (2018. január 18.)
- Zákon 122/1920 ze dne 29. února 1920 podľa § 129 ústavní listiny, jímž se stanoví zásady jazykového práva v republice Československé. <https://www.epravo.cz/vyhledavani-aspi/?Id=4091&Section=1&IdPara=1&ParaC=2> (2018. január 19.)
- Zákon 268/1949 Zb. o dňa 7. decembra 1949 o matrikách. <https://www.slov-lex.sk/pravne-predpisy/SK/ZZ/1949/268/19501223.html> (2018. január 15.)
- Zákon 55/1950 ze dne 18 května 1950 o užívání a změně jména a příjmení. <https://www.beck-online.cz/bo/chapterview-document.seam?documentId=onrf6mjzguyf6njvfzygmmrngq> (2018. január 19.)

- Zákon č. 428/1990 Z. z. Zákon Slovenskej národnej rady z 25. októbra 1990 o úradnom jazyku v Slovenskej republike. [<https://www.slov-lex.sk/pravne-predpisy/SK/ZZ/1990/428/19901025.html>] (2018. január 21.)
- Zákon č. 300/1993 Z. z. Zákon z 24. septembra 1993 Národnej rady Slovenskej republiky o mene a priezvisku. <http://www.zakonypreludi.sk/zz/1993-300> (2018. február 3.)
- Zákon č. 154/1994 Z. z. Zákon Národnej rady Slovenskej republiky z 27. mája 1994 o matrikách. <http://www.zakonypreludi.sk/zz/1994-154> (2018. február 3.)
- Zákon č. 124/2015 Z. z. Zákon zo 14. mája 2015, ktorým sa mení a dopĺňa zákon Národnej rady Slovenskej republiky č. 154/1994 Z. z. o matrikách v znení neskorších predpisov a ktorým sa menia a dopĺňajú niektoré zákony. https://portal.minv.sk/wps/wcm/connect/e2f6654b-ff44-4559-992c9dae30893662/zakon+o+matrikach+124_2015.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=e2f6654b-ff44-4559-992c9dae30893662 (2018. február 4.)

KATALIN MISAD

THE REGULATION OF PERSONAL NAMES USE OF THE NATIONAL MINORITIES IN CZECHOSLOVAKIA AND SLOVAKIA FROM 1918 UNTIL PRESENT, WITH SPECIAL REGARD TO THE HUNGARIAN MINORITY

This study reviews the rights of national minorities in Czechoslovakia and Slovakia regarding the use of personal names from 1918 to the present. Tracing along the background factors of historical turning points and political eras of the examined period, the paper is also seeking to give a true and fair view on the relation of the powers that be to the national minorities, and their language policy relating thereto.

Együtt, vagy külön?

A településközi együttműködésekéről szóló diskurzusok elemzése egy kistérség példáján

ÁGNES SÁROSI-BLÁGA

Together or Apart? Analysis of Discourses on Inter-municipal Cooperation on an Example of a Micro-region in Szeklerland

Keywords: rural sociology, survey, interviews, inter-municipal cooperation

1. Bevezetés

A településközi együttműködések kérdésköre az elmúlt években a vidékfejlesztés tematika az uniós programok és stratégiák egyik központi elemeként került a figyelem középpontjába. Romániában a LEADER program indulása következtében került előtérbe a településközi együttműködések és helyi kezdeményezések elősegítése. A területi együttműködés szoros összefüggésben van az endogén adottságok hasznosításával. Ezzel a megközelítéssel az új vidékfejlesztési paradigma képviselői (például Van der Ploeg és társai 2015; Woods 2007; Almstedt és társai 2014) az utóbbi időben sokat foglalkoznak, ugyanis szerintük az endogén erőforrások hasznosításához a településközi együttműködésekhez hasonló lokális tevékenységek szükségesek, amelyek a szereplőkön és a szereplő hálózatokon keresztül értelmezhetők. Ilyen értelemben a lokális folyamatokban lényeges szerepet játszik a vidékfejlesztési szereplők társadalmi háttere, értékrendszere, kapcsolati tőkéje, amely együttesen befolyásolja a belső erőforrások kezelését, illetve a külső erőforrásokhoz való hozzáférést (Csurgó–Kovách–Kučerová 2007). Továbbá a településközi együttműködések elemzése a megvalósult projektek, tevékenységek sajátosságai mellett képet nyújt a lokálisnál nagyobb szintű identitás-szerkezetek aktuális állapotáról és kialakulási esélyeiről egyaránt.¹

Kutatásomban a székelyföldi Felcsík Kistérségi Társulás rurális települései kapcsán vizsgáltam a településközi együttműködés helyzetét, alakulását. A Felcsík Kistérségi Társulást (Románia, Hargita megye) nyolc rurális település és egy speciális jellegű ipari kisváros (Balánbánya) alkotja. Az utóbbi bár formálisan megemlíthető, funkcionálisan teljesen elkülönül a kistérségtől, ezért nem képezi elemzésem tárgyát. A térségi vidék-

1 Nemzeti identitás – lokális identitás – versenyképesség. Lokális identitások alakulása a Székelyföldi térségben: helyzetkép és fejlesztési lehetőségek. HTMT Program, 2011. Témavezető: Bíró A. Zoltán. Kutatási jelentés.

fejlesztési kezdeményezések, különösen az Európai Unióhoz való csatlakozás után, elvben lehetővé tették a településközi együttműködési programok indítását, azonban a gyakorlatban kevés esetben került sor ilyen jellegű együttműködésekre.

A települések közötti interakciókat a fejlesztési folyamatok kulcsszereplőinek és akciócsoportjainak sajátosságai révén elemzem. Ez a megközelítés több tényezőt magába foglal (például identitás, tudás, kapcsolatrendszer, diskurzus, tevékenység típusok). Kutatásomban a helyi önkormányzatokon belül működő szereplők településközi együttműködésekről szóló diskurzusait elemeztem.

2. Az endogén erőforrások felértékelődése Európa vidéki térségeiben

A vidéki térségek – az endogén erőforrások fontos helyeiként – az utóbbi évtizedben az Európai Unió érdeklődésének középpontjában állnak. Az endogén erőforrások hasznosítása nem lehetséges a településközi együttműködések nélkül. A témával foglalkozó szakirodalmi anyagok alapján néhány fontos szemponttal kiemelten kell foglalkozni.

A területalapú együttműködés vidéki térségekben egyik fontos, gyakorlati ösztönzést jelentette a már több mint 20 éves LEADER program (LEADER+ 2008), amely az endogén fejlesztési modell alapján működő együttműködések és alulról jövő kezdeményezéseket foglal magába. A program különböző országokban, eltérő társadalmi kontextusokban más-más eredményekkel és eltérő hatékonysággal bír, ahogyan az a Leo Granberg, Kjell Anderson és Kovách Imre (2015) által szerkesztett kötet anyagai alapján is látható. A LEADER program hatékonyságával kapcsolatos leggyakoribb kérdések a helyi demokráciára, a hatalmi viszonyokra, szereplők közötti kapcsolatokra, az eredményezett tevékenységek jellegére térnek ki (Granberg és társai 2015).

A régiók kialakulásával foglalkozó szakmai megközelítésekben fontos szerepet kap a regionális identitás kialakítása és erősítése. Ez pedig feltételezi az adott régióhoz tartozó települések együttműködését is (például Messely és társai 2015; Nelles 2009; Park és társai 2005; Székely 2016). A vidékfejlesztés és a területalapú identitás összefüggésében Messely és munkatársai (Messely et al. 2015) két megközelítést jelölnek meg (strukturálokzpontú és ágenszokzpontú megközelítés), jelezve, hogy mindkettő társadalmi konstrukciónként kezeli a régiót. A konstruktivista megközelítés megalapozójaként Paasi (2002) a régióképződés négy olyan tényezőjét különíti el, amelyek párhuzamosan és egymással összekapcsolódva kell érvényesüljenek (idézi Messely et al. 2015, 20. p.). Ezek a következők: területi szerveződés, intézményi struktúrák kialakítása, szimbolikus szint, külső és belső identifikáció.

Az identitás más megközelítésekben is fontos szerepet kap mint a térképződés, területi szerveződés kulcseleme. Ezzel kapcsolatban Turco (1988) a térképződés három különálló, egymást követő szakaszát különbözteti meg: megnevezés, tárgyasítás, rendszerezés (idézi Pollice 2003, 108. p.). Ezek mind olyan folyamatok, amelyekben az adott térséghez tartozó településeknek, adminisztratív egységeknek egyenként és külön-külön is aktív szerepet kell vállalniuk.

A téralapú identitások kialakításával kapcsolatos szakmai ismeretek és gyakorlatok a vizsgált kistérségben nincsenek jelen (Biró 2007, 2008). A Leader programnak a településközi együttműködést ösztönző hatása csak elenyésző mértékű volt. Ennek oka egyfelől az, hogy Romániában a helyi akciócsoportok viszonylag későn szerveződtek meg, a másik fontos tényező pedig az, hogy a területi akciócsoportok működésében a

településközi együttműködés mellékesen szerepel a stratégiai célkitűzések között, a gazdasági és társadalmi szereplők közötti kooperáció mögé rejtve.²

A vizsgált kistérségben igényként megfogalmazódik a településközi együttműködés elve, esetenként vannak együttműködésen alapuló programok, de ezeket nem támogatják regionális identitásépítési folyamatok, illetve ezek a programok nem alapozódnak a már létező regionális identitás komponensekre (Biró 2007, 2008). A térségi elit jövőképével kapcsolatos kutatásban rákérdeztek arra, hogy az elit miként vélekedik az együttműködési feltételek várható alakulásáról. A válaszok település, foglalkozás és életkor tekintetében egyaránt megoszlanak, nincs egyértelmű trend (Kiss 2007, 176., 177. p.). Ebben a helyzetben célszerű olyan elemzések készítése, amelyek a településközi együttműködések témában a kulcsfontosságú szereplők attitűdjeit, véleményeit vizsgálja.

3. Térségi kontextus

3.1. A Felcsík Kistérségi Társulás bemutatása

Kutatásom terepe a Székelyföldön, azon belül a Hargita megyében található Felcsík Kistérségi Társulás. Földrajzilag Hargita megye középső részének keleti oldalán helyezkedik el és Balánbánya városon kívül nyolc vidéki település alkotja. A kistérség összlakossága 18 790 fő. Területe 58 408 ha, melynek 13%-a szántó, 30%-a erdő. A terület természeti értékekben gazdag (Fejlesztési Stratégia 2007–2013). A Felcsík Kistérségi Társulás az ezredfordulón Hargita megyében (Romániában elsőként) szerveződő, tizenöt kistérségi társulás létrehozását megcélzó folyamat eredményeként jött létre (Biró–Kosztá–Mátéffy 2010).

2004 előtt a térség nyolc rurális települése négy nagy községbe csoportosult: Madéfalva, Csíkszentdomokos, Csíkkarcfalva és Csíkdánfalva községbe. Ennek a négy községnek a társulásával jött létre 2000-ben a Felcsík Kistérségi Társulás, amelyhez 2004-ben csatlakozott a fenti községekből négy újonnan önállósodott település, Csíkmadaras, Csíkszenttamás, Csíkrákos és Csíkcscsó, 2005-ben pedig Balánbánya város. Balánbánya ebben a társulásban egy nem csupán fizikai értelemben elkülönülő egységet képez, a legtöbb esetben az interjúalanyok sem tesznek róla említést. Az egyik interjúalany elmondása szerint Balánbánya helyzete a társulásban kérdéses, mert sok mindentől kizáródik, vagy ő kéri a kihagyását. Elemzésemben a térség rurális településeivel foglalkozom.

3.2. Térségi kontextus a településközi együttműködésekkel kapcsolatosan

A vizsgált kistérségben három fontos tényezőt lehet megemlíteni, amelyek máig meghatározzák a településközi együttműködésekre vonatkozó gyakorlatot: (1) társadalomtörténeti modell, (2) adminisztratív önállósodás, (3) országos finanszírozási gyakorlat. Pontosabban ezek a tényezők befolyásolták azt, hogy ebben a kistérségben mind a mai napig az önálló működés fontosabb, mint az együttműködés.

(1) A térséggel foglalkozó társadalomtörténeti elemzések azt jelzik, hogy a települések önálló, más településektől független működése volt a *társadalomtörténeti modell*.

2 Csík Leader Akciócsoport: Helyi fejlesztési stratégia, 2014-2020. http://www.csikleader.ro/1420/docs/strategia2016sept/00_strategia_s.pdf

Erre utalnak például a történeti munkák, amelyek a székely communitas modellt mutatják be (Egyed 1975, 1981, 1997, 2006; Imre 1983) és az egyes településekhez kapcsolódóan foglalkoznak a vagyonközösségek (pl. közbirtokosság), a helyi közösségi intézmények (informális intézmények), az egyházközösségek lokális, településekhez kapcsolódó identitást erősítő szerepével, amely napjainkban is hasonló működési elvek alapján aktuális. Ezen túlmenően az 1900-as évek fordulóján történt első gazdasági beruházások (fűrészüzemek) sem lépték túl a lokális kereteket. A szocialista iparosítás a vizsgált térség települései közül leginkább Karcfalvát hozta helyzetbe a bútorgyár révén, azonban ez sem eredményezett jelentősebb településközi mobilitást. Az 1968-as romániai adminisztratív átszervezés a települések összevonásával megváltoztatta a településközi viszonyokat, és ez az intézkedés az együttműködési formák helyett a függőségi viszonyokat erősítette fel s nem ösztönözte az alulról való szerveződést.³ Az 1989-es társadalmi fordulat ráerősített a fentiekben említett társadalomtörténeti hagyományokra, ugyanis a lokális léptékű rehabilitációs folyamatokat erősítette fel: a térszerek megszüntetése, az egyéni földtulajdon visszaállítása, a lokális léptékű szimbolikus térhasználat (Biró 2006; Bodó–Biró 2011).

(2) A fentiekben bemutatott társadalomtörténeti előzmények jellegzetes következménye, hogy az 1968-ban jogilag összekapcsolt települések 2004-ben szétváltak. Például a 2004-ig Madéfalva községet alkotó Csicsó, Rákos és Madéfalva települések önálló közigazgatási egységekké váltak. Ez az *adminisztratív önállósodás* a kistérségben ma is hatással van a településvezetési gyakorlatokra.

(3) Az EU-csatlakozást megelőző és követő *fejlesztéspolitikai beruházások és programok* döntő része lokális jellegű volt, és a térségben beindult LEADER támogatási gyakorlat is alapvetően a pontszerű, egyes településekhez kapcsolódó kezdeményezéseket támogatta.⁴ A tényleges, külső erőforrásoktól független együttműködési alapok nélküli kistérségi keretek a térséggel foglalkozó kutatások eredményei, illetve az ide vonatkozó szakirodalmi anyagok alapján nem vezetnek területi identitásépítési folyamatokhoz (Biró 2008; KAM-Intézet 2011; Biró és társai 2012; Ray 1998; Granberg és társai 2015, Messeley és társai 2015).

A fentiek összegzéseként a térségi előzmények arra utalnak, hogy a településközi együttműködések formai keretének támogatásán, illetve időszakos projekteken túlmenően nem jöttek létre tényleges, tartalmi alapú, kölcsönös részvételen alapuló településközi együttműködések.

4. Módszer

Tanulmányomban tizenöt félig strukturált interjút elemzek, amelyek a helyi önkormányzatokon belül működő, vagy azokkal szoros kapcsolatban álló szereplőkkel, akciócsoportok képviselőivel készültek. Az elképzeléseket, diskurzusokat az ideáltípusok azonosítása alapján elemeztem R. Soliva (2007) tanulmányát használva kiindulópontként. Az

³ KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja, kutatási anyagok.

⁴ Jó gyakorlatok: Megvalósított projektek a Csík LEADER Helyi Akciócsoport területén, 2015.

ideáltípusok heurisztikus eszközként való használata a szociológia területén Max Weber nevéhez kapcsolódik, aki szerint a valóság gondolati kategóriák mentén rendezhető. Az ideáltípus tehát egy gondolati kép, a valóság elemeinek összevonásával (Weber 1998, idézi Soliva 2007). A vidékszociológiában legelőször a gazdálkodási stílusok elemzésénél használták az ideáltípusok megalkotásának módszerét (idézi Soliva 2007, 63. p.) Az ideáltípus legfontosabb jellemvonása, hogy egy jelenség vagy magatartás elemeinek összességeként nem köthető egyénekhez. Egy egyén narratívájában ilyen értelemben több ideáltípus megjelenhet (Soliva 2007, 63–65. p.).

Az elemzés során a településközi együttműködésekre vonatkozóan öt fő dimenzió mentén azonosítottam be az ideáltípusokat: döntések, eredmények/projektek, erőforrás-menedzsment, partnerségek működési keretei, fejlesztéspolitikai elképzelések. Az ideáltípusok megalkotásánál használt szempontokat az alábbi táblázat foglalja össze:

1. táblázat. Az ideáltípusok megalkotásánál használt szempontok

Elemzési dimenziók	Elemzési szempontok
Döntések	– Milyen prioritások és értékek határozzák meg a döntéseket? – Kik vesznek részt a döntésben? – Belső és külső szereplők implikálódásának mértéke. – A felelősségvállalás mértéke
Eredmények/projektek	– Mi számít eredménynek? – Milyen típusú projektek vannak a prioritási lista elején? – Az eredményesség mihez és kihez képest van meghatározva?
Erőforrás-menedzsment	– Milyen erőforrások vannak kiemelve, általánosan értékelve? (belső, külső) – A konkrét fejlesztések során milyen erőforrás kap nagyobb szerepet? (például természeti értékek, anyagi források, vagy esetleg humánerőforrás?) – A meglévő erőforrások beosztása, tartalékolása – A forrásbevonással kapcsolatos attitűd
Partnerségek működési keretei	– Kompromisszumokra való hajlandóság mértéke – Nyitottság vagy zárkózottság a partnerségekkel szemben – A társulásban megvalósított projektek megítélése – Az eddigi partnerek és együttműködési struktúrák megítélése – Új együttműködési struktúrákon való gondolkodás – Saját és közös előny mérlegelése – A szabályok, formális megállapodások fontossága – Az együttműködések időtartama

Fejlesztéspolitikai elképzelések	– A múltbeli pozitív vagy negatív tapasztalatok hatása – A megfogalmazott lehetőségek és az azokhoz való hozzáállás – A település és a térség érdekeinek meghatározása, egymáshoz való viszonyítása
----------------------------------	---

Forrás: saját szerkesztés

5. Eredmények

A településközi együttműködésekkel kapcsolatos kérdésekre válaszolva kivétel nélkül mindegyik interjúalany számára fontos viszonyítási pont a 2004-es év, amikor a települések közigazgatásilag szétváltak egymástól. Ezzel párhuzamosan beindult egy önálló-sodási, versengési folyamat a települések között, amelyet nagymértékben felerősített az új vidékfejlesztési szemlélet, illetve az európai uniós források elterjedése. Az interjúalanyok sok esetben a projektek sikerességét, a sok lehetőséget is ezzel az önálló-sodási folyamattal hozzák összefüggésbe, nem pedig az Európai Unióhoz való csatlakozással. A Felcsík Kistérségi Társulásnak fontos szerepe van a településközi együttműködésben, ugyanis rendszeresen, egy hónapban egyszer szervez megbeszéléseket, ahol a polgármesterek megbeszélhetik elképzeléseiket, tapasztalatot cserélhetnek. A társulásról mindenki pozitívan nyilatkozott, de a beszélgetésekből összességében az derült ki, hogy ez az együttműködés időszakos, projektalapú, hiányzik a közös identitás, a térségi szintű gondolkodás, ami fejlesztéspolitikai szempontból egy nagyon lényeges problémára hívja fel a figyelmet.

Ebben a társulásban Balánbányán kívül Madéfalva és Csíkcsicsó is sajátos helyzetben van, ugyanis az itt élő emberek ezeket a településeket nem tartják Felcsíkhöz tartozónak, ami a településközi együttműködésekre, fejlesztési elképzelésekre is hatással van.

A felcsíki térség rurális elitjeivel készített interjúk alapján a településközi együttműködések szempontjából négy ideáltípust azonosítottam be: a település érdekeit hangsúlyosan prioritásként kezelő, a tartózkodó, az érdekorientált, valamint a projektorientált ideáltípust. Az ideáltípusok elnevezései minden esetben metaforikus jellegűek, nem pejoratív értelműek, s az adott interjúalanyok beszédében beazonosítható véleményeket és viszonyulásmódokat csoportosítják és írják le, így semmilyen értelemben nem köthetők egy konkrét személyhez. Fontos megjegyezni, hogy egy adott interjúalany narratíváján belül több ideáltípus megjelenhet, egy vagy esetleg két ideáltípus dominanciájával. A négy ideáltípus kizárólag a településközi együttműködések függvényében értelmezhető.

5.1. A település érdekeit hangsúlyosan prioritásként kezelő ideáltípus

A megjelölt elemzési dimenziók mentén az első ideáltípus legkarakterisztikusabb jellemvonása az *önállóság* előnyben részesítése, amely a döntésekben, az erőforrás-menedzsmentben, a partnerségi viszonyokban és a fejlesztéspolitikai elképzelésekben is dominál, ahogyan az alábbi interjúrészlet szemlélteti:

„...hát erőssége, ami a legfontosabb, a pozitív lokálpatriotizmus, tehát lényegében minden település most már Domokostól Csicsóig önálló község és település, ez nagyon fontos. Gyakorlatilag azt jelenti, hogy egy közigazgatási egységen belül meg lehet teremteni egy politikai összhangot. Na most már ez, hogy hol, hogy történik meg, ez más kérdés, de a lehetőség adott... ez az egyik legfontosabb.” (14. számú interjú)

Az ideáltípus hasonlóan karakterisztikus jellemvonása a versengés, ami abban nyilvánul meg, hogy az eredmények és a fejlődés minden esetben más településekhez viszonyított. Ezekben a véleményekben *felzárkózási* kényszer azonosítható be, amelynek függvényében büszkeség és érték a településre külső erőforrást behozni, továbbá olyan projekteken részt venni, amelyek hozzásegítenek a fejlődéshez, a lemaradás behozásához.

„De az úgy van, hogy a szomszédé mindig könnyebbnek, szebbnek tetszik vagy tűnik. Most igazából a pénzügyi források hordozzák, aki nagyobb pályázathoz jutott, az látványosabb dolgot tud véghezvinni..., s ugyanazt megpróbálja minden település a maga módján...” (12. számú interjú)

Ennél az ideáltípusnál az egyik legfontosabb cél a település és az ott élő közösség fejlesztése, ezért a diskurzusok minden olyan közös elképzelést és projektet támogatnak, amelyek ehhez hozzájárulnak. A szomszédos települések boldogulása, a térség általános fejlődése a fejlesztéspolitikai elképzelésekben egy fontos, azonban másodlagos szempont.

A település érdekeit hangsúlyosan prioritásként kezelő ideáltípus további jellemvonásai a *helyi erőforrások előtérbe helyezése* a külső forrásokkal szemben, valamint az *önfenntartás*, amelyek legitimálják a település egyedülálló, önálló szerepét a térségben. Ezt a két jellemvonást szemlélteti az alábbi interjúrészlet:

„...a többi erőforrás észszerű és praktikus felhasználása itthon dől el, akármilyen kicsi is, s ezért mondtam azt, hogy a kényszerházasságból fakadó hátrányokat sikerült leküzdeni, mert rengeteg olyan téma van, amit helyi erőforrásból csinálunk meg. Na most már ezeket a pénzeket, hogy ha helyben, még ha kicsi is, mi saját magunk céljára használjuk fel..., énszerintem sokkal hatékonyabb, mint hogy ha egy nagy mamutközségben politikai és más jellegű döntéseknek van kitéve a település” (1. számú interjú).

A település érdekeit prioritásként kezelő diskurzusok legkarakterisztikusabb jellemvonásai a következők: az önállóság előnyben részesítése, versengő magatartás, felzárkózási kényszer, a helyi erőforrások előtérbe helyezése, önfenntartás.

5.2. Tartózkodó ideáltípus

A második ideáltípust nagymértékben meghatározzák a múltbeli, közvetlen vagy közvetett negatív tapasztalatok. Ez alapján az ide vonatkozó attitűdök *tartózkodó* jellegűek, a településközi együttműködésekkel kapcsolatos döntésekben pedig fontos szempont a felelősségvállalás és a kompromisszumkötés mérlegelése, amely kiszámíthatatlan hatással lehet a közösségi érdekekre, ahogyan az alábbi interjúrészlet is szemlélteti:

„Nyilván sokszor, nagyon sokszor tapasztaljuk, hogy közös lónak túros a háta... általában vannak nézeteltérések, vannak problémák közösségeken belül is, emberek között is... érdekek sérülnek, nem egyéniek, hanem közösségi érdekek sérülnek. De ezeket megfelelő módon és megfelelő formában, őszintén kezelve túl lehet lépni egy-egy ponton... mindenki vállalja a saját közössége irányába azt a lépést, azt a döntést... elmondja, hogy ez azért maradt ki, mert ott azt meg kellett csinálni, de viszont cserébe ezt kaptuk.” (1. számú interjú)

A tartózkodás az erőforrás-menedzsmentben is dominál, ugyanis az ideáltípus egyik domináns karakterjellemzője a *takarékoskodás*, az erőforrások tartalékolása:

„Azonkívül az idei év elég, elég mostoha volt velünk, úgyhogy a saját pénzünkön nem nagyon tudtunk nagyobb dolgokat megvalósítani. A pénzeosztás úgy sikerült, hogy... s nem is nagyon akartunk költeni azért, hogy a pályázatok mind utófinanszírozott dolgok, s tudjuk kifizetni.” (2. számú interjú)

Meghatározó a tapasztalat, hogy a rossz partner lemaradást, nehézséget okozhat a településnek, de fontos a régiós elképzelések támogatása, ezért szigorúan meghatározott működési kereten belül nyitott a településközi együttműködésekre. Az ideáltípus a fejlesztéspolitikai elképzelések függvényében is óvatos, tartózkodó és inkább a kevesebb néha több elvet követi. Ebből kiindulva nem karakterisztikus jellemvonás a *kritikus magatartás* a rendszerrel és a nem jól működő partnerségi struktúrákkal szemben, ami gyakran fenntartásokban nyilvánul meg az együttműködésekkel szemben:

„A partnerségben megvalósított projektek hátránya az, hogy ha nem ismered a partnert, akkor lehet, hogy pont egy rossz partnerrel még nehezebbé válik az egész program alapú projekt, mint ahogyan gondoltad.” (8. számú interjú)

Ezek alapján az ideáltípus karakterisztikus jellemvonásai a következők: tartózkodás, takarékoskodás, a régiós elképzelések támogatása, kritikus magatartás.

5.3. Az érdekorientált ideáltípus

Az érdekorientált ideáltípus elnevezése elsősorban abból adódik, hogy mind az öt elemzési dimenzióban az *anyag*i és egyéb objektív szempontok dominálnak. Ez abban nyilvánul meg, hogy például a közös projektekkel kapcsolatos döntéseket a lakosságszám, a saját forrás előteremtése, a felelősség, a munkamegosztás és nem utolsósorban a haszonszerzés határozza meg, ahogyan az alábbi két interjúrészlet is szemlélteti:

„Hát mindenképpen oszlanak a költségek, ugye a pályázatírás, engedélyezések, a munka, mert nem négyszer annyi munka van, hanem gyakorlatilag ugyanaz a munka csak négy papírt kell beszerezni. S a hátránya meg az, hogy minél több ember van benne egy rendszerben, annál nehezebb kommunikálni, annál nehezebb kivakarni mondjuk egy 2 millió eurót hogy mondjuk rendbe tegyük a közvagyonokat, bármi... sok ember, nehéz egyeztetni a szempontokat, de több az előnye, mint a hátránya.” (10. számú interjú)

„Ha szét is mentek a közigazgatási egységek, fontos, hogy valahol gazdaságilag legyenek összevonva, hogyha pályázni kell. Akkor még egy pályázat sem volt, de ez volt a fő mozgatórugója. Ebben láttuk az értelmét, ezért kellett ezt megcsinálni.” (14. számú interjú)

A projektek kapcsán mindezek mellett nagyon fontos a lehetőségek kihasználása, a saját, illetve a közös előnyszerzés. Ebben az ideáltípusban a település érdekei mellett valamennyire a személyes eredményesség is fontos, ami a személyes pozíciót erősíti meg és gyakran rendeli alá az együttműködéseket személyes érdekeknek. Az együttműködéseket a haszonmaximalizálás diktálja:

„Így alakultak még külön olyan szervezetek, amelyek például az infrastruktúra-beruházásokkal foglalkoznak, így egyszerre olyan projektek tevődnek le, ami több települést érint, és elég nagy forrásbevonások vannak most az uniós alapokból.” (8. számú interjú)

„...mert én mindig azt szoktam mondani, hogy ha érdeke van és valakinek jó, és nekem van szükségem partnerre, vagy rám van szükség máshol partnerként, akkor annak azt kell csinálni és ilyen szempontból jó is, mert én nem tudom, nekem soha nem volt problémám, én nem tudom, milyen az, amikor nem működnek együtt.” (6. számú interjú)

A térségi érdekek a szabályok és megállapodások betartásával megfelelő működési struktúrában belül közös projekteket generálhatnak. Fontos azonban, hogy saját, rövidtávú előny és érdek nélkül nincs együttműködés, éppen ezért ezekben a diskurzusokban az időszakos, projektalapú együttműködések preferálása dominál.

Ez az ideáltípus olyan elitek diskurzusában jelenik meg markánsan, akik intézményi szerepükből és személyes érdeklődésükből adódóan tapasztaltak a forrásbevonás területén, számos fejlesztési projektben, külföldi tanulmányúton vettek részt. Településük a térség más településeihez képest fejlettebb, ezért a tapasztalt problémák is más jellegűek. Fontosnak tartják a településszintű együttműködéseket és a közös gondolkodást, de kritizálják a jelenlegi struktúrát, ahogyan azt az alábbi interjúrészlet is szemlélteti:

„Úgyhogy én most azt mondom, hogy a felcsíki együttműködés az jó, nem rossz, de ennél többről nem szól, hogy összeülünk polgármesterekül és jól elbeszélgetünk, tehát én már a térségi szintű együttműködéstől nem ezt várom el, ez nekem már nem ad semmit.” (15. számú interjú)

Az ilyen elitek kellő tudással, tapasztalattal és befolyással rendelkeznek ahhoz, hogy új, térségi szintű struktúrákban gondolkodjanak, amelyeket ők hoznak létre és ők dominálnak. Az érdekorientált vélemények ideáltípust elsősorban az különbözteti meg a település érdekeit prioritásként kezelő diskurzusoktól, hogy a településközi együttműködések alapjának határozott és felvállalt módon a közös érdeket, fejlődést tekintik, amelynek mindent alárendelnek. Az első ideáltípushoz hasonlóan az együttműködések és elképzeléseik erőteljesen lokális meghatározottságúak, azonban a saját településeiken túlmenően térségi szintű fejlesztésekben, rendszerekben, szövetkezetekben gondolkodnak olyan területeken, mint a turizmus, mezőgazdaság, közösségfejlesztés (rendezvények), a civil szféra működésének segítése. Meglátásukban a megfelelő

közös érdek, cél mellett a sikeres együttműködést a partnerek rugalmassága határozza meg, ami jelenleg nem aktuális.

Az ideáltípus karakterisztikus jellemzői: az anyagi és egyéb objektív szempontok dominanciája, a személyes eredményesség fontossága, az együttműködés egyéni érdekeknek való alárendelése, a haszonmaximalizálás elvének követése, az időszakos, projektalapú együttműködések preferálása, tapasztaltság a forrásbevonás területén, térségi struktúrákon, érdekeken, problématerületeken való gondolkodás.

5.4. A projektorientált ideáltípus

A negyedik ideáltípust az elsőhöz hasonlóan egy *felzárkózási törekvés* jellemzi, ami ebben az esetben *eredményorientáltságot* generál az együttműködésben megvalósított projektekkel szemben, ahogyan az alábbi interjúrészletben is olvasható:

„Van egy-két olyan nagyon-nagyon fontos pont... lehet ez például turizmus is, de ezen túl lépve mezőgazdaság, ahol a térség érdekei azok azonosak, és mindenki a saját kicsi háza táján belül ezeket a problémákat nem biztos, hogy kellőképpen és komolysággal tudja kezelni, viszont hogy ha ezt az egészet úgymond egy térségi szinten kezeljük, akkor lehet, hogy sokkal hatékonyabb, lehet, hogy lassabb, de viszont sokkal hatékonyabb a problémamegoldási készsége egy ilyen szervezetnek.” (1. számú interjú)

Ezekben a diskurzusokban a mérhető, mennyiségi eredmény érdekében nagyfokú nyitottság azonosítható be a partnerségekre és a külső erőforrásokra. A település fejlődése *nem lehetséges a térség fejlődése nélkül*, ezért a települések együtt kell működjenek egymás erősítése érdekében. Ugyanakkor ezekben a diskurzusokban a régiós elképzelések nem megvalósíthatók külső erőforrás nélkül, ezért a fejlődés a megvalósított projektek száma, a bevont külső erőforrások mennyisége alapján mérhető.

Az együttműködések előnyeire, pozitívumaira fókuszálva a projektorientált megnyilvánulásokban nagyon fontos az anyagiak közös előteremtése, közös tudás, gondolkodás, amelyet az alábbi interjúrészlet is összefoglal:

„Minden a kapcsolatokon múlik gyakorlatilag, és egymást erősítjük, tehát különböző szemléletek különböző pontokra világítanak rá akár projekt révén, akár rendezvény révén. Így több, tehát nagyobb rávilágítással látunk a dolgokra s kiegészítjük egymást, tehát ez is nem mindegy, hogy két szervezet rakja össze az anyagi forrást vagy egy teszi össze, s akkor akár nagyobb színvonallal komolyabb rendezvény, komolyabb projekt valósul meg.” (8. számú interjú)

Egy közös projekt sikeressége ezekben a véleményekben a *humán erőforráson* múlik. A mai körülmények és lehetőségek alapján minden egyéb adott. Problémák esetén nem a jelenleg működő rendszer és annak elvei okolhatóak, hanem azok az egyének, akik nem rendelkeznek megfelelő tudással, mentalitással és alkalmazkodóképességgel.

A projektorientált ideáltípus legkarakterisztikusabb jellemvonásai: *felzárkózási törekvés*, *eredményorientáltság*, a település fejlődésének kapcsolása a régió fejlődéséhez, a fejlődés mérése a megvalósított projektek számával és a bevont, külső erőforrások mennyiségével, az együttműködések előnyeire való fókuszálás, a *humán erőforrás* értékelése.

Az ideáltípusok jellegzetességeit az alábbi táblázat összegzi:

2. táblázat. Az ideáltípusok jellegzetességei

A település érdekeit hangsúlyosan prioritásként kezelő ideáltípus	Tartózkodó ideáltípus
– önállóság előnyben részesítése – versengő magatartás – felzárkózási kényszer – a helyi erőforrások előtérbe helyezése – önfenntartás	– tartózkodás – takarékoskodás – a régiós elképzelések támogatása – kritikus magatartás
Az érdekorientált ideáltípus	A projektorientált ideáltípus
– az anyagi és egyéb objektív szempontok dominanciája – fontos a személyes eredményesség – az együttműködés egyéni érdekeknek való alárendelése – a haszonmaximalizálás elvének követése – az időszakos, projektalapú együttműködések preferálása – tapasztaltság a forrásbevonás területén – térségi struktúrákon, érdekeken, problématerületeken való gondolkodás	– felzárkózási törekvés – eredményorientáltság – a település fejlődésének kapcsolása a régió fejlődéséhez – a fejlődés mérése a megvalósított projektek számával és a bevont, külső erőforrások mennyiségével – az együttműködések előnyeire való fókuszálás – a humánerőforrás értékelése

Forrás: saját szerkesztés

6. Összegzés

Tanulmányomban a székelyföldi Felcsík Kistérségi Társulás rurális elitjeivel készült interjúk alapján mutattam be a településközi együttműködésekkel kapcsolatos diskurzusokban azonosítható ideáltípusokat: a település érdekeit hangsúlyosan prioritásként kezelő, a tartózkodó, az érdekorientált, valamint a projektorientált ideáltípus. A négy ideáltípus súlya a narratívákban eltérő módon jelentkezik, és egyik narratíva sem sorolható be önmagában valamelyik típusba. Ennek ellenére a narratívákra jellemző az egy vagy két ideáltípus dominanciája, esetleg társulása. Ilyen értelemben például több interjúban társul az érdekorientált ideáltípus a projektorientált ideáltípussal, vagy a település érdekeit prioritásként kezelővel.

Az első ideáltípus olyan elitek narratívájában dominál, akik elsősorban, de nem kizárólag nagyközségektől leváló településeket képviselnek. A tartózkodó ideáltípus hátterében gyakran egy megbukott projekt, sikertelen együttműködés, vagy emberi tévedésből származó negatív tapasztalat áll, ami időben elhúzódó, anyagi károkat is okozó következményekkel járt. Az első két ideáltípus sok szereplő esetében társul, ugyanis mindkettőben fontos a település érdekeinek megőrzése, a különbség azonban az, hogy míg az elsőben ez motiváló, a másodiknál visszahúzó tényező a településközi

együttműködéseket illetően. A projektorientált és az érdekorientált ideáltípus gyakori társulása azzal magyarázható, hogy mindkettő esetében nyitottság tapasztalható a projektek iránt. A legalapvetőbb különbség a két ideáltípus között az, hogy a projektorientált diskurzusok nem kritizálják a jelenleg működő rendszert, hiszen lehetőséget látnak benne.

Úgy gondolom, hogy a tanulmányban bemutatott ideáltípusok meghatározzák a térség külső és belső kapcsolatrendszerét, a települések együttműködési gyakorlatát és ilyen értelemben a fejlesztések irányát és eredményeit. Ugyanakkor fejlesztéspolitikai szempontból a térség fejlődési folyamatait serkentő és korlátozó tényezőkre hívják fel a figyelmet.

Bár az ideáltípusok számos ponton jelzik az együttműködéseket korlátozó és serkentő tényezőket, fontosnak tartom megemlíteni, hogy a Felcsík Kistérségi Társulást létrehozó kezdeményezés olyan folyamatokat indított el a kistérségben, amelyek pozitív fejlesztéspolitikai gyakorlatot vetítenek előre és meghatározzák (meghatározhatják) a települések közötti együttműködések kereteit. A helyi együttműködési és fejlesztési folyamatok problematikusságára utaló kérdések az anyagi források felhasználásának irányához, a települések közötti együttműködések időtartamához és céljához, a forrásokat hatékonyabban hasznosítani tudó településekhez, illetve a hatalmi viszonyokhoz kapcsolódnak.

A téma kutatása szempontjából továbblépési lehetőség a települések közötti együttműködési kísérletek esettanulmány-szerű elemzése, a lakossági attitűdök azonosítása, valamint az együttműködési lehetőségek és korlátok elemzése más, a térség fejlesztése szempontjából releváns elitcsoportokban.

Irodalom

- Almstedt, Åsa–Brouder, Patrick–Karlsson, Svante–Lundmark, Linda 2014. Beyond post-productivism: from rural policy discourse to rural diversity. In *European Countryside*, 4, 297–306. p.
- Biró A. Zoltán 2006. *Vidéki térségek: illúzió vagy esély?* Csíkszereda, Pro-Print Könyvkiadó.
- Biró A. Zoltán (szerk.) 2008. *Székelyföldi jövőképek – térségi fejlesztéspolitika*. Csíkszereda, Alutus Kiadó.
- Biró A. Zoltán 2007. Összefoglalás helyett. In *Székelyföldi elitek jövőképe*. Csíkszereda, Alutus Kiadó, 193–198. p.
- Biró A. Zoltán–Kosztá Csaba János–Mátéffy Mária (szerk.) 2010. *Vidékfejlesztés Hargita megyében*, Regionális Képzési Központ, Csíkszereda, Alutus Kiadó.
- Biró A. Zoltán–Gergely Orsolya–Székely Kinga–Biró Z. Zoltán 2012. *Település – Érték – Versenyképesség. Lokális identitás és turisztikai versenyképesség összefüggései a Székelyföldi térségben*. DOMUS Program. Összegző tanulmány. Fejlesztéspolitikai csomag térségi szereplők számára (javaslatok, modellek). Kézirat.
- Bodó Julianna–Biró A. Zoltán 2011. Szimbolikus térfoglalási eljárások. In Bodó Julianna (szerk.): *Szimbolikus térhasználat: ünnepek, jelképek*. Csíkszereda, Alutus Kiadó, 23–36. p.
- Csurgó Bernadett–Kovács Imre–Eva Kučerová 2007. Hatalom és tudás az európai vidékfejlesztésben In Kovács Imre (szerk.): *Vidékiek és városiak. A tudás- és imázshasználat hatásai a vidéki Magyarországon*. Budapest, L'Harmattan–MTA Politikai Tudományok Intézete, 137–157. p.

- Egyed Ákos 2006. *A Székelyek rövid története a megtelepedéstől 1918-ig*. Csíkszereda, Pallas-Akadémia.
- Granberg, Leo-Anderson, Kjell-Kovács Imre (szerk.) 2015. *Evaluating the European Approach to Rural Development: Grass-roots Experiences of the LEADER Programme*. Ashgate Kiadó.
- HTMT Program 2011. *Nemzeti identitás – lokális identitás – versenyképesség. Lokális identitások alakulása a Székelyföldi térségben: helyzetkép és fejlesztési lehetőségek*. Témavezető: Biró A. Zoltán. Kutatási jelentés.
- Imre István 1983. *A törvényhozó székely falu*. Bukarest, Kriterion Könyvkiadó.
- Jó gyakorlatok: Megvalósított projektek a Csík LEADER Helyi Akciócsoport területén, 2015.
- Kovács Imre (szerk.) 2007. *Vidékiek és városiak: A tudás- és imázshasználat hatásai a vidéki Magyarországon*, Budapest, L'Harmattan-MTA Politikai Tudományok Intézete.
- Kovács Imre 2007. A fejlesztéspolitika projektjesítése és a projekt osztály. Hozzászólás a projektjesítés következményei vitához. *Szociológiai Szemle*, 3–4, 214–222. p.
- Kiss Adél 2007. Térségi önállóság. In Biró A. Zoltán (szerk.): *Székelyföldi elitek jövőképe*. Csíkszereda, Alutus Kiadó.
- Leader + 2008. *Leader + Magazine: Leader achievements: a diversity of territorial experience*, European Communities.
- Messeley, Lies-Dessein, Joost-Lauwers, Ludwig 2015. Regional identity in rural development: three case studies of regional branding. In *Applied Studies in Agribusiness and Commerce – APSTRACT*. Budapest, Agroinform Publishing House.
- Nelles, Jennifer 2015. Civic capital and the dynamics of intermunicipal cooperation for regional economic development. PhD Thesis. University of Toronto. https://tspace.library.utoronto.ca/bitstream/1807/17808/1/Nelles_Jennifer_200906_PhD_thesis.pdf. 2016.10.30.
- Paasi, Anssi 2002. Bounded spaces in the mobile world: Deconstructing 'Regional identity'. *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie*, 93 (2), 137–148. p.
- Pollice, Fabio 2003. The role of territorial identity in local development processes. In P. Claval (szerk.): *Proceedings of the conference The Cultural Turn in Geography*. Gorizia Campus, 107–117. p.
- Ray, Christopher 1998. *Culture Economies: a perspective on local rural development in Europe*. Newcastle, Centre for Rural Economy.
- Soliva, Reto 2007. Landscape Stories: Using Ideal Type Narratives as a Heuristic Device in Rural Studies. *Journal of Rural Studies*, 23, 62–74. p.
- Székely Kinga Katalin 2016. *A csíki-medence településeinek típusai és azok marketing szempontú vizsgálata*. Doktori dolgozat. Szent István Egyetem. https://szie.hu/file/tti/archivum/Szekely_Kinga_Katalin_ertekezes.pdf 2016.11.05.
- Turco, Angelo 1988. *Verso una teoria geografica della complessità* (Angolul: *Towards a geographic theory of complexity*) Milano, Edizioni Unicopli.
- van der Ploeg, Jan Douwe-ye, Jingzhong-Schneider, Sergio 2015. Rural Development: Actors and Practices. In Milone, Pierluigi-Ventura, Flaminia-ye, Jingzhong (szerk.): *Constructing a New Framework for Rural Development. Research in Rural Sociology and Development*, Volume 22. Emerald Group Publishing Limited, 17–30. p.
- Weber, Max 1998. *Tanulmányok*. Budapest, Osiris Kiadó.
- Woods, Michael 2007. Engaging the global countryside: globalization, hybridity and the reconstitution of rural place. *Progress in Human Geography*, 31, 485–507. p.

ÁGNES SÁROSI-BLÁGA

TOGETHER OR APART? ANALYSIS OF DISCOURSES ON INTER-MUNICIPAL COOPERATION ON AN
EXAMPLE OF A MICRO-REGION IN SZEKLERLAND

The topic of my paper is the analysis of rural elites' narratives about inter-municipal cooperation in the Felcsik micro-region of Szeklerland. The importance of this topic is closely linked to the new rural paradigm and is one of the central elements of EU programs and strategies in recent years. In the study I present four ideal types identified in the discourses related to inter-municipal cooperation: (1) the ideal type that manages the interests of the municipality as a priority, (2) the abstain, (3) the interest oriented and the (4) project-oriented ideal type. My research is based on interviews made with 15 persons belonging to rural elites and coming from the public administration sector. The results of my research shows that the identified ideal types define the external and internal relations of the region, the cooperation practice of municipalities and, in this sense, the direction and the results of the developments. At the same time, from the point of view of the development policy, attention is drawn to factors stimulating and limiting the development processes of the region.

Az őslakos státusz Ukrajnában

CSILLA FEDINEC

The Indigenous Status in Ukraine

Keywords: Ukraine, Crimea, national politics, national minorities, indigenous people

A függetlenség elnyerése óta eltelt több mint negyed évszázad alatt Ukrajna lakossága a megközelítőleg 52 millióról alig több mint 42 millióra csökkent. A közvélemény-kutatási adatok dinamikája egyértelműen az ukrán nyelv térhódítását jelzi, valamint az is egyértelmű, hogy a 2014 óta zajló történések, így a szinte teljesen oroszajkú Krím-félsziget orosz annektálása, és az ugyancsak zömében oroszul beszélő két donbászi megye, Donyeck és Luhanszk sűrűn lakott ipari nagyvárosainak a kijevi központi hatalom hatáskörén való kívül kerülése, valamint az, hogy a Donbász vidékét megközelítőleg kétmillió ember hagyta el, ugyancsak az ukrán nyelv dominanciája irányában módosítják a nyelvi arányokat.¹ A nyelvkérdést az ukrainai politikum folyamatosan a nemzetépítés legfontosabb elemének tartja, amelyet kudarcosnak tekint az erre irányuló koherens politika hiányában. A függetlenség (1991) és az EU-s társult tagság (2017) elnyerése közötti időszak úgy is értékelhető, hogy az inkább szolt a kisebbségi kérdés kezeléséről, mint a tituláris nemzet megerősítéséről. Ugyanakkor a jogszabályi környezet a kisebbségekkel kapcsolatban sosem teremtett olyan helyzetet, amelyben a kisebbséghez tartozás definitív elemei egymással összhangban lettek volna.²

Az ukrán nyelv két országban élvez hivatalos státuszt. Az egyik a nemzetközileg el nem ismert Transznisztria, melynek Alkotmánya (1996) a moldovánt, az orosz és az

- 1 State Statistics Service of Ukraine: Population (by estimate) as of December 1, 2017. Average annual populations January-November 2017. http://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2017/ds/kn/kn_e/kn1117_e.html; Reports UN High Commissioner for Refugees. <http://www.refworld.org/country,,UNHCR,,UKR,,,O.html#SRTop31>; Boris Babin: Rights and Dignity of Indigenous Peoples of Ukraine in Revolutionary Conditions and Foreign Occupation", *Anthropology & Archeology of Eurasia*, vol. 53, no. 3. (2014), 81–115. p.
- 2 Kuzio, Taras: National Identity in Independent Ukraine: An Identity in Transition. *Nationalism and Ethnic Politics*, vol. 2, no. 4 (Winter 1996), 582–608. pp.; Kuzio, Taras: Nationalism in Ukraine. Towards a new Theoretical and Comparative Framework. *Journal of Political Ideologies*, vol. 7., no. 2. (June 2002), 133–162. pp.; Polese, Abel: Language and Identity in Ukraine: Was it Really Nation-Building? *Studies of Transition States and Societies*, vol. 3., no. 3. (2014), 36–50. pp.; Subtelny, Orest: *Ukraine: A History*. University of Toronto Press, 2000, 483. p.

ukránt egyenrangú hivatalos nyelveknek ismeri el,³ valamint Ukrajna, ahol ez az egyetlen hivatalos nyelv. Az 1978-iki szovjet–ukrán Alkotmány, amely módosításokkal 1996-ig volt érvényben, a nyelvvel kapcsolatban így fogalmazott: „Az Ukrán SZSZK különböző fajú és nemzetiségű állampolgárai egyenlő jogokat élveznek. Ezen jogok érvényesítését biztosítja [...] az anyanyelv és a Szovjetunió többi népei nyelvének használata.” (34. cikkely)⁴ Az 1989-es alkotmánymódosítás ezt a következőképpen változtatta meg: „Az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaságban az állam nyelve az ukrán. [...] Az Ukrán SZSZK biztosítja az orosz nyelvnek mint a Szovjetunióban a népek közötti érintkezés nyelvének szabad használatát. Az egyéb nemzetiségek kompakt lakóterületein működő állami, párt-, társadalmi szervek, vállalatok, intézmények és szervezetek munkájában az államnyelv mellett e nemzetiségi nyelveket is használhatják.” (73. cikkely)⁵ Ennek megfelelően rendelkezett az 1989-es nyelvtörvény is, amely előtérbe helyezte az ukránt mint államnyelvet, ugyanakkor elismerte az orosz nyelv általános alkalmazhatóságát, és más nyelveknek a hivatalos nyelvvel való egyenrangúságát azokban a régiókban, ahol az adott nemzetiség többséget alkot.⁶

Az ország máig hatályos Alkotmányát 1996-ban fogadták el, amely megkülönbözteti az „ukrán nemzetet”, valamint a 11. cikkelyben az „őslakos népeket” és a „nemzeti kisebbségeket”, ám az utóbbiak közötti különbséget semmilyen módon nem fejtí ki.⁷

Az ukrán joganyag a nemzeti kisebbség fogalmának definiálása kérdésében határozatlan. A nemzeti kisebbségekről szóló 1992. évi törvény 3. cikke szerint a nemzeti kisebbségekhez Ukrajna állampolgárainak azon csoportjai tartoznak, akik nemzetiségük szerint nem ukránok, „kinyilvánítják nemzeti öntudatukat és az egymással való közösség érzésüket”.⁸ Ez a meghatározás rendkívül tág, hiszen nem tartalmaz sem felső, sem alsó létszámbeli korlátokat, nem állapítja meg a területen való honosság időbeni kritériumát, és nem szab egyéb feltételeket sem.⁹ A nemzeti kisebbség meghatározása gyakorlatilag a végrehajtó hatalom mindenkori álláspontjától függ.¹⁰

3 Constitution of the Pridnestrovskaja Moldavskaia Respublica. Article 12. <https://web.archive.org/web/20110727083252/http://mfa-pmr.org/index.php?newsid=644>

4 Конституція (Основний Закон) Української Радянської Соціалістичної Республіки. No. 888-09, 20.04.1978. <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/888-09/ed19780420>

5 Про зміни і доповнення Конституції (Основного Закону) Української РСР. No. 8303-XI, 27.10.1989. <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/8303-11>

6 Закон Української Радянської Соціалістичної Республіки Про мови в Українській РСР. No. 8312-XI, 28.10.1989. <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/8312-11>

7 Constitution of Ukraine. Verkhovna Rada of Ukraine, 28 June 1996. <https://rm.coe.int/constitution-of-ukraine/168071f58b>

8 Закон України Про національні меншини в Україні. No. 2494-XII, 25.06.1992. <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2494-12>

9 Шульга, Микола: Міжнародний досвід захисту прав національних меншин. In *Права людини в Україні*. Вип. 21. Київ, 1998, 29. p.

10 Мармазов, Василь – Піляєв, Ігор: *Україна в політико-правовому просторі Ради Європи: досвід і проблеми*. Київ, Вентурі, 1999, 133. p.

Az Alkotmány az egyetlen jogszabály az ukrán jogrendben, amelyben az „őshonos” fogalom megjelenik. Alkotmány 1996-ban történt elfogadása utáni majd két évtizedben Ukrajnában sem a jogalkotók, sem a jogalkalmazók, sem a szakirodalom nem tudott mit kezdeni ezzel a kategóriával. A kérdésben a második Majdan (2013–2014 forduló) utáni törvényalkotás hozott radikális, de ismét csak nem egyértelmű változást.

Az őslakosok úgy különböztethetők meg a bevándorlóktól, a nemzeti kisebbségektől, hogy a gyarmatosításhoz kötik a definíciót (azok, akik a gyarmatosítók megérkezése előtt az adott területen éltek, pl. Észak-Amerikában az indiánok). Ugyanakkor Will Kymlicka a kétezres évek elején felhívta a figyelmet, hogy az „őslakos” hivatkozás megjelent olyan népeknél is, mint pl. a krími tatárok, a romák, az abházok, a csecsenek, a tibetiek stb.¹¹

A krími tatárok 98,1%-a kompakt módon a Krím-félszigeten élnek, ahol a 2001-es népszámlálás szerint a lakosság 12,1%-át tették ki (245 200 fő), 2014-ben pedig 10,6%-át (232 340 fő). Nyelvük Európában a leginkább veszélyeztetett nyelvek közé tartozik, a népcsoport tagjai két- vagy többnyelvűek, a domináns nyelv az orosz. A krími tatároknak a Krím-félszigetre való visszatelepedése óta folyamatosan képviselt álláspontja volt nemzetközi szintén is, hogy ők (valamint a karaimok és a krimcsakok) inkább őshonos nép, mintsem nemzeti kisebbség Ukrajnában, mivel nincs anyaországuk. Minimális programjuk magában foglalta a krími tatár autonómia megteremtését, de megfogalmazódtak radikális elképzelések is, például a Krím-félszigetet magában foglaló önálló állam megteremtése. Folyamatos küzdelmet folytattak a képviselést a helyi tanácsokban, a kijevi és a szimferopoli parlamentben, mindazonáltal mindkét törvényhozásnak volt olyan ciklusa, amikor egyetlen krími tatár képviselő sem jutott mandátumhoz. Az országos törvényhozásba a krími tatárok a jobboldali pártokhoz kapcsolódva tudtak képviselőt küldeni.

1991. augusztus 24-én az Ukrán SZSZK Legfelsőbb Tanácsa elfogadta Ukrajna Függetlenségi Nyilatkozatát,¹² melyet a december 1-jén tartott köztársasági referendum erősített meg. A függetlenség támogatottsága országosan magasan meghaladta a 90%-ot, az elutasítottság a Krím-félszigeten volt a legnagyobb arányú, meghaladta a 42%-ot. A Krím-félsziget az ukrán állami függetlenség hajnalától az Oroszország általi annektálásig következetesen harcolt a Kijevtől elhatároló autonómiájáért, amit Oroszország változó intenzitással, de folyamatos támogatott. Krímnek a független ukrán állam keretén belüli történelmének szerves részét képezi a krími tatár nép deportálás utáni visszahonosulása a félszigetre és folyamatos küzdelme a nemzeti önrendelkezésért.

A Krím-félsziget 1921 októbere és 1945 júniusa között Krími Autonóm Szovjet Szocialista Köztársaság néven az OSZFSZK keretein belül autonóm státusszal rendelkezett. Az autonóm területen az orosz és a krími tatár volt a hivatalos nyelve. A második világháború alatti és utáni nemzetiségi alapon történt deportálások és mesterséges betelepítések következtében a félsziget etnikai arculata alapvetően megváltozott, köz-

11 Kymlicka, Will: *Multicultural Odysseys: Navigating the New International Politics of Diversity*. Oxford–New York, Oxford University Press, 2007, 265. p.

12 Постанова ВР УРСР Про проголошення незалежності України. No. 1427-XII, 24.09.1991. http://gska2.rada.gov.ua/site/postanova/akt_nz.htm

igazgatási státusza pedig egyszerű megyére redukálódott, mely 1954-ben át lett adva az orosz tagköztársaságtól az ukrán tagköztársaságnak.

A Krím-félsziget autonóm státuszának kérdése az 1980-as évek végén merült fel ismét, a félsziget nemzetiségi összetételének megváltozásával, a kitelepített nemzeti közösségek, elsősorban és zömében a krími tatárok visszatérésével összefüggésben. Az 1989. évi népszámlálás adatai szerint az orosz nemzetiségű polgárok alkották a lakosság 67,04%-át, az ukránok pedig 25,75%-át. Ugyanakkor a lakosság 83%-a, és ezen belül az ukránoknak majdnem fele tekintette anyanyelvének az orosz nyelvet. Becslések szerint a félszigetre 1988–1994 között körülbelül 200 ezer krími tatár tért vissza (többnyire közép-ázsiai) kényszerlakhelyéről, és arányuk a lakosság összetételében immár megközelítette a 10%-ot.¹³

1990. november 12-én a Krími Megyei Tanács nyilatkozatot fogadott el félsziget állami és jogi státuszáról, melyben bejelentették a krími népek jogát az államiságuk helyreállítására Krími Autonóm Szovjet Szocialista Köztársaság formájában, és e kérdésben 1991. január 20-ára helyi referendumot tartottak. Ez volt az első népszavazás a Szovjetunió addigi történetében, melynek eredményeképpen 1991. február 12-én Ukrajna parlamentje törvényt fogadott el „A Krími Autonóm Szovjet Szocialista Köztársaság helyreállításáról”.¹⁴ A Krím-félsziget státuszával kapcsolatban megrendezett népszavazásnak az volt az egyértelmű üzenete, hogy ha Ukrajna kiválik a Szovjetunióból, akkor a Krím elszakad tőle.¹⁵

Az 1996-os, máig érvényes Alkotmány elfogadásáig a többszörösen módosított 1978-as szovjet–ukrán alkotmány volt érvényben. Az 1991. június 19-én kelt 1213a-XII. számú módosítással belekerült az alkotmányba a Krími ASZSZK (7-1. Fejezet),¹⁶ az 1994. szeptember 21-én kelt 171/94. számú módosítással a terület nevét Krími Autonóm Köztársaságra változtatták.¹⁷ A Krím külön státusza bekerült az 1996-os Alkotmányba, illetve azzal összhangban elfogadásra került 1998-ban a Krím Autonóm Köztársaság Alkotmánya.¹⁸ Az ukrán kormány, valamint a belföldi és a külföldi megfigye-

13 Uehling, Greta: Squatting, self-immolation, and the repatriation of Crimean Tatars. *Nationalities Papers*, vol. 28., no. 2. (2000), 317–341. pp.; Williams, Brian Glyn: The hidden ethnic cleansing of Muslims in the Soviet Union: The exile and repatriation of the Crimean Tatars. *Journal of Contemporary History* (2002), 323–347. pp.

14 Закон Української РСР Про відновлення Кримської Автономної Радянської Соціалістичної Республіки. No. 712-XII, 12.02.1991. <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/712-12>

15 Екельчик, Сергей: *История Украины. Становление современной нации*. Киев, Издательство К.І.С., 2010., 261–264. pp.

16 Закон Української РСР Про внесення змін і доповнень до Конституції (Основного Закону) Української РСР 19 червня 1991 року. No. 1213a-XII. <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1213%D0%B0-12>

17 Закон Української РСР Про внесення змін і доповнень до Конституції (Основного Закону) Української РСР 21 вересня 1994 року. No. 171/94-ВР. <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/171/94-%D0%B2%D1%80>

18 Закон України Про затвердження Конституції Автономної Республіки Крим. No. 350-XIV, 23.12.1998. <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/350-14>

lők egy része a krími Alkotmány jóváhagyását úgy kommentálta, hogy ezzel megoldották a „krími problémát”, azaz elejét vették a Krím elszakadását célzó orosz szeparatista törekvéseknek, megerősítették a félszigetnek mint Ukrajna szerves részének státusát.¹⁹

Noha a krími tatároknak nincs etnikai pártjuk, mégis sajátos esettel állunk szembe. A krími tatárok politikai képviselője a parlamenteken kívül két pólus, a Medzslisz és a Krími Tatár Népfront köré szerveződött. A támogatottság alapján a politikai követelések elsőszámú megjelenítője a Kurultáj által először 1991 júniusában – tehát az ország függetlenedése (1991 augusztus) előtt – megválasztott Medzslisz²⁰ volt. Saját megfogalmazásukban a Medzslisz a „nemzeti parlament” szerepét tölti be, de nem párhuzamos struktúra az állami szervekkel, ugyanakkor nem kívánják sem társadalmi szervezetként, sem pártként bejegyeztetni, mert ezzel a lépéssel a szervezet csak egyike lenne a számos krími tatár egyesületnek, azaz elszürkítené, kisebbitené a szerepét, az egy a sok közül szerep a hatalom érdekeit szolgálná. Ezzel egyidejűleg a hatalom sem érdekelt a hivatalossá tételben attól való félelmében, hogy ezzel esetlegesen precedenst teremtené a többi etnikum számára.

Knut Vollebaek, az EBESZ nemzeti kisebbségi főbiztosa 2013 augusztusában a krími tatárok kérdésével foglalkozó jelentésében²¹ felhívta a figyelmet arra, hogy az 1980-as évek vége óta mintegy 266 ezer krími tatár és több ezer egyéb nemzetiség képviselője (örmények, bolgárok, németek és görögök) tért vissza a félszigetre, akiket a szovjet rezsim az 1940-es években etnikai alapon tömegesen kitelepített a Krímről. Ukrajna nem volt sem gazdaságilag, sem társadalmilag felkészülve az erőteljes migrációs hullámra, ami számos negatív következménnyel járt. Kijev és a helyhatalmi szervek erőfeszítései ellenére máig vannak megoldatlan problémák.

A jelentés megállapította egyebek között, hogy a Kurultajt és a Medzsliszt a krími tatárok többsége saját képviselői testületeinek tartja. Az összkrími Medzsliszen kívül ma már a testületnek 250 helyi szervezete van, melyek 22 regionális Medzsliszbe tömörülnek. A kisebb ellenzéki szervezeteket pedig az ezzel nagyjából egy időben keletkezett ún. Krími Tatár Népfront egyesíti, amely immár nyíltan konfrontálódik a Medzslisszel és küzd a krími tatárok képviselői jogáért. A Medzslisz és a krími hatóságok, valamint Kijev kapcsolatát bonyolítja, hogy a Medzslisz nem hajlandó hivatalosan bejegyeztetni magát, az utóbbiak pedig nem hajlandók elismerni hivatalosan önkormányzati szervként. A Népfront pedig társadalmi egyesületek szövetsége, nem pedig pártoké.

A nemzeti kisebbségi főbiztos jelentésének politikai részvételre vonatkozó 4. fejezetében Kijev és a Krími Autonóm Köztársaság kormánya felé tett ajánlások sorában a legelső, hogy: „felül kell vizsgálni a Medzslisz elvi el nem ismerésének politikáját.

19 Shevel, Oxana: Crimean Tatars and the Ukrainian State: The Challenge of Politics, the Use of Law, and the Meaning of Rhetoric. *Krymski Studii*, vol. 7., no. 1. (2001), 109–129. pp.; Нагорна, Лариса: Регіональна ідентичність: український контекст. Київ, ІПІЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2008, 168. p.

20 Mejlis of the Crimean Tatar people. Official website. <http://qtm.org/en>

21 *The integration of formerly deported people in Crimea, Ukraine: Needs assessment*. OSCE High Commissioner on National Minorities, 2013. <http://www.osce.org/hcnm/104309>

Annak ellenére, hogy a Medzslisznak a mai napig nincs világos jogi státusa, a krími tatár közösség döntő többségét képviseli, és mint ilyen, lehetőséget kell biztosítani számára, hogy hatékonyan részt vegyen az irányítás folyamatában, ezenközben inkluzív módon kell viszonyulnia a részvételhez. A Medzslisz jogi státuszáról széles körű társadalmi egyeztetés keretében kell megállapodni. A hatalomnak vissza kell térnie a pragmatikus együttműködés gyakorlatához.” Ugyanitt a krími tatár közösséghez szóló egyetlen ajánlás: „a krími tatár közösséget alkotó minden csoportnak el kell ismernie, hogy a vélemények pluralizmusa és a belpolitikai versengés a demokratikus társadalom elválaszthatatlan velejárója.”

Kijev kísérletet tett a Medzslisz legalább részbeni hivatalos keretek közé terelésére. 1999-ben az akkori államfő, Leonyid Kucsma felállította az Államelnöki Hivatalban a Krími Tatár Nép Képviselőinek Tanácsát tanácskozó testület minőségében. A Medzslisz és a Tanács összetétele egészen 2010-ig azonos volt, amikor is Viktor Janukovics államfő a Tanács tagjainak létszámát 33-ról 19-re csökkentette, s közülük immár csak 8-an kerültek ki a Medzslisz tagjai közül, a többiek az ellenzék soraiból verbuválódtak, kiváltva ezzel a Medzslisz felháborodását, mindazonáltal képviselői továbbra is részt vettek a testület munkájában.

A Medzslisz több mint két évtized folyamán kialakult, a személyes (személyi elvű) nemzeti önkormányzásnak és a nemzeti önrendelkezés jegyeit is magán viselő képviselői, érdekvédő-érdekérvényesítő rendszer, melynek elvi alapját az az álláspont képezi, hogy a krími tatárok a Krím-félszigeten, és Ukrajnában általában is, nem nemzeti kisebbségként, hanem népként, pontosabban, a nemzetközi jog szerint őshonos népként van jelen, és mint ilyen jogosult az önrendelkezésre saját szülőföldjén.

A krími tatár elit és külföldi, elsősorban törökországi támogatóik jelentős erőfeszítései ellenére ezt az intézményrendszert nem ismerték el hivatalosan Ukrajnában, bár, amennyiben ezt saját maguk érdekei szempontjaiból hasznosnak ítélték, az ország és a krími autonómia vezetői tárgyalópartnernek tekintették a Medzsliszt, egyébként annak illegitim, törvényen kívüli voltát hangsúlyozták.

2014. február 20-án voltak észlelhetőek az első, a vonatkozó kétoldalú megállapodással ellentétes orosz csapatmozgások a Krím-félszigeten, ami az ukrán haderő alakulatainak körletük területén való blokkolásában, valamint felségjelzés nélküli katonáknak a Krími Autonóm Köztársaság kormánya és parlamentje épületének és egy sor stratégiai fontosságú közlekedési létesítmény elfoglalásában nyilvánult meg. 2014. március 16-án az úgynevezett „azonosító jel nélküli katonaság” által ellenőrzés alatt tartott Krímen Ukrajna és a nemzetközi közvélemény által el nem ismert népszavazásra került sor, melynek nyomán másnap a krími parlament kikiáltotta a félsziget függetlenségét és az Oroszországhoz való csatlakozását. Március 18-án az orosz Állami Duma ratifikálta a Krímnek Oroszországhoz való csatlakozásáról szóló szerződést.

2014. március 20-án a Legfelsőbb Tanács parlamenti határozat formájában nyilatkozatot fogadott el a krími tatár nép jogainak szavatolásáról az ukrán államban.²² A

22 Постанова Верховної Ради України Про Заяву Верховної Ради України щодо гарантії прав кримськотатарського народу у складі Української Держави. No. 1140-VII, 20.03.2014. <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1140-18>

dokumentumban szerint a szuverén és független ukrán állam keretein belül garantált a krími tatár nép önrendelkezési jogának védelme és megvalósítása; Ukrajna elismeri a Medzsliszt a krími tatár nép Kurultájának végrehajtó szerveként, magát a Kurultájt e nép legfelsőbb képviseletének; Ukrajna elismeri az ENSZ nyilatkozatát az őslakos népek jogairól és azok védelméről.²³

Ugyanebben a dokumentumban Ukrajna elismerte az őshonos népek jogairól szóló 2007-es ENSZ-nyilatkozatot, mely a hatályos nemzetközi jog szerinti meghatározásnak megfelelően értelmezi a fogalmat. Ennek alapján megalapozottan feltételezhető, hogy Ukrajnában az őshonos nép fogalmát a Nemzetközi Munkajogi Szervezet 1989-ben kelt 169. számú, a független országokban élő bennszülött és törzsi népekről szóló Egyezményében foglaltak szerint kell értelmezni. Az Egyezmény vonatkozik: a) a független országokban élő törzsi népekre, akiknek társadalmi, kulturális és gazdasági körülményei megkülönböztetik őket a nemzetközösség más csoportjaitól, és akiknek helyzetét teljesen vagy részben saját szokásaik, illetve tradícióik, külön törvények vagy rendelkezések szabályozzák; b) független országokban élő népekre, akiket azon az alapon kell bennszülött népek tekinteni, hogy annak a népességnek leszármazottai, akik a hódítás vagy gyarmatosítás, illetve a jelen államhatárok kialakítása idején az országot, vagy azt a földrajzi régiót lakták, amelyhez az ország tartozik, és akik jogi helyzetüktől függetlenül fenntartják néhány vagy összes társadalmi, gazdasági, kulturális és politikai intézményüket.²⁴

A Legfelsőbb Tanács nyilatkozata továbbá felszólította a kormányt, hogy haladéktalanul terjessze a parlament elé a krími tatárok mint őshonos nép jogállását meghatározó és megerősítő jogszabályok tervezetét (5. pont). Ilyen jellegű okmány azonban 2017 végéig nem született meg, sőt, erre vonatkozó tervezet sem létezett. Azonban az ENSZ-nyilatkozat becikkelyezése után röviddel elfogadásra került a krími tatár közösség által már több mint két évtizede szorgalmazott, a nemzetiségi ismérvek alapján deportált személyek jogainak helyreállításáról szóló törvény.²⁵ A jogszabály definiálja a deportálás és a nemzetiségi alapon deportált személy fogalmát, külön nevesítve a krími tatárokat. A törvény előírja, hogy jóvátételben (kárpótlásban) csak az Ukrajna területén állandó jelleggel élő ukrán állampolgárok részesülhetnek, ezzel jelenleg a félszigeten élő krími tatárokat gyakorlatilag kivonja a törvény hatálya alól, hiszen az ukrán állam nem gyakorolja szuverenitását a területen.

2016. május 18-án a krími tatárok deportálása soros évfordulóján tartott beszédében Petro Porosenko államfő bejelentette, hogy meg kell adni a nemzeti autonómiát a

23 Az ENSZ-nyilatkozat 2007-es megszavazásakor Ukrajna még tartózkodott, csak 2014-ben vált parlamenti határozattal a belső jogrend részévé. The Verkhovna Rada of Ukraine adopted the Resolution "On Statement of the Verkhovna Rada of Ukraine re guarantees of rights of the Crimean Tatar people as a part of the State of Ukraine". 20 March 2014. <http://rada.gov.ua/en/news/News/News/89899.html>

24 Indigenous and Tribal Peoples Convention, 1989, No. 169. http://www.eods.eu/library/ILO_Indigenous%20and%20Tribal%20Peoples%20Convention_1989_EN.pdf

25 Закон України Про відновлення прав осіб, депортованих за національною ознакою. No. 1223-VII, 17.04.2014. <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/en/1223-18>

krími tatároknak a Krím-félszigeten, és ígéretet tett az ehhez szükséges alkotmánymódosítási eljárás elindítására. Az államfő 2016. június 28-án, az Alkotmány elfogadásának 20. évfordulóján tartott beszédében ezt az ígéretet megismételte.²⁶ Közvetlen költségvetési támogatásban Ukrajnában sok éven keresztül csak a Proszvita ukrán anyanyelvű társaság részesült. A 2016. évi költségvetésbe bekerült még a Krími Tatár Nép Medzslisze is.²⁷

A Krím orosz annektálása után a krími tatárok nemzeti érdekérvényesítése Ukrajnában egyre inkább virtuálissá válik. Ugyanakkor szülőföldjükön, a helyi ügyész kezdeményezésére a félsziget bírósága a Medzsliszt extrém, terrorista szervezetnek nyilvánította, és mint ilyet az Orosz Föderáció Igazságügyi Minisztériuma feltette azon szervezetek listájára, amelyek tevékenysége tiltott az ország területén,²⁸ megfosztva ezzel a krími tatárokat e sajtóságos, a nép többsége által elfogadott, és a maga módján hatékony képviseleti, érdekvédő-érdekérvényesítő eszköztől.

A hatályos, 2012-es nyelvtörvény a posztsovjét térségben a nyelvkérdés szabályozása terén már hagyományos deklaratív és keretjellegű szabályozási móddal szakítva, a Nyelvi Charta szellemiségének és betűjének megfelelően, konkrét szabályokat és kritériumokat fogalmazott meg a jogok címzettjeit, az érintett földrajzi területek és a normatív szabályok alkalmazási feltételeit és mechanizmusait, valamint a hatalmi szerveknek a végrehajtással kapcsolatos kötelezettségeit illetően. A jogszabály tartalmazza az Ukrajnában regionális vagy kisebbségi nyelvnek minősülő nyelvek (összesen 18) tételes listáját, közte az önálló nyelvként hivatalosan el nem ismert ruszinnal. A törvény a regionális nyelveknek a kötelező, illetve lehetséges használatát az adott nyelv beszélőinek, az adott közigazgatási egység területén való 10%-os jelenlétéhez köti (7. cikk, 3. bekezdés).²⁹

A nyelvtörvénynek mind az elfogadása, mind az élete igencsak viharosra sikeredett. Az ukrán egynyelvűség hívei nem csak az ukrán nyelv társadalmi pozícióit, de magát az ukrán államiságot látták veszélyeztetve. Ezért megakadályozandó a zárószavazást, a parlamenti ülésteremben tömegverekedést provokáltak, majd több héten keresztül utcai tüntetéseken követelték az államelnöktől a kihirdetés megtagadását. Ilyen előzmények után szinte természetesnek is tekinthető, hogy a második Majdan győzelmével a parlamentben többségbe került nemzeti radikálisok egyik első intézkedésükként, 2014.

26 Ставнийчук, Марина: Національна автономія кримських татар: мрії чи відповідальна політика. *Українська правда*, 19.05.2016. http://blogs.pravda.com.ua/authors/stavniychuk/573df6f86d665/view_print/

27 Chubarov: Budget includes funds for support of Crimean Tatars. Crimean News Agency, 22 December 2016. <http://qha.com.ua/en/society/chubarov-budget-includes-funds-for-support-of-crimean-tatars/139751/>

28 Заборона меджлису в Криму: подробиці. <https://www.rbc.ua/ukr/news/zapret-medzhlisu-krymu-podrobnosti-1461078101.html>

29 Tóth Mihály – Csernicskó István: *Tudományos-gyakorlati kommentár Ukrajnának az állami nyelvpolitika alapjairól szóló törvényéhez*. Ungvár–Budapest, 2014. <http://cis-legislation.com/document.fwx?rgn=53865>

február 23-án törvényt fogadtak el a nyelvtörvény hatályon kívül helyezéséről.³⁰ A leválni szándékozó Krím-félszigetről és a forrongó Donbászról érkező riasztó hírek, valamint egy sor külföldi állam tiltakozásának nyomása alatt lévő Olekszandr Turcsinov házelnök, aki egyben az ideiglenes államfői jogokat is gyakorolta, nem írta alá a törvényt, így a 2012-es dokumentum mind a mai napig hatályos. Ugyanakkor kezdeményezésére a parlament egy új nyelvtörvény megalkotása céljából bizottságot hozott létre. E bizottságot számos ülés megtartása után dolgavégezetlenül szélnek eresztették.³¹

A nyelvtörvény ellenzői a „belarusz úttól” féltik az ukránságot. A szomszédos országban a belarusz nyelvet ténylegesen a lakosságnak már kevesebb mint 5%-a használja ténylegesen, ami nemcsak a nyelvet, hanem a belarusz nemzet létét is fenyegeti. Az „anyanyelvűséget” és a „nyelvhasználatot” meg kell különböztetni, ilyen értelemben az európai Nyelvi Charta, amikor az orosz nyelvet védi Ukrajna területén, egy olyan nyelvet véd, amelyiket a magukat ukrán identitásúnak valló emberek is használnak, mégpedig egy részük kizárólagosan, ez pedig éppen az ukrán nyelvet és az ukránok nemzeti létét fenyegeti. Ezt a fenyegetettséget erősíti, hogy a nyelvtörvény beteresztői orosz kulturális köröket képviselnek.³² A regionális nyelvek helyzetbe hozása fölöslegessé teszi az ukrán elsajátítását, ami annál az alaphelyzetnél fogva problémás, hogy az ország lakosságának egy része nem beszéli az államnyelvet, s ilyen körülmények között még kevésbé képzelhető el, hogy ez a helyzet pozitívan megváltozzon. Nem is annyira burkoltan kiolvasható az az álláspont, hogy amíg az államnyelv nem tölti be alapfunkcióját, addig a kisebbségi nyelvek veszélyeztetik az államnyelvet, nem pedig fordítva.³³

Sajátos válasz erre a kérdésre az az oktatási kerettörvény, amelyet az ukrán parlament 2017. szeptember 5-én, néhány nappal az EU és Ukrajna között ratifikált társulási szerződés szeptember 1-i hatályba lépése után szavazott meg. Az Egyesült Államok kijevi nagykövetsége Twitter-bejegyzésben üdvözölte az ukrán oktatási reformot mint a jövő zálogát jelentő ifjúság fejlődésének alapját.³⁴ A nemzetközi tiltakozás, többek között Magyarország tiltakozása ellenére, nem látszott esély arra, hogy az államfő ne írja alá a jogszabályt. A jogszabályt Petro Porosenko szeptember 25-én írta alá és szeptember 27-én lépett hatályba. A kerettörvény általános oktatási reformot irányoz elő,

30 Проект Закону Про визнання таким, що втратив чинність, Закону України Про засади державної мовної політики. No. 1190, 29.12.201. http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=45291

31 Csernicskó, István – Fedinec, Csilla: Four Language Laws of Ukraine. *International Journal on Minority and Group Rights*, no. 4. (2016), 560–582. pp.

32 Мозер, Міхаел: За теперішніх обставин офіційна 'одномовність', як не парадоксально, є важливою передумовою для фактичної багатомовності країни. 14.06.2012. <http://www.historians.in.ua/index.php/ukrayinska-mova/>

33 Воропаєва, Тетяна: Мова, ідентичність і толерантність в контексті імплементації Європейської Хартії регіональних мов або мов меншин в Україні. In *Українознавчий альманах*. Випуск 9. Київ–Мелітополь, 2012, 28–36. pp.

34 Nem bízik az ukrán oktatási törvény lehetséges módosításában Tóth Mihály jogi szakértő (MTI). <https://hir.ma/oktatas-2/nem-bizik-az-ukran-oktatasi-torveny-lehetseges-modositasaban-toth-mihaly-jogi-szakerto/722943>

melynek tartalmával alig foglalkoztak a szakértők és a közvélemény, az érdeklődés fókuszába a 7., nyelvi cikkely került, amelyet a végszavazás előtt közvetlenül változtattak meg, így maguk a képviselők sem lehettek vele tisztában, és nem egyezett azzal a szövegváltozattal, amelyet a nemzetiségek képviselőivel egyeztettek. A jogszabályi megfogalmazás nem minden tekintetben egyértelmű, a legfontosabb kérdés felől azonban nem hagy kétséget: „Az oktatási folyamat nyelve az oktatási intézményekben az államnyelv.”

Az ukránosítás – nemzetiesítés – és az oroszkérdés megoldására Ukrajna függetlenné válása óta nem született semmilyen egyéb épkezláb javaslat, a kérdés csomópontjába mindig a nyelvkérdés került. Leegyszerűsítve: az általános vélekedés szerint az fog minden problémát megoldani Ukrajnában, ha az országban mindenki ukránul fog érezni és beszélni.

A kerettörvény az első olyan jogszabály, amely de facto és de jure megkülönbözteti a nemzeti kisebbségeket és az őshonos népeket. A jogszabály gyakorlatilag négy kategóriát hoz létre: a tituláris nemzet, azaz az ukránok; az őshonos népek – ebbe a kategóriába Ukrajnában gyakorlatilag csak a krími tatárok sorolhatók; a nemzeti kisebbségek – minden kisebbség, az oroszok kivételével; az oroszok. A különbségtételnek nem csupán szimbolikus, hanem döntő jelentősége van. Az oktatási törvény 7. cikkelyének 1. pontja szerint az őshonos népekhez tartozók számára „az iskola előtti és az általános középiskolai szinteken” marad meg az anyanyelven való oktatáshoz való jog, míg a nemzeti kisebbségekhez tartozók csupán „az iskola előtti és az elemi iskolai szinteken” élhetnek ezzel a joggal. Azaz: miközben a megszállt Krím-félszigeten őshonos, az ország megmaradt területein csak szétszórva élő krími tatárok – mint őshonos nép tagjai – az 1. osztálytól (elvileg) a 12. osztályig tanulhatnak anyanyelvükön, addig az ország bizonyos területein többen élő oroszok, magyarok, románok – mint nemzeti kisebbségek képviselői – számára csupán az 1–4. osztályokban garantált ez a jog. Az oroszok az anyanyelvüket csak tantárgyként tanulhatják, nincs esélyük arra, mint az ukrainai nemzeti kisebbségeknek, hogy néhány tantárgyat továbbra is oroszul tanuljanak.

Az Európa Tanács Parlamenti Közgyűlésének 2017. október sürgősségi határozata az ukrán oktatási kerettörvénnyel kapcsolatban egyebek között arra mutatott rá, hogy felül kell vizsgálni az oktatási törvény nyelvi cikkelyét, hogy különbségtétel nélkül rendelkezzen az „őslakos ukrainai nemzetiségek” és a „nemzeti kisebbségek” minden tagjára nézve.³⁵

A kérdéssel kapcsolatban a Velencei Bizottság 2017. decemberi véleményében³⁶ rámutatott, hogy az oktatási kerettörvény nyelvi cikkelye merőben eltér a kisebbségekkel egyeztetett tervezettől, aránytalan beavatkozást jelent a kisebbségekhez tartozó

35 The new Ukrainian law on education: a major impediment to the teaching of national minorities' mother tongues. PACE Resolution 2189 (2017). <http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-EN.asp?fileid=24218&lang=en>

36 Ukraine – Opinion on the provisions of the Law on Education of 5 September 2017, which concern the use of the State Language and Minority and other Languages in Education, adopted by the Commission at its 113th Plenary Session. Venice, 8-9 December 2017. [http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2017\)030-e](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2017)030-e)

személyek meglévő jogaiba, diszkriminatív. Az ukrainai őshonos népek nyelvével kapcsolatban a dokumentum fontos megállapításokat tett. Először is a törvény megkülönbözteti a nemzeti kisebbségeket és az őslakosokat. A Velencei Bizottság kijevi látogatása során azt a magyarázatot kapta, hogy az anyaországgal nem rendelkező kisebbségeket tekintik őslakosoknak. Megkülönböztetett figyelmet érdemelnek ebből a szempontból a krími tatárok, a karaimok és a krimcsakok,³⁷ ám ide kellett volna sorolni a gagauzokat³⁸ és a romákat³⁹ is. Az őslakosok több jogot kapnak, mint a nemzeti kisebbségek.

A jelentés egyenlőséget tesz Ukrajna kisebbségi és regionális nyelvei és az EU hivatalos nyelvei között, úgy fogalmaz, hogy a 7. cikkely 4. paragrafusa kimondja: a regionális nyelvek vagy kisebbségi nyelvek tekintetében az állampolitikának tekintettel kell lennie az ezeket a nyelveket használó népcsoportok szükségleteire és elvárásaira. A Velencei Bizottság különös figyelmet szentel annak, hogy a kerettörvény nyelvi cikkelye szerint egy vagy több tantárgyat angol nyelven vagy az Európai Unió más hivatalos nyelvein lehet oktatni. Ezzel tulajdonképpen a testület engedélyezi a törvény végrehajtását. Bár a Velencei Bizottság felhívja a figyelmet arra, hogy az oktatási törvényhez kapcsolódó végrehajtási jogszabályok kidolgozása során párbeszédet kell folytatni a kisebbségekkel, ami azonban az ukrainai gyakorlat és viszonyok ismeretében csak jelképes jelentéssel bír, mert Ukrajnában az ilyen párbeszédnek sem a jogi, sem az intézményes keretei nem biztosítottak. Így az oktatási törvény egyszerre oldja meg a „kisebbségi kérdést”, földrajzi értelemben a peremterületek – a magyarok, a románok és az oroszok esetében, egyéb olyan nemzetiségek, akiknek aránya regionálisan elérné a 10%-ot, illetve az anyanyelve vagy a beszélt nyelve egybeesne, azaz nem csak az anyanyelv, hanem az anyanyelvű oktatás biztosítása is indokolt lenne, nincs Ukrajnában – és a nemzetiesítés megkésett problémáját.

37 Lars Johanson besorolása szerint a karaim, a krimcsak és a krími tatár nyelv is a török nyelvek északnyugati köztörök ágához tartoznak. Lars Johanson, Lars: *The History of Turkic*. In Lars Johanson – Éva Ágnes Csató (eds.): *The Turkic Languages*. London – New York, Routledge, 1998, 81–125. pp. Ukrajnában körülbelül kétszáz krimcsak és néhány karaim él.

38 Johanson szerint a délnyugati köztörök ághoz tartozik. Ukrajnában körülbelül huszonötezer gagauz él.

39 Hivatalosan körülbelül 50 ezren élnek Ukrajnában, egyharmaduk Kárpátalján. A 2001-es népszámlálás szerint mintegy 20 ezren beszélik az anyanyelvüket, és mintegy 10 ezren magyar anyanyelvűek. Vö. Braun László – Csernicskó István – Molnár József: *Magyar anyanyelvű cigányok/romák Kárpátalján*. Ungvár, PoliPrint, 2010.

CSILLA FEDINEC

THE INDIGENOUS STATUS IN UKRAINE

Though the Ukrainian state has not been practising sovereign rights since 2014, the repeated and emphatic assertions of the rights of Crimean Tatars to self-determination have always been present. The Verkhovna Rada of Ukraine adopted a Resolution “On Statement of the Verkhovna Rada of Ukraine guarantees of the rights of the Crimean Tatar people as a part of the State of Ukraine” (2014). According to the resolution, the right of the Tatar people to self-determination shall be granted and protected within the sovereign and independent Ukrainian state, as Ukraine recognizes the United Nations Declaration on the Rights of Indigenous Peoples. The Resolution proposes that: „The Verkhovna Rada of Ukraine instructs the Cabinet of Ministers of Ukraine to urgently submit draft laws of Ukraine and regulatory legal acts of Ukraine determining and confirming the status of the Crimean Tatar people as indigenous people of Ukraine.” However, no such document—not even a draft—was submitted before the end of 2017. After the Russian annexation of the Crimea, the national assertion of Crimean Tatars has become more and more virtual in Ukraine.

Katonai temetők Kelet-Magyarország külső hadműveleti területein 1914–1915-ben

ÁDÁM SUSLIK

Military Cemeteries on the Outer Operational Areas of Eastern Hungary in 1914–1915

Keywords: World War I, First World War, Russian frontline, Eastern Hungary, military cemeteries

A Nagy Háború volt az első olyan háború a történelemben, amelyben milliós nagyságrendű tömeghadseregek álltak szemben egymással. A különböző méretű és hevedőségű csaták akár több hónapig is elhúzódhattak jelentősebb eredmények nélkül. A modern fegyverek megjelenésével a megnövekedett tüzerő, de elavult katonai stratégiai felfogás (döntő áttörés kieroszakolása frontálisan) hatalmas katonai veszteségekhez vezetett. A sebesültek ily tömeges ellátására a Habsburg Birodalom országrészei, legalábbis kezdetben, nem voltak felkészülve. A frontvonal folyamatos mozgásával pedig a halottak gyors eltemetése – amire a járványos betegségek megelőzése érdekében is szükség volt – nem valósulhatott meg.

Az már más kérdés, hogy katonák döntő többsége nem a harcok során hunyt el, hanem az azokban szerzett sebesülésekben a frontvonal mögött újonnan létesített vagy már meglevő kórházakban.¹ Ilyen és ehhez hasonló intézmények legtöbbször a nagyobb településeken kerültek felállításra. Magyarország területén az első állomások Bereg és Ung vármegyék területén létesültek. Katonai kórházokról és az azok mellett létesített katonai temetőkről főleg Beregszász, Munkács, Ungvár és Csap viszonylatában beszélhetünk, kisebb méretűeket pedig a harcok színhelyén, az északi járásokban állítottak fel.

Az 1914 szeptembere és 1915 februárja között vívott harcok meghatározó szereppel bírtak a kialakuló katonai temetők elhelyezkedésére és nagyságára. Az osztrák–magyar csapatok már 1914 szeptemberében folyamatos visszavonulásra kényszerültek, majd átlépték a történelmi Magyarország határát is. A kassai és munkácsi katonai parancsnokságok így a határvonal védelmére kényszerültek. A csapatok a Duklai-szorostól keletre levő magaslatokon foglaltak állást. Ennek ellenére a parancsnokságok szerepe a védelem megszervezésében elenyésző volt, mivel katonai kerületei idővel a 2. osztrák–magyar

1 A veszteségek többségét, legalábbis a háború első időszakában a koponyasérültek tették ki. Kemény Gyula szerint a bevezetett acélsisakok 75%-kal csökkentették a fejsérüléseket. A legnagyobb halálozási mutató a haslővést elszenvedett katonáké volt, 94–96%-uk belehalt a sérülésbe, egyik okának a műtét elhúzódását tartotta (12 órán belül meg kellett volna történnie). A mellkas- vagy tüdőlővések 30-40%-a is belehalt a sérülésekbe. Kemény 1927.

hadserg hadművelleti területeivé váltak. A munkácsi katonai kerület parancsnoka Peter Hoffmann vezérőrnagy lett, vezérkari főnöke pedig gróf Lamezan ezredes. Az új parancsnok már szeptember 10-én intézkedéseket hozott a 17. hdm. számú rendelettel, hogy a védelmi vonal felállítására szeptember 15-ig van idő.² Tegyük hozzá, hogy a rábizott alakulatok nagy részét Galíciából kiszorult egységek alkották, kiegészítve póttestekkel, vasútbiztosító osztagokkal és a magyar területekről kiállított népfőlkelő hadtápalakulásokkal. A legfőbb feladat a kötelékek megszilárdítása, a felszerelések tökéletesítése és újabb erők összegyűjtése lett, természetesen ezek már csak a folyamatos harcok alatt valósulhattak meg.³ Az adott vármegyék északi járásait belső hadművelleti területnek minősítették. Ezekről a részekről a civil lakosság döntő többségét evakuálták. Így az elhunyt katonák összegyűjtése és azonosítása a csendőrség feladatává vált.⁴

Már 1913. január 12-én Hazai Samu honvédelmi miniszter egy titkos körrendeletet bocsátott ki (3.200/1913), amely a veszteségi kimutatások közhírré tételéről rendelkezett. Ennek alapján, a háború esetén felállított „Veszteségkimutatási csoport” bizonyos számú kimutatást köteles volt átadni a katonai nyilvántartó irodáknak és a közigazgatási hatóságoknak, amelybe elvileg bárki betekintést nyerhetett. A titkos rendeletet mozgósítás alkalmával a járási községeknek is szét kellett küldeni. A rendelet mellékleteként egy ún. „elosztó” szerepelt, amely a köteles példányok kiutalását tartalmazta.⁵ A háború folyamán kétszer módosították ezt a rendeletet, először közvetlenül a háború kitörését követően (1914. augusztus 18.),⁶ majd pedig 1916. november 24-én, amikor is az érvényben levő „elosztót” hatályon kívül helyezték.⁷

A veszteségek a silány minőségű lőszernek és régi típusú Wrendl-féle puskának köszönhetően igen magasak voltak.⁸ A sebesülteket az elsősegélyhelytől először a

2 Az intézkedés szövegét nem találni.

3 Hadtörténelmi Levéltár. Tanulmánygyűjtemény. 322. Politovszky J. ezredes: A Pflanzner hadsegregcsoport működése 1914 októberében. 4. p.

4 A csendőrség egyéb feladataihoz tartozott a menekültek ellenőrzése, a különböző feljelentések vizsgálása és az utak lezárása is. Budapestről és a Dunántúlról több csendőr érkezett ezek ellátására, a helyi erők döntő többsége ugyanis a harctéren volt. Az átcsoportosításoknak köszönhetően ez a létszám elérte a 100-at, ebből 45 főt Máramaroszigeten, 35 főt Beregszászban és 20 főt Ungváron helyeztek el. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára. (a továbbiakban: MNL OL.) K 149. Belügyminisztérium. Reservált iratok. 1914. 4818. 64. doboz. 182–191. p. valamint MNL OL. K 149. 1914. 3. tétel. 2516. 60. doboz. 3. p.

5 Ezek alapján a polgári hatóságok mellett a Honvédelmi Minisztérium, a Honvédelmi Orvosi Tisztikar, a Honvéd Hadbiztosság, a Honvéd Kerületi Parancsnokságok, póttestek és kiegészítő parancsnokságok, a népfőlkelő parancsnokságok, a miniszterelnök, a belügyminiszter és a fiumei kormányzó is kapott belőle.

6 A veszteségi kimutatásokból Budapest városa 100, a törvényhatósági jogú városok 20, a vármegyei és járási tisztviselők 10-10 példányban részesültek.

7 MNL Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára (továbbiakban: GYMSM SL.) IV/B. 409. Alispáni iratok. 1872–1950. Veszteségi kimutatások háború esetén. 7453/1918. 316. doboz.

8 Az első sebesültek az adott vármegyék területére a komarowi csatát követően érkeztek, pontosabban az ungvári II. számú tartalékkórházba szeptember 2-án. Szeptember 19-ig össze-

gyengélkedőbe, majd a hadosztályok egészségügyi intézményébe szállították.⁹ Súlyos sérültek elhelyezése pedig a tábori kórház vagy a mozgó tartalékkórházaknál történt. Vonatok segítségével a szállítható állapotba került katonákat a front mögöttes részein és a hátszágban levő tartalékkórházaknak, barakk-kórházaknak, hátszági kórházaknak és klinikáknak (ezek legtöbb esetben a kincstártól igénybe vett betegellátó intézmények voltak) továbbították. Elhelyezésük kezdetben nagy nehézséget okozott, mivel a kórházak kevés betegágygal rendelkeztek.¹⁰ A háború folyamán az ágyak száma a kezdeti 16.708-ról 95.000-re, a kórházak száma pedig 191-ről 874-re növekedett.¹¹

Az orvosok létszáma is folyamatosan változott, de az biztos, hogy az összecsapások kezdetén 1500 katonatorvos szolgált a cs. és kir., valamint a két ország honvédségében (Rauchensteiner 2017, 182. p., Rauchensteiner 1994, 151. p.). A Vöröskereszt a helyi kirendeltségeiben pedig megkezdte a nővérek képzését. A két vármegye területén kezdetben egy ilyen fiókéntézet működött, mégpedig Ungvár városában. Vezetője özv. Nechrebiczky Györgyné volt, aki saját házában szállásolta el a segélyszervezet önkénteseit. A sebesültek ápolása mellett igyekeztek időt és energiát fordítani a járványos megbetegedések kezelésére. Ezt a tanfolyamot pedig Dr. Ország Jakab városi tiszt főorvos irányította. 1914 augusztusában 60 személy kapott kiképzést erre.¹² A Vöröskereszt mellett a városok közkórházai is indítottak tanfolyamokat, Beregszász városában háromhetes képzéseket szerveztek 1914. augusztus 12-től.¹³ A járvány 1914 októberében elérte az országhatárt, a sebesült és fertőzött katonák révén pedig eljutott a hátszágba is. A Belügyminisztérium ezért a hadügyminiszterrel és a honvédelmi miniszterrel egyeztetve 14 megfigyelő állomás felállítását rendelte el: Munkács Miskolc, Losonc, Besztercebánya, Rózsahegy, Zsolna, Trencsén, Nyíregyháza, Nyitra, Kassa, Ungvár, Szatmár, Debrecen és Sátoraljaújhely.¹⁴

sen 52 katona hunyt el itt, ebből húsz ismeretlen, mindegyik személyt a kórház tulajdonába került bercsényi utcai temető fogadta be. *Ung*, 1914. szeptember 27. 1. p.

- 9 A hadosztály-egészségügyi oszlopok az arcvonal mögött a legelső helyen működő tábori egészségügyi intézetek voltak. Egy hadosztály-egészségügyi oszlop állományát a háború elején 6 orvos, 2 egészségügyi csapattiszt, 2 gyógyszerész, 123 fő egészségügyi csapatlegénység, 77 fő vonatcsapat legénység, 145 ló és 38 kincstári jármű alkotta. László 1932, 190–196. p.
- 10 A városi közkórházakon kívül Munkácson ugyan létezett egy császári és királyi, valamint egy honvédcsoapat-kórház is, de ezeket még jóval a háború előtt építették. A előbbi 1893-ban, az utóbbit 1897-ben. A k. u. k. 33, a honvédkórház, amely ugyan emeletes volt, de csak 56 beteg felvételére volt alkalmas. Lehoczky 1907, 319–320. p.
- 11 A mozgósítási terv szerint előírt katonai egészségügyi intézmények száma. Rauchensteiner 2017, 185.p. Vö. Biwald 2000, 219. p.
- 12 *Ungvári Közlöny*, 1914. augusztus 20. 2. p.
- 13 *Bereg*, 1914. augusztus 9. 5. p.
- 14 A megfigyelőállomásokon a frontról érkező katonák először jutnak teljes körül tisztálkodási lehetőséghez, ruhájukat fertőtlenítik, tiszta alsónemű mellett tiszta ágyban helyezték el őket. A betegek 4 típusát különböztették meg: 1. fertőző, 2. fertőző betegségekre gyanús, 3. fertőzésre gyanúsakra (egészségesek, de fertőzők között utaztak), 4. sebesültek és betegek. Mailáth 1915, 5. p.

Az állomások élén a belügyminiszter által kinevezett miniszteri biztos állt, aki az egész állomás közegészségügyéért felelt.¹⁵ A katonai egészségügyi intézeteket pedig a katonai állomásparancsnok irányította; egyéb kórházaknál a katonai szolgálat alá volt rendelve a miniszteri biztosnak, őt katonai osztagparancsnoknak nevezték (Mailáth 1915, 6–7. p.). A barakkok építési területét vagy bérelték, vagy pedig az 1912: 68. tc. alapján használták. Kétféle barakkok épültek. Az elsőt a Hadügyminisztérium állította, amelyek anyagának nagy része már kész állapotban volt, a saját vállalkozó a barakkot a földbe ásatta, fapadlózattal és egyszerű ablakokkal látta el. A másik típust a Belügyminisztérium készítette. Költségeit és méreteit tekintve meghaladta a Honvédelmi Minisztériumét. Szerkezetét tekintve ezeket már dupla ajtókkal és dupla ablakokkal látták el, a talpazatuk pedig már téglá- vagy betonalapú volt.¹⁶ Munkácson 26, Ungváron 28 barakkot állítottak fel.¹⁷

Az egyik legnagyobb katonai temető az adott vármegyék területén az ungvári Bercsényi utcai temető volt, ahová a I. és II. számú tartalékkórházban és a Szent Bazil-kolostorban¹⁸ felállított vöröskeresztes¹⁹ kórházban elhunyt hősöket helyezték el, egyedül a barakk-kórház halottjai kerültek máshová, mivel az rendelkezett saját parcellával, ahol szintén temetőt alakítottak ki. Az első halottakat 1914. szeptember 12-én temették ide, mégpedig Szécs Mihály 6. honvéd huszárezred közhuszáriját, valamint Kokuskin Iliát,²⁰ a 195. orosz gyalogezred katonáját. A környező vármegyék hetilapjai közül egyedül csak az Ungvári Közlöny közölte a helyi kórházakban elhunyt katonák listáját névvel, illetőséggel, életkorral és vallással, legelőször a szeptember 17-i lapszámban,²¹ a következő megjelenő lapokban már a halál okát is feltüntették.²² November 12-től ezt felváltják saját háziezredük (cs. és kir. ungvári 66.) veszteség kimutatásai. Az utolsó ilyen listát 1914. december 3-án tekinthette meg az olvasó, azt követően már csak a városházánál vagy járási hivataloknál kérhetett tájékoztatást.

A kassai katonai parancsnokság már szeptember 30-tól megkövetelte, hogy a különböző katonai kórházak és önkéntes orvosi intézmények állandó kapcsolatot tartsanak fent. Különösen igaz volt ez abban az esetben, ha ellenséges sebesültről, halott-ról vagy hadifogolyról volt szó, ilyenkor azonnali jelentést kellett intézni a magasabb parancsnokságoknak (dandár, hadosztály, hadsereg), feltüntetve az ellenséges sze-

15 Munkács esetében ez a személy Pál Alfréd miniszteri biztos volt.

16 A betegmegfigyelő állomások kiépítéséről és működéséről lásd bővebben: Tarnay 1916.

17 *Orvosi Hetilap*, 1915. augusztus 8. 431–435. p.

18 *Ungvári Közlöny*, 1914. szeptember 10. 2. p.

19 A Vöröskereszt 1914 végéig 2 tábori kórházat, 5 mozgó járványkórházat, 14 önkéntes ápoló-részleget, 44 lábadozó kórházat helyezett üzembe. Angetter 2004, 118. p.

20 A jelentésben ilyen névvel szerepel. Tegyük hozzá, hogy utóneveket (legalábbis 1905-től) az anyakönyvekbe magyar nyelven kellett bejegyezni akkor is, ha az illető(k) neve a felekezeti születési anyakönyvbe esetleg idegen nyelven volt bejegyezve. Magyarországi Református Egyház Zsinati Levéltára 44. fond. Tisza iratok. 5/18 iratanyag. 61. p.

21 *Ungvári Közlöny*, 1914. szeptember 17. 2. p.

22 *Ungvári Közlöny*, 1914. szeptember 24. 3. p., valamint a 39., 41. szám.

mély csapattestét.²³ Az első tiszt szeptember 27-én került az ungvári temetőbe, Koós Béla tartalékos hadnagy. A temetések során a díszmenetet 1915. szeptember 1-ig mindig a 66. cs. és kir. gyalogezred adta, majd azt követően az idehelyezett 67. cs. és kir. gyalogezred pótzászlóalja.²⁴ A temetőgondnok kezdetben Bernáth Sándor tart. gyógyszerész, majd Marcsek Béla hadnagy volt, majd átadták azt a tábori lelkészi szolgálatnak, így került 1916. március 1-től Petricskó Viktor görögkatolikus tábori lelkész a gondnokság élére.²⁵ Az első orosz betörés kemény harcainak és a vele együtt érkező járványoknak (kolera, tífusz stb.) köszönhetően a hónap végétől tömegsírokat alakítottak ki itt,²⁶ ahová 20-30 katonát temettek egyszerre, de érdekes módon minden egyes személy kapott fejfát. A kórház és személyzetének nagy részét az orosz offenzívák nyomán három ízben evakuálták.²⁷ A rend helyreállítása 1915. február 1. után rendeződött. 1916. március 1-ig még további 867 elesett kapott itt végső nyughelyet.²⁸

Az Etappen-Oberkommando (Hadtáp-főparancsnokság) már 1915 elején, amikor a harcok még dúltak, elrendelte, hogy a végleges rendezésig legalább vegyék nyilvántartásba a sírokat, temetőket. Ennek köszönhetően a különböző parancsnokságok kis vaslemez táblákat kaptak, amelyeket a jegyzék elkészítéséig a fejfa alatt helyeztek el. Magasabb rangú vagy kitüntetett személy esetében pedig fényképek meglétét tették szükségessé. A sírok eltávolítása vagy önkényes áthelyezése súlyos büntetést vonhatott maga után. Ha a helyzet úgy kívánta, a tömegsírok kialakítását leginkább az Etappentruppen (hadtápcsapatok) legénysége végezte.²⁹

A Belügyminisztérium jelentése szerint 1915 őszéig a hadsereg kötelékében számos ismeretlen katona és polgári személy hunyt el. A személyekről személyleírásokat, számos esetben pedig fényképeket készítettek, amiket az alispánoknak továbbítottak, hogy a járási székhelyeken függesszék ki német és magyar nyelven, hátha valaki felismeri az adott illetőket. A személyleírások minél szélesebb körét a helyi lapokban, falragaszokon vagy akár dobszóval is lehetett ismertetni. Kezdetben a rendezett tanácsú

23 Österreichisches Staatsarchiv (a továbbiakban: ÖStA) Kriegsarchiv. Befehle. 6. KorpsKaschau/Kassa 1903–1914. 53. 2. Militärkommandobefehl Nr 22. Kassa, am 30. September 1914.

24 Ung, 1916. október 29. 54. 1. p.

25 Petricskó Viktor az ungvári 66. cs. és kir. gyalogezred tábori lelkésze volt.

26 A sebesülésben, járványban vagy egyéb betegség(ek)ben elhalálozott katonákat az adott egészségügyi intézetek közelében felállított temetőkben helyezték örök nyugalomra. A tiszteket legtöbb esetben külön sírba, a kitüntetéssel rendelkezőket, ahogy Rauchensteiner is írja, egyes vagy sorsírba temették, minden más esetben tömegsír volt érvényben. Az oroszok azonosítása és tisztjeinek elkülönítése csak a háború későbbi szakaszában történt meg. Rauchensteiner 2017, 185. p.

27 1914. október 6., 1914. december 13. és 1915. január 2.-án. Ung, 1916. október 29. 1. p.

28 1914. szeptember 12-december 31. között 372 fő. 1915. január 1. – december 31. között 408 fő. 1916. január 1. – március 1. között 87 fő.

29 KTÁL – Kárpátaljai Területi Állami Levéltár (Державний Архів Закарпатської області) (a továbbiakban: KTÁL.) F. 721. op. 1. od. zb. 1388. Katonai temetők tárgyában kért kimutatások elkészítésének menete.

városoknak a bécsi közös tudósító iroda azonossági osztálya illet nem juttatott el megfelelő mennyiségű példányszám hiányában, de októberre ezt is pótolta.³⁰ Ilyen jellegű fényképcsoportot és személyleírást 1915. szeptember 10. és december 3. között négy alkalommal kaptak az alispánok. 1915 novemberében a cs. és kir. Hadügyminisztérium keretein belül felállításra került a hadisírokkal és temetőkkel foglalkozó 9. osztály, amely egyebek között a halottak nyilvántartását, a katonatemetőkre és sírokra vonatkozó teendőket is szabályozta (Abonyi 2006, 14–19. p., valamint Balla 2006, 154–159. p.). A vármegyei körjegyzők mindeközben összeírták a fellelt katonasírokat, amelyek a Kárpátok vagy annak térségében a harcok végeztével készültek. Ezeket a jegyzékeket átadták az illetékes katonai hatóságoknak, melyek nyilvántartási lapokat állítottak ki.³¹ A polgári lelkészi hivatalok a hivatalból eltemetett katonákról halotti leveleket készítettek, amiket a honvéd állomásparancsnokságoknak (térparancsnokságoknak) postázták, ők pedig ezeket az illetékes póttesteknek továbbították.³² A póttestek által elkészített névjegyzékbe oly személyeket is felvettek, akik még éltek, ennek okán az állami anyakönyvezés vagy hagyatéki eljárás során súlyos károk keletkezhetnek. Ezért 1915 áprilisától, ha olyan elő- és keresztnévvel rendelkezett valaki, amelyből az adott csapattestben több is előfordult, a halottá nyilvánítást kétséget kizárólag kellett megállapítani.³³ Az első könnyítés a személyazonosság megállapításánál az lett, hogy a légénységi veszteségi kimutatások megjegyzés rovatába bevezették az anyakönyvi lapszámot, valamint a sorozási évszámot.³⁴

A helyi lapok 1916 elején „Kárpáti sírok” néven cikksorozatot közöltek erről. Az azt következő év elején újabb összeírásokra került sor, de az 1917. januári kimutatásokba már csak néhány település katonai sírját jegyezték fel.³⁵ Amely sokkal kevesebb települé-

30 MNL GYMSM SL. IV.B./409. Ismeretlen katonai hullák és a hadsereg kíséretében volt elhalt ismeretlen polgári egyének fényképei és személyleírása. 981./1917. ügyirat. 291. doboz.

31 A körjegyzők a jegyzékeket a 201. Feldpost temetési parancsnokának, valamint Ábel Lajos, Czehák Viktor és Brandekker Ferenc főhadnagyoknak adták át. Így az illetékes katonai szervek meghatározták a felvidéki harcokban elesett katonák sírjainak a számát. Ezek alapján: Fenyvesvölgyön (129 egyes, 31 tömegsír), Révhely (21 egyes, 3 tömegsír), Kisberezna (72 egyes, 2 tömegsír), Tiha (8 egyes, 3 tömegsír), Havasköz (7 egyes, 3 tömegsír), Kiesvölgy (41 egyes, 8 tömegsír), Határhegy (14 egyes, 12 tömegsír), Nagyberezna (203 egyes, 47 tömegsír), Csontos (10 egyes, 11 tömegsír), Sólak (11 egyes, 2 tömegsír), Csillagfalva (1 egyes, 1 tömegsír), Domafalva (1 egyes, 1 sír), Sópát (5 egyes, 1 sír), Eszterág (6 egyes, 1 sír), Ligetes (12 egyes, 5 tömegsír), Határszög (38 egyes, 6 tömegsír), Viharos (11 egyes, 7 tömegsír), Patakófalva (12 egyes, 1 tömegsír), Patakújfalu (21 egyes, 8 tömegsír), Hajasd (140 egyes, 29 tömegsír), Uzsok (51 egyes, 26 tömegsír). Ung, 1916. szeptember 3. 3. p.

32 *Rendeleti Közlöny*. (a továbbiakban: RK.) Szabályrendeletek. 1914. november 21. 67. sz. 167712./6. sz. Hivatalból kiállított halotti levelek átvétele és kezelése. 488. p.

33 RK. Szabályrendeletek. 1915. május 1. 33. sz. 97173./3. sz. Halálesetek bejelentése a póttestek által szerkesztett névjegyzékkel. 210. p.

34 RK. Szabályrendeletek. 1915. március 20. 24. sz. 121. p.

35 Kisberezna 24 hősi halott, Havasköz 15 (fő), Tiha (6 fő), Viharos (5 fő), Határhegy község és a Cseremka-magaslat között nagyobb részben tömegsírokban 1704 fő, de ebből 1410 fő

lésnevet tartalmazott, mint a korábban készült lista. A nyilvántartási lapok alapján összesen 801 egyes, 205 tömegsír jegyeztek fel, amelyekben megközelítőleg 2134 osztrák–magyar és orosz katona feküdt, az ungvári I. és II. tartalékkórház temetőjében 1916. június 1-ig további 1389 egyes, és 79 tömegsír tartottak számon. A statisztikákat az ungvári 66. cs. és kir. gyalogezred laktanyájában kialakított lelkeszi hivatal vezette törzskönyv alapján. A lelkeszség 1916 februárjáig a halotti anyakönyv 8. rovatába az elhunyt személy életkorát tüntette fel, majd azt az anyakönyvi lapja által feljegyzett születési évvel váltották fel.³⁶ 1916. február 23-tól a honvédelmi miniszternek és a cs. és kir. hadügyminiszterhez küldött név szerinti veszteségkimutatások „ütközetnek megjelölése” rovatába már fel kellett jegyezni az ütközet helyét, vagy ahhoz a legközelebb eső helységet.³⁷

1916. szeptember 17-én Sztáray Gábor, Ung vármegye főispánjának vezetésével megalakult a Hadi Síralapra Gyűjtő Bizottság, melynek fő munkájának a vármegye területén elhunyt és eltemetett katonák sírjainak az ápolását tűzte ki.³⁸ Ezt a feladatot az ungvári cs. és kir. katonai parancsnokság a főispánnak intézett átirata határozta meg. A bizottság anyagi alapjának megszervezésére egy végrehajtó bizottságot is felállítottak. Az első adakozó maga a katonai parancsnokság vezetője, Humenyánszky Rudolf ezredest lett.³⁹ Az ott állomásozó katonai alakulatok nevében 1150 koronát ajánlott fel és további 205 koronát a frontszolgálatosok köréből.⁴⁰ A főispán a befolyt összeget a Hadügyminisztérium jóvoltából hadisír-alapnak minősítette. A következő hónapokban újabb jótékonyági gyűjtésekre került sor, előbb október 28-án a városi színházban a katonazenekar lépett fel, majd másnap Ungvár városának több pontján is standokat állítottak, ahol el lehetett helyezni az adományokat. A vármegye hatósága november 1-jén a temetőkben rendezett gyászünnepélyekre is gyűjtést szervezett, amit kiterjesztettek a vármegye egész területére is. A bizottság további megbízással fordult az egyházak és azok templomai felé, valamint a tanítókat is mozgósították a nemes cél érdekében.⁴¹ Az összegek kezelésével Árky Ákos nyugalmazott ezredest bízták meg.

Nemcsak Ungváron, a környék számos városában alakítottak ki katonai temetőket, a legtöbb ugyan Munkácson volt, szám szerint 6, de találunk ilyen jellegű kialakításokat

orosz. Ung, 1916. január 30. 2. p. Patakófalú hősi sírjainál tudhatjuk, hogy azok nagy része az 1915. április 6–8. között harcok során keletkezett. Patakufaluban februárban még „csak” 5 sír állt.

36 RK. Szabályrendeletek. 1916. február 12. 6. sz. 36951./3. sz. Születési év feltüntetése a halotti anyakönyvekben és halotti bizonylatokban. 34. p.

37 RK. Szabályrendeletek. 1916. március 4. 12. sz. 62739./3. sz. Ütközet helyének feltüntetése a név szerinti veszteségi kimutatásokban. 73. p.

38 Ung, 1916. szeptember 17. 3. p.

39 Humenyánszky egy évvel korábban súlyos rekvirálási botrányba keveredett a tisztii kantinnal egyetemben. Egyes helyeken Rezsőnek is említik az ezredest. Az ezredes a cs. és kir. 67. gyalogezred állományához tartozott.

40 Ung, 1916. szeptember 24. 1. p.

41 Ung, 1916. október 15. 3. p.

Beregszászon és Csapon is. Munkácson volt külön barakktemető,⁴² a városi temetőnek erre a célra elkülönített része, járvány- és koleratemető, izraelita és külön izraelita–muzulmán temető.⁴³ A munkácsi (Neuer Baracken Friedhof) barakktemetőben 1150 osztrák–magyar, 300 orosz, 321 német, 9 olasz, 9 török, 4 román és 3 szerb⁴⁴ katona vagy hadifogoly lett elhelyezve.⁴⁵

Beregszászban nem állítottak fel külön katonai temetőt vagy temetőket, hanem a helyi vallási felekezetek temetőiben hantolták el a hősöket, akik egy része a beregszászi 7. számú helyőrségi kórházból került ki.⁴⁶ A megyei levéltári források alapján az utolsó jelentést a kórház és a Vöröskereszt készítette el még 1917. január 5-én, amely alapján „csak” 36 személyt temettek el bizonyíthatóan a város köztemetőiben.⁴⁷ Ennek ellenére a bécsi Österreichischer Staatsarchiv, Kriegsarchiv kimutatásaiban rendelkezésre álló halotti anyakönyvek 70 főt regisztráltak, ebből 3 fő az izraelita, 17 fő a görögkatolikus,⁴⁸ a református 21 fő,⁴⁹ és 29 fő a katolikus temetőbe került.⁵⁰ Azt is tudni véljük, hogy ezek közül két személyt elszállítottak. Vékony Károly közlegényt Majosházára, Szirogyni Ivánt⁵¹ pedig, aki a 6. orosz hadsereg 12. gyalogezred kötelékéhez tartozott, Oroszországba.⁵²

Számos esetben a hozzátartozók megpróbálták elhunyt szeretteiket hazahozatni és illetőségi helyén eltemetni. Erre leginkább a módosabb személyeknek volt lehetőségük, mert az eljárás költsége (az engedélyek és tanúk beszerzése, utaztatása) nem volt kíméletes. 1916. január 1-től a holttestek exhumálása⁵³ és hazaszállítása csak kérvény útján történhetett. A katonák kérvényét az előljáró parancsnoksághoz, polgári személyeknek a tartózkodási helyükre nézve illetékes közigazgatási hatóságokhoz kellett

42 A barakktemető a barakk-kórház mellett létesült. Az utóbbi felállítására még 1914 októberében sor került. *Bereg*, 1914. október 25. 2. p.

43 ÖStA. Kriegsgräber. Ungarn. Karton: 281–282., 291–293., 300–302. p.

44 A szerb hadifogolyok többsége az 1013. hadifogoly munkás csoportban dolgozott.

45 ÖStA. Kriegsgräber. Ungarn. Bereg Komitate. Karton: 281.

46 Az első temetésre Beregszász városában 1914. november 7-én került sor. Talián György segesdi illetőségű személy még a turkai harcokban sebesült meg. *Bereg*. 1914. november 8. 3. p.

47 A Vöröskereszt kórháza a vármegyeháza földszintjén lett berendezve összesen 62 ágygal. *Bereg*, 1914. szeptember 20. 3. p.

48 ÖStA. Kriegsgräber. Ungarn. II/10. Karton: 291.

49 ÖStA. Kriegsgräber. Ungarn. II/9. Karton: 291.

50 ÖStA. Kriegsgräber. Ungarn. II/8. Karton: 291.

51 A levéltári forrásban írt neve.

52 KTÁL. F. 721. op. 1. od. zb. 1431. A beregszászi kórházban elhunyt sebesültek névjegyzéke.

53 A katonák exhumálásáról és hazaszállításáról szóló 1915-ös rendeletek kimondták, hogy az csakis külön sírokból történhet meg, tömegsírok esetében tiltás volt érvényben. A katonai parancsnokságokhoz eljuttatott kérvényeket továbbították az illető hadsereg hadtápparancsnokságához vagy a hadtápkörlet ismeretének hiányában a hadtáp-főparancsnoksághoz. 3969. eln./1915. B. M. és az 53902/VII. a./1915. B. M. körrendeletek. *Magyar Rendeletek Tára* (továbbiakban: Magy. Rend. Tára.) 1915. 207. p., 820. p.

benyújtani, ahol az illető nevét, lakhelyét, valamint az elhunyt rendfokozatát, csapattestét, rokoni viszonyát, az elhalálozás helyét és idejét kellett feltüntetni.⁵⁴ 1916 novemberétől újra megindulhatott a katonák exhumálása és hazaszállítása.⁵⁵ Sokszor a temetkezési vállalatok a hadműveleti területen elesett vagy a helyi kórházban elhunyt katonák maradványainak exhumálása és hazaszállítása során magas árat szabtak meg, ennek visszaszorítása érdekében a Belügyminisztérium körrendeletet bocsátott ki, hogy ilyen esetekben az adott személy vagy vállalkozás vezetője 200 korona pénzbüntetésben és 15 napi elzárásban részesülhet. Az eljárást minden esetben a közigazgatási hatóságnak mint rendőri büntető bíróságnak kellett lefolytatni.⁵⁶ A Belügyminisztérium mellett a jó nevű temetkezési vállalatok 1917-ben létrehozták vállalkozásukat, a temetkezési intézetek egyesületét, a Nemzetközi Halottszállítási Irodát, melynek központja Budapesten az Üllői út 14.-ben volt. Az egyesület szoros kapcsolatot tartott fenn a szövetséges és semleges államok hasonló szervezeteivel.⁵⁷ Sokáig viszont nem folytathatták tevékenységeiket, mivel a Hadügyminisztérium 1918 áprilisától a vasúti kocsik rendkívüli igénybevétele miatt beszüntette a halottak hazaszállítását, az addig benyújtott kihantolási és szállítási kérvényeket is felfüggesztette. Ennek további kérdését a békekötések utáni időszakra halasztották.⁵⁸

A háború folyamán a katonai sírokról az utolsó rendezés és gondozás tárgyában született rendelet a Belügyminisztériumhoz köthető. Ugron Gábor 1917. július 30-án a kivételes intézkedésről szóló 1916: IV. t.c. kiegészítésére, azaz az 1917: VII. t.c. 6. paragrafusára hivatkozva elrendelte, hogy a hősök sírhelyeinek felkutatására és összegyűjtésére katonai munkásosztagokat kell létrehozni. Ha a szállítás nem megoldható, akkor meg kell jelölni a helyeket, ha viszont kivitelezhető, akkor fel kell hívni a figyelmet arra, hogy a különböző községekben a katonai temetések engedjék meg. Az elfoglalt sírhelyért térítés járt. Az olyan részek, amelyeken korábban főleg mezőgazdasági munkálatok folytak, kisajátíthatók és átalakíthatók voltak. Az így létrehozott különálló katonai temetőket viszont nem volt szabad a legszegényebb társadalmi réteg magán-, vagy köztulajdonából kialakítani. Elsősorban olyan felajánlásokra (ingatlan) gondoltak, amely által az adott részek ingyen megszerezhetőek lehettek.⁵⁹ Az adott területen nem alakult ki olyan hasonló kezdeményezés, mint Rudolf Broch őrnagy irányításával a Krakkói Katonai Parancsnokság területén. Ott a Hadisír Osztály 10 temetőkörzetet állí-

54 RK. Szabályrendeletek. 1916. március 4. 11. sz.

55 Ung, 1916. november 12. 3. p.

56 Magy. Rend. Tára, 1915. 619. 129.551/1915. B. M. sz. A hadműveleti területen eltemetett katonai egyének holttestének kiásásáért és szállításáért követelhető költségek mértékéről. 2192. p.

57 MNL. GYMSL SL. IV. B./409. Nemzetközi Halottszállítási Iroda ajánlólevele. 1167./1917. 291. doboz.

58 A Hadügyminisztérium erre vonatkozó rendelete Abt. 10./VI. No. 1644. /1918. MNL. GYMSM SL. Hullaszállítások beszüntetése. 5256./1918.

59 Magy. Rend. Tára, 1917 472. 43.743/1917. B. M. sz. A katonai sírok rendezéséről és gondozásáról. 1776–1778. p.

tott fel a volt hadműveleti területeken. A temetők kialakításának eszmei vezetője wolfsani Adam Brandner altábornagy volt.⁶⁰ Az azok kialakítására létrehozott különítmény szervezője pedig vezérkari főnöke, Kolbenheyer Teodor alezredes lett.⁶¹

Az ilyen jellegű kezdeményezés hiányában a katonai temetők kialakítása legtöbb esetben rendszertelen volt. A háború után a csehszlovák, majd szovjet közigazgatás nem tartotta fontosnak egy volt „gyarmattartó” ország hősi halottai emlékének a megőrzését. A legtöbb esetben ezek a temetők az enyészeté lettek. Emlékművek nem maradtak fent az idő múlásával, sőt a katonai temetők is felszámolásra kerültek, hol lakótelep, hol a szovjet hadsereg kaszárnyái épültek fel a helyükön.

Irodalom

Levéltári források

Hadtörténelmi Levéltár. Tanulmánygyűjtemény. 322. Politovszky J. ezredes: A Pflanzler hadsereg-csoport működése 1914 októberében.

Kárpátaljai Területi Állami Levéltár (Державний Архів Закарпатської області). Fond 721. Magyarországi Református Egyház Zsinati Levéltára 44. fond. Tisza iratok.

MNL GYMSM SL. IV/B. 409. Alispáni iratok. 1872–1950.

MNL OL. K 149. Belügyminisztérium. Reservált iratok.

Österreichisches Staatsarchiv, Kriegsarchiv. Befehle. 6.Korps Kaschau/Kassa

Österreichisches Staatsarchiv, Kriegsgräber.

Jogforrások

Magyar Rendeletek Tára 1915, 1916, 1917

Rendeleti Közlöny. Szabályrendeletek. 1914, 1915, 1916, 1917

Korabeli sajtó

Bereg, 1914

Orvosi Hetilap, 1914

Pesti Hírlap, 1916

Ung, 1914, 1915, 1916, 1917

Ungvári Közlöny, 1914, 1915

Szakirodalom

Abonyi Mátyás 2007. A hazai hadisírgondozás története és a nemzetközi megállapodások. In Ravasz István (szerk.): *Emlékek a Hadak útja mentén*. Budapest, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum. 14–19. p.

Angetter, Daniela Claudia 2004. *Krieg als Vater der Medizin*. Band 1. Wien, Kunst- und Kulturverlag.

Balla Tibor 2007. Osztrák-magyar katonatemetők Nyugat-Galíciában. In Ravasz István (szerk.): *Emlékek a Hadak útja mentén*. Budapest, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum. 154–159. p.

⁶⁰ Adam Brandner (1857–1940). 1915–1918. között Krakkó katonai parancsnoka.

⁶¹ *Pesti Hírlap*, 1916. május 07. 7. p.

- Biwald, Brigitte 2000. *Vom Helden zum Krüppel. Das österreichisch-ungarische Militärsanitätswesen und dessen Auswirkungen auf die Gesellschaft im Ersten Weltkrieg*. 2 Bände. Dissertation. Wien.
- Kemény Gyula 1927. Orvos szerepe a lövészárkok csapatainál. *Magyar Katonai Közlöny*, 15. évf. 6. füzet. 549–571. p.
- László Imre 1932. Háborús tapasztalatok a hadosztály egészségügyi oszlop szervezete és működése körül. *Magyar Katonai Szemle*, 1932. 2. évf. 7. sz. 190–196. p
- Lehoczky Tivadar 1907. *Munkács város új monográfiája*. Munkács, Grünstein.
- Mailáth József 1915. *A harctéri betegmegfigyelő állomásokról*. Sátoraljaújhely, Landesmann M. és Társa Könyvnyomda.
- Rauchensteiner, Manfred 1994. *Der Tod des Doppeladlers*. Graz–Wien–Köln, Styria.
- Rauchensteiner, Manfred 2017. *Az első világháború és a Habsburg Monarchia bukása*. Budapest, Zrínyi.
- Tarnay Gyula 1916. *A miskolczi megfigyelő állomás története*. Miskolc. Klein és Ludvig.

ÁDÁM SUSLIK

MILITARY CEMETERIES ON THE OUTER OPERATIONAL AREAS OF EASTERN HUNGARY IN 1914–1915

The human loss of the multinational Austro-Hungarian Monarchy in World War I is estimated for millions. But only one third of the dead, wounded and the prisoners of war can be directly linked to the fronts. Many died behind the frontlines or suffered and died in hospitals established in the hinterland. As a result of the Russian invasion, several counties of Eastern Hungary became operational areas between 1914 and 1915, and immediately after the fights ended, the identification of the dead and the burials began. Meanwhile the wounded continued to arrive from Galicia and Bukovina, who were in the first round placed in the towns of Mukachevo and Uzhhorod. Several thousand soldiers found their final resting place on the passes of the Carpathian Mountains and in military cemeteries created by the city hospitals. This study focuses on the establishment and the number of these cemeteries, as well as on the analysis of measures taken in connection with them.

LISZKA JÓZSEF

HATÁRVIDÉKEK

**Határok és határtalanságok
az összehasonlító folklorisztika
és etnológia szempontjából**

**Fórum Kisebbségkutató Intézet
Komárom – Somorja**

FILEP TAMÁS GUSZTÁV

Mankón járó demokrácia

Mutatvány egy Petrogalli Oszkár-szövegválogatásból

Az MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Kisebbségkutató Intézetben az OTKA 109173 *Kisebbségi magyar közösségek a 20. században* kutatási program keretében egyebek közt szövegválogatást állítottam össze Petrogalli Oszkár írásából és beszédeiből. Ebből választottam ki néhány cikket a főszerkesztő kérésére a Fórum Szemle olvasói számára, nagyjából betartva a megszabott terjedelmi határokat.

Az eredeti összeállítás egy nagyobb program része. A két világháború közötti korszak jelentős csehszlovákiai magyar politikusai, közéleti szereplői közül alig néhánytól jelent meg hasonló összeállítás életükben vagy haláluk után – legtöbbszörük ismertetőkre, interpretációkra, portrévázlatokra szorulunk, vagy azokra sem. A magam részéről Petrogalli, Szüllő Géza és Péter Mihály református püspök szövegeinek sajtó alá rendezésével járulok hozzá a hiányok betöltéséhez.

Petrogalli neve nagyrészt feledésbe merült, noha a kisebbségtörténet első szakaszában a magyar ellenzéki politika leginkább integráló személyisége volt, a magyar ellenzéki pártok egysége vagy legalább együttműködése legkövetkezetesebb szorgalmazója – sőt a német pártokkal is próbált egyeztetni a közös politikai fellépés érdekében –, és azon kevesek egyike, akiknek már az első világháború előttről volt parlamenti tapasztalatuk. 1925 februárjában, nem sokkal az után, hogy – főleg az ő munkája eredményeként – a két legfontosabb magyar ellenzéki párt között létrejött az érsekújvári egyezmény, szívszélhűdésben meghalt. Írásaiból tehát nem kaphatunk áttekintő képet az első kisebbségtörténeti korszakról, viszont a kezdeti évek problémáit – az első parlamenti választásoktól, még inkább 1922 nyaratól, a Prágai Magyar Hírlap megjelenésétől kezdve – annál részletesebben megismerhetjük belőlük.

Ő volt a Szövetkezett Ellenzéki Pártok Közös Bizottságának egyik kezdeményezője, 1922-től pedig a magyar pártok legfontosabb intézményének, a Szövetkezett Ellenzéki Pártok Központi Irodájának igazgatójává választották – nála futott összes a legtöbb információ, ő szervezte a közös akciókat; az iroda dokumentálta a kisebbségi élet eseményeit és látta el anyagokkal a pártok politikusait, parlamenti tagjait és a sajtót. Ugyanebben az évben Petrogalli a magyar ellenzék központi lapja, a Prágai Magyar Hírlap főszerkesztője lett. 1923-tól Zólyom nagymegye képviselő-testületének tagja volt.

Az alábbi cikkek mind egy-egy fontos közéleti problémához, rendezetlen kérdéshez kapcsolódnak. Az első még 1905-ből, a darabontkormány idejéből való. Annak a közhelynek a cáfolataként választottam ki, mely szerint 1918 után a magyar elit a Csehszlovák Köztársaságban igyekezett átmenteni hatalmát; valójában a szlovenszói magyar politikusok közül sokan már azelőtt is ellenzékben voltak, így Petrogalli is. Alább

szerepel egy interjú, amely támpontot adhat ahhoz, miért gondolták a magyar pártok vezetői, hogy nem tudnak együttműködni a nyugati októbrista emigrációval. Olvasható aztán olyan cikk, amely a kisebbségi helyzet nyugat-európai megítéléséhez kapcsolódik Seton-Watson egyik csehszlovákiai útja kapcsán, nem egy írás pedig a demokratikus Csehszlovák Köztársaság nyíltan antidemokratikus vonásaira irányítja a figyelmet. Az utolsó kiválasztott írás a magyar ellenzék és a (magyar) zsidók viszonyáról szól.

A szövegeket lábjegyzetekkel láttam el és a mai helyesírási szabályok szerint közlöm; ez vonatkozik a szavak írásmódjára és a központosításra is. (Jelzem, e korszakban nem is volt még egységesen elfogadott helyesírási szabályrendszer, illetve ekkor próbálták azt kialakítani.) A nyelvhelyességi, számjegyzetelési problémákat vagy javítottam a főszövegben, lábjegyzetben megadva az eredeti változatot, vagy ahol ez komolyabb beavatkozást igényelt volna, illetve az esetleg szokatlan, de stíluselemszámba vehető megoldásokat [sic!]-kel jelöltem. Az egyértelmű, egy leütésre terjedő nyomdahibákat külön megjegyzés nélkül javítottam, a hiányzó névelőket ott, ahol a nyomdai képből következtethetően szedési hiba miatt maradtak ki, külön jelölés nélkül, ahol feltehetően fogalmazási hiba következtében hiányoztak, szögletes zárójelben pótoltam. Ezek a hibák, betűhiányok – egy-két esetben az értelemzavaróan hiányos, kusza mondat szerkezetek – egyaránt származhatnak a napi eseményekre reflektáló szerző sietős fogalmazásából, vagy egyszerűen nyomdahibák, de akár abból is eredhetnek, hogy a szedő nem tudta jól olvasni Petrogalli kiírt, egyéni, olykor mégis kibetűzhetetlennek tűnő írását. (A lap a cikkeket nyilván kézírásban kapta meg. A Prágai Magyar Hírlap Petrogalli halála után, az 1925. február 19-i számban közölte a politikus utolsó, befejezetlen cikk-töredéke kéziratának kópiáját, következtetéseimet ebből vontam le.) Egyébként a Prágai Magyar Hírlap és a Híradó számos cikkében minden olyan példányban, amelyet kézbe tudtam venni (illetve valószínűleg minden egyes létező példányban) festékmaszatok, betűkopás folytán bizonyos szavak csak kikövetkeztethetőek – de úgy hiszem, a tévedés kockázata nélkül.

Zászlóbontás¹

Abban a küzdelemben, amely előttünk folyik le, egyesül történelmi alkotmányunk sértetlenségének, törvényeink szentségének, hagyományos szabadságunk fenntartásá-

1 A szövetkezett ellenzék Figyelő című, Besztercebányán megjelent hetilapja 1. számának a felelős szerkesztő által írt beköszöntő cikke (a lap élén álló két közlemény Kossuth Ferenc üdvözlő távirata, illetve az egyik legjelentékenyebb ellenzéki publicista, báró Kaas Ivor írása). A lap létrejöttének történelmi hátteréről: az ellenzéki koalíció az 1905-ös választásokon győzelmet aratott az évtizedek óta kormányon lévő Szabadelvű Párt fölött, de a király nem a győztes pártok vezetőit, hanem báró Fejérváry Géza tábornagyt, a darabonttestőrség (Trabantenleibgarde) parancsnokát bízta meg kormányalakítással (darabontkormány). A széles körben kibontakozó nemzeti ellenállás gyakorlatilag működésképtelenné tette a kormányt. A Zólyom megyei ellenzék szerint a vármegye nem csatlakozott következetesen az ellenálláshoz, lapját ezért, az ellenzéki közvélemény megszilárdítása és az ellenzéki program népszerűsítése céljából szervezte meg. A nemzeti ellenállás végül arra készítette a királyt, hogy Wekerle Sándort nevezze ki

nak, nyelvünk integritásának, a népjogok kockázat nélküli fejleszthetésének megvédelmezése, megoltalmazása. Ezek pedig a maguk összességében e nemzet fennmaradásának feltételeit képezik.

Ez az igazság áthatotta már a nemzet minden rétegét. Tudatára ébredt ez ország minden polgára annak, hogy ha önként lemondunk azon törvényes biztosítékokról, amelyek e küzdelem ütközőpontjait képezik, úgy elejtjük magát a magyar alkotmányt, a magyar szabadságot, ha alkotmányunk épületéből kiszedjük azon alapköveket, amelyeket e biztosítékok törvénybe iktatásával helyeztünk el oda, úgy romba dől alkotmányunk egész épülete.

A nemzet ezen nagy igazságai háttérbe szorították a pártpolitikai egyenetlenségeket és egyesítették² az ország minden hű fiát e harcban. E harc nemcsak a nemzet összességére, de egyenkint is mindnyájunkra hárította a kötelességet, akármilyen kicsinyek vagy nagyok legyünk, hogy ki-ki saját részét tehetsége és módja szerint a küzdelemből kivége.

Bármerre is tekintünk, mindenütt látjuk a nemzet fenséges és félelmetes szervezkedését. Szervezkedik a nép a nemzeti ellenállásra községenként, városonként, megyénként. Láthatjuk a törvényhatóságoknak elszánt, önfeláldozó ellenállását a hatalmat bitorló kormány törvénytelen parancsaival, fenyegetéseivel és pressziójával szemben, és ennek az ellenállásnak élén mindenütt a törvényhatóság tisztviselői állanak, akik kötelességük teljesítésénél nem ismernek félelmet, egyéni érdeket.

Mert látjuk, hogy a nemzet a maga nagy jogainak és igazainak becsét meg tudta érteni, s mert a nemzetben megvan az elszántság, a hazafiság, az önfeláldozás és kitartás, hisszük, hogy ez a küzdelem csak a nemzet diadalával végződhetik.

De e dicsőségesen és diadalmasan megvívandó küzdelem gyümölcseire csak az tarthat számot, aki azok megérlelésének munkájában részt vett, aki nem helyezkedett szembe a küzdők sorával, vagy – ami ezzel egyértelmű – magát a küzdelemből ki nem vonta.

Ha itt felvetjük a kérdést, hogy az alkotmány és a szabadság küzdelméből, a nemzeti ellenállás felelősségteljes, nehéz és áldozatokkal járó munkájából milyen részt vett magára Zólyom vármegye, hogy a legjobbak erőfeszítése, sokak anyagi és erkölcsi áldozata, a nemzet nagy többségének szenvedései árán szerzendő dicsőségből s diadalból mennyi részt követelhet magáénak e vármegye – önfeláldozása, közreműködése és szenvedései alapján –, ugyan, e felvetett kérdésre ki adhat megnyugtató feleletet?

De ne legyünk igazságtalanok, a mi népünk nem rosszabb hazafiság és áldozatkészség dolgában más vármegyék népénél. Nem lehet csodálkoznunk azon, hogy az a polgárság, amely évtizedeken keresztül hozzá volt szoktatva, hogy ne járjon saját lábán, hogy sohasem az az igazság, amit bensejében érez – hanem mindig az a helyes és igaz, amit a többség annak mond, s ha a helybeli apró nagyságok és apró zsar-

miniszterelnöké. Az egyesült ellenzék koalíciós kormányát az 1906-os választások is megerősítették; Petrogallit ekkor választották meg Besztercebánya szabad királyi város képviselőjévé. A koalíciós kormány nem tudta megvalósítani programját, a következő, 1910-es választásokat Tisza István Nemzeti Munkapártja nagy fölénnyel nyerte meg.

2 Az eredetiben számegegyeztetési hiba: „egyesítette”.

nokocskák kegyét ki akarja érdemelni és a kellemetlenkedéseket kikerülni, mindig azt kell cselekednie, amit felülről követendőnek, helyesnek és igaznak hirdetnek –, hogy ez a polgárság egyszerre az önállóság teljes tökélyére tegyen szert.³

E vármegyében a polgári önértzetet, a férfias elszántságot, az önálló véleményhez való becsületes ragaszkodást sohasem tekintették erénynek, mindig bűn volt, amelyet a gúny, a fenyegetés, a presszió minden fegyverével üldözni és összetiporni kellett. Ekként, ha mindenki azt tapasztalta, hogy a közügyek iránti kötelességek becsületes és önfeláldozó teljesítése nyomán sohasem jár az elismerés, ellenkezőleg, mindig a leki-csinylés és az üldözés az osztályrésze, szabad-e megütköznünk azon, hogy lassankint a közügyek iránti elfásultság vett erőt a lelkeken? A közügyek iránti érdeklődés visszavonult a bizalmas körökbe, ahol elszántan, keserűen elítélték a hatalmat, de mihelyt tette került a sor, nem az elveket, nem az igazságot szolgálták, hanem a hatalmat, amely hatalom és – semmi egyéb. A hatalom ügyesen szőtt érdekhálózata magához font mindenkit, ha nem is volt mindenkinek kívánni- vagy félténivalója, volt mindenkinek – amint Grünwald Béla⁴ mondotta – rokona, sógora, akiknek ügyét elrontani nem lehetett.

Így vonultak vissza a közügyek küzdőteréről a közügyek, és elváltotta⁵ azokat a kicsinyes egyéni és önző magánérdekek kizárólagos versenye, amely legbiztosabb útja a szolgáltatásnak.

Az a pusztító vihar, amely végigszárguldott országunkon, és elsöpörte azt a hatalmat, azt a rendszert, amely korrumpálta, megmetyeltyezte az országot, amely az ország jogait feladta, kisajátított mindent a maga részére, és a nemzet gyöngeségéből táplálkozott, ennek a tisztító viharának a szelét megéreztük mi is!

Még nem kelt fel a nap, még itt vannak az apró zsarnokok, még érezzük a lábadozó beteg önkéntelen óvatosságát és félelmét, de itt van már a hajnalhasadás.

E hajnalhasadás hírnöke a mi lapunk is!

Úgy érezzük, hogy magunkról el nem hárítható kötelességünk hangosan hirdetni az igazság napjának a közeledtét, hogy minden igaz polgárhoz intézzük a kérelmünket, hogy csatlakozzék mindenki a nemzet nagy küzdelméhez, hogy szervezetten vegyünk mi is részt a nemzeti ellenállásban, a vármegyei közélet megtisztításában!

Ezért indítjuk meg e lapot! Ez a mi zászlónk! Ez a mi programunk!

3 A kacifántos és rosszul megszerkesztett (esetleg szedési hiba miatt hiányos) mondat értelme nyilván az, hogy azon nem lehet csodálkozni, hogy az önálló politikai gondolkodásról leszoktatott, megfélemlített vagy kényelemre és oportunizmusra nevelt Zólyom megyei polgárság nem képes azonnal a helyes politikai ítéletalkotásra és az ellenzékhez való csatlakozásra.

4 Grünwald Béla (1839–1891), politikus, közíró, az MTA tagja, a magyar nemzetállameszme híve; egyszerre küzdött az ország modernizációjáért és a nemzeti kisebbségek magyarosításáért. Zólyom vármegye főjegyzője, majd alispánja, 1878-tól haláláig – öngyilkosságot követett el Párizsban – Besztercebánya előbb kormánypárti, majd független, végül ellenzéki képviselője. Fő művei: *A Felvidék* (1878), *A régi Magyarország* (1888), *Az új Magyarország* (1890).

5 Az eredetiben számegeztetési hiba: „elváltották”.

Pártoktól függetlenül, nem személyeskedve, komolyan, meggyőződésünk és lelkesedésünk melegeivel szolgáljuk e nagy célokat, reméljük, nem sikertelenül, nem eredménytelenül...

*

Barátaim bizalma engem állított mint felelős szerkesztőt e lap élére. Bár teljes tudatában vagyok tehetségem és tapasztalataim fogyatékoságának, mégis habozás nélkül eleget tettem a felszólításnak, mert úgy vagyok meggyőződve, hogy aki a saját gyengeségére való hivatkozással kitér a vele együtt küzdő polgártársainak megbízása elől, az gyáván meghátrál a kötelesség teljesítése elől.

Magasra emelem a kezembe tett zászlót, és fogadom, hogy becsületesen és hűen kitartok alatta.

Figyelő, 1905. 1. szám, szeptember 24., 2–3. p.

Szerzőként föltüntetve a szöveg végén: Petrogalli Oszkár dr. felelős szerkesztő.

Lovász és az utódállamok magyarsága

**Beszélgetés Petrogalli Oszkárrel Lovásznak⁶
az utódállamok magyarságához való
„közeledéséről”. – Válasz egy újságcikkre.**

Losonc, máj. 7. (ESO⁷)

Egy kassai újság április 30-án Lovász Mártonnak *Az utódállamok magyarsága és a magyarországi kurzus* című politikai cikkét közölte,⁸ amellyel egy kissé a mai Magyarország ellen kívánta hangolni az utódállamok magyar közvéleményét, és kétségtelenül bizonyos irányításfével kívánt szolgálni az utódállamok magyar politikusai részére is. A cikkről és írójáról megkérdeztük Petrogalli Oszkár dr.-nak, a Szövetkezett Ellenzéki Pártok Központi Irodája igazgatójának véleményét, amely különösen azért is

6 Lovász Márton (1864–1927), politikus, közíró, 1901 után függetlenségi párti országgyűlési képviselő, 1918-ban a Magyar Nemzeti Tanács tagja, Károlyi Mihály kormányában vallás- és közoktatásügyi miniszter, de a forradalmi radikalizálódás idején igyekezett a polgári erőket koncentrálni, majd kilépett a Károlyi-pártból. A proletárdiktatúra idején Bécsben a fehérekkel a Tanácsköztársaság megdöntésére szervezkedett, utána a Friedrich-kormányban lett belügyminiszter. Másodszori emigrációja idején a *Jövő* című lap egyik szerkesztője – Garami Ernővel, a korszak legjelentősebb (antibolsevista) magyar szociáldemokrata politikusával együtt. 1926-ban hazatért Magyarországra, és haláláig nem politizált.

7 Ellenzéki Sajtóiroda, a losonci Központi Iroda egyik egysége.

8 A cikket eddig nem tudtuk azonosítani; a két legjelentősebb helyi napilap, a Kassai Napló és a Kassai Újság e napon megjelent számaiban nem található.

figyelemre méltó, mivel Petrogalli dr. magyar országgyűlési képviselő korából egész közléről ismeri Lovászy Márton személyét és politikai múltját.⁹

– *Mi a véleménye igazgató úrnak Lovászy Mártonról legutóbbi szlovenszkoí sajtószereplésével kapcsolatban?*

– Engem Lovászy Mártonhoz régi személyes ismeretség és hosszabb időn át politikai barátság fűzött, s olyan politikusnak ismertem, aki tisztességes eszközökkel harcol elveiért, s akinek korrekt becsületességében nem lehetett kételkedni. Annál kevésbé tudom most megérteni azt, hogy miképp kerülhetett mai helyzetébe, és hogyan tud politikailag együttműködni azzal a társasággal, amelynek soha semmi köze sem volt a tisztas máltra visszatekintő magyar nemzeti politikához.¹⁰

– *Mi a véleménye arról, hogy Lovászy legújabbán az utódállamok sajtója útján igyekszik az utódállamok magyarságához közeledni?*

– Lovászy e törekvése főleg abból az okból feltűnő és érthetetlen, hogy csak most, az emigráció harmadik esztendejében jut az eszébe. Eddig úgy ő, mint bécsi társai, ahányszor csak az utódállamokban megjelentek, annak ellenére, hogy „magyar emigránsok”-nak tekintik magukat, *nem az ott élő magyarság tényleges politikai és társadalmi vezetőivel keresték a találkozást, hanem a hivatalos kormánykörökben*. Lovászy pl. Romániában nem a Jósikákat,¹¹ Gyárfás Eleméket,¹² Bernády Györgyöket,¹³ Sándor Józsefeket¹⁴ s Jugoszláviában nem a Várady Imréket¹⁵ látogatta meg, hanem igenis meglátogatta a Take

9 Ismeretségük még korábbra tehető, a 19. század utolsó éveiben például Lovászy az akkor még joghallgató Petrogalli egyik párbajsegédje is volt, amikor az újonclétszám emelése körül zajló vita kapcsán a Pester Lloydban becsmérelték az egyik kormányellenes tüntetés szervezőit; az újságírókat mindannyian párbajra hívták, de végül csak egyik kihívójával kellett megküzdenie.

10 Azaz a bécsi emigrációval – Petrogalli itt nem tesz különbséget annak mérsékelt és radikális – demokrata és totalitárius – ágai között.

11 Jósika Sámuel báró (1848–1923), jogász, politikus, a Szabadelvű Párt tagja, főispán, főrendiházi elnök, 1895-től báró Bánffy Dezső kormányában a király személye körüli miniszter, az első világháború után fontos szerepet vállalt a romániai magyar kisebbségi politikában, az erdélyi Országos Magyar Párt elnöke.

12 Gyárfás Elemér (1884–1945), jogász, közgazdász, politikus, a két világháború között az Országos Magyar Párt vezetőségi tagja és szenátora, a Katolikus Státus világi elnöke, az Erdélyi Bankszindikátus elnöke, a második bécsi döntés után a dél-erdélyi Romániai Magyar Népközség elnöke.

13 Bernády György (1864–1938), gyógyszerész, jogász, Marosvásárhely polgármestere, a város modernizálója, a két világháború között az Országos Magyar Párt képviselője, 1925-ben elnökjelöltje; 1930-ban kivált a pártból és Polgári Demokratikus Blokk néven új politikai szerveződést alapított.

14 Sándor József (1853–1945), politikus, közíró, 1918-ban a Székely Nemzeti Tanács elnöke, a két világháború között az Országos Magyar Párt egyik alelnöke és szenátora, évtizedeken át az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület elnöke.

15 Várady Imre (1876–1959), ügyvéd, politikus, az első világháború előtt a Függetlenségi Párt országgyűlési képviselője, a háború után a Szerb–Horvát–Szlovén Királyságban, illetve Jugoszláviában a magyar politikai élet szervezője, 1922-től a Magyar Párt társelnöke, 1927-től a királyi diktatúra 1929-es bevezetéséig parlamenti képviselője.

Ionescukat,¹⁶ a Pašićokat,¹⁷ a Trumbićokat¹⁸ s mindazokat, akik nemcsak a mai Magyarországnak, de magának a magyar nemzetnek is kimondott régi ellenségei. Miért voltak ezek az urak reá nézve eddig fontosabbak, mint az üldözött (s épp a nevezett kormányférfiak részéről üldözött) és a magyar ügyért élethalálharcot folytató magyarok??...

– *Mi a véleménye igazgató úrnak a jelenlegi magyarországi rezsimről, amely ellen akarja most Lovászy az utódállamok magyarságát felsorakoztatni?*

– Nem alkothatok és nem alkothatunk erről a „kurzus”-ról véleményt, mivel távol állunk attól, mivel nem ismerjük közelebbről, s különösen azért, mert úgy az egész magyarság, mint a szűkebb magunk érdekében a be nem avatkozás szigorú álláspontjára kell helyezkednünk. Az úgynevezett „kurzus” s általában bármely kormányrendszer lehet rossz, de éppúgy lehet jó is, és változásnak vagy éppenséggel mulandóságnak van alávetve. Egy bizonyos, hogy sohasem lehet oly rossz, hogy miatta az ellene folytatott harcunkkal magának az országnak, a népnek jövőjét támadhassuk és kockáztathassuk. Nekünk a magyarországi helyzet ellenséges bírálattól azért is tartózkodnunk kell, mivel a mi politikánknek, az összmagyarság és a saját nemzeti életünk érdekének egyik alapvető pillére az, hogy Magyarországnak a trianoni békében biztosított függetlensége valódi függetlenség legyen. Meggyőződésünk, hogy az utódállamok magyarságának csak addig lehet reménye nemzeti jellegének fenntartásához, a fejlődéshez, amíg létezik egy tényleg független Magyarország. Mindenki tehát, aki abban munkálkodik, akinek politikája nyíltan vagy burkoltan odairányul, hogy Magyarország belügyeibe idegen hatalmak avatkozzanak be, az szándékosan Magyarország függetlensége ellen tör. És ezt teszi a bécsi magyar „emigráció” is. És fokozatos mértékben áll ez, ha ezt a beavatkozást épp az utódállamoktól várják és kérik. Hisz ezek részben Magyarország testéből alakultak. Érthető tehát, hogy nem viselkednek barátságos érzelmekkel egy önálló Magyarországgal szemben, és nem tartják érdekeikkel egészen összeegyeztethetőnek azt, hogy Magyarország gazdaságilag, politikailag megerősödjék, és ezáltal a külföld előtt is erőre és tekintélyre tegyen szert. Ez a felfogás hívta életre a kisantantot, amelynek éle a kis Magyarország – és nem a kurzus – ellen irányul. Világosan bizonyítja ezt a kisantant állásfoglalása pl. a lefegyverzés és jóvátétel kérdéseiben, s egészen leplezetlen volt ez a törekvésük a Károly-puccsok¹⁹ idejében. Egy Magyarország, amelynek

16 Take Ionescu (1858–1922), román politikus, jogász, a Konzervatív Demokrata Párt elnöke, több ízben miniszter, 1921–1922-ben Románia miniszterelnöke.

17 Pašić, Nicola (1845–1926), szerb politikus, a Radikális Párt egyik alapítója, Szerbia, majd 1921. január és 1924. július között, illetve 1924 novemberétől 1926 áprilisáig a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság miniszterelnöke, az országon belüli szerb hegemonista-centralista politika megvalósítója.

18 Trumbić, Ante (1864–1938), horvát politikus, sokáig a jugoszláv egység híve, 1915-ben a párizsi emigrációban a Jugoszláv Szövetség egyik alapítója, 1918–1920 között a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság külügyminisztere. 1921-ben ellenzékbe vonult, részt vett a Horvát Föderalista Parasztpárt megalapításában, 1927-től a Horvát Blokk képviselőjeként tagja a belgrádi parlamentnek.

19 Utalás IV. Károly király két sikertelen – 1921. márciusi, illetve októberi kísérletére, hogy viszszerkerüljön a magyar trónra.

államformáját, az államfő személyét és kormányzati rendszerét, egész politikáját szomszédai állapítják meg, nem lenne más, mint vazallus állam német-ausztriai operetthadsereggel²⁰ és német-ausztriai lerongyolódott közgazdasággal. Az ilyen Magyarországnak nemes gesztussal talán patrónusi alamizsnákat is hajlandók lennének juttatni a „gazdag szomszédok”. Ebben a zűllésben osztoznánk mi, a magyar nemzetnek Magyarország határain kívül élő részei is. És ezen zűllést csakhamar a teljes pusztulás követné.

– *Micsoda szolgálatokat tett igazgató úr szerint az emigráció eddig az utódállamok magyarságának?*

– Erre a kérdésre a következő ténymegállapítás a legékeesebben szóló válasz: Amíg Lovászy Mártonék lapjaikban a legkisebb magyarországi rendőri brutalitást is hasábszámra kiszínezve világgá kürtölték (sőt több esetben ilyen híreket gyártottak), addig soha egyetlenegy szavuk sem volt akkor, amikor az itt élő magyarság vezetőivel töltöték meg a börtönöket épp azok, akikről ennek az emigrációs sajtónak mindenkor csak elismerő szava volt, és sohasem volt oly nagy igazságtalanság Lovászyék előtt az utódállamok magyar iskoláinak, kulturális és gazdasági szervezeteinek, egyesületeinek a felosztatása, hogy azokra egy sort érdemes lett volna pazarolniok. Ezek után, ilyen múlt után mit akarnak tőlünk, mi közünk legyen öhozzájuk?!

– *Végül mi a megjegyzése Lovászy azon állításához, hogy a magyar nemzet a mai kormányzati rendszer következtében elvesztette a világ népeinek rokonszenvét, részvétét, és hogy teljesen elszigetelve áll?*

– Hála Istennek, ez az emigrációnak csak jámbor óhaja, ami nem felel meg a valóságnak. Mert igenis a magyar nemzet sorsával szemben egyre fokozódó érdeklődés és szimpátia nyilvánul meg mindenütt, s itt nemcsak Keynes²¹ és Nitti²² világhírű könyveire utalhatok, de hivatkozhatom angol, sőt francia parlamenti felszólalásokra és állásfoglalásokra is. És hogy ez így van, ez bizonyára nem az emigráció külpolitikájának eredményességét, hanem ellenkezőleg, teljes eredménytelenségét bizonyítja. Hisz ehhez a magyargyalázó, a magyarságot rendszeresen kompromittáló politikához minden közelebb áll, mint a magyarsággal szemben való rokonszenv fölébresztése.

– Bármennyire szokatlan és nehezemre is esik ily erős szavakkal élnem, kénytelen vagyok megállapítani azt, hogy amit ez az emigráció csinál, az egyszerűen az egész magyar nemzet közönséges elárulása. Annál fájdalmasabb ez a vádam, miután ez alól Lovászy Márton személyét sem vonhatom ki.

Híradó, 1922. május 9., 2. p.

20 A békeszerződésekben szigorúan korlátozták a vesztes országok haderejét (és fegyverzetét). Ausztriáé nem léphette túl a 30 000 főt, továbbá megtiltották az általános védkötelezettséget; a hadsereg csak belbiztonsági és határrendészeti feladatokat tudott ellátni.

21 John Maynard Keynes (1883–1946), angol közgazdász; *The Economic Consequences of the Peace* (1919, első magyar kiadása: *A béke gazdasági következményei*, 1920).

22 Francesco Saverio Nitti (1868–1953), olasz politikus, 1919–1920-ban miniszterelnök; *L'Europa senza pace* (1921, első kiadása magyarul: *Nincs béke Európában*, 1922).

Az izgatások

Besztercebánya, február 5.

A köztársaság védelme érdekében hatályos és szigorú rendszabályokra van szükség,²³ mert – így mondják azok, akik a kormány politikáját képviselik – az állandó izgatások zavarják a közrendet, akadályozzák a politikai és gazdasági viszonyok megszilárdulását, és ezeknek az izgatásoknak államellenes tendenciája magának az államnak az alapjait mossa alá.

Ha felteszed a kérdést, ki izgat? ezt a feleletet adják: mindenki, aki itt azt mondja vagy azt írja, hogy az emberek ne nyugodjanak meg a mostani kormányzat által teremtett állapotokban. Aki szóvá teszi, hogy a nemzeteknek egyenlőknek kellene lenniök, és nem egyenlők. Izgatsz, ha kifejezést adsz annak a meggyőződésednek, hogy az 1920. évi április havában megtartott parlamenti választások alapján összeült parlament ma már nem tükrözi vissza a népek akaratát. Izgatsz, ha helytelennek s [a] demokráciával összeférhetetlennek mondd azt, hogy a kormányzatban csak egy nemzet vesz részt, s a többi onnan kizárják. Izgatsz – barátom –, ha azt panaszlod, hogy kevés nemzetednek az iskolája. Igazságtalanul zavarod meg a szegény állampolgárok lelki nyugalmát, ha bizonyítod, hogy itt a közigazgatás gyalázatosan rossz, hogy egy értelmetlen, a népet s a nép viszonyait, szokásait, törvényeit nem ismerő bürokrácia megakasztja az életet, lehetetlenné teszi, hogy a nép idejében igazságot találjon. Valahogy el ne szöld magad, és ne beszélj arról, hogy a közigazgatási reform egy szörnyszülött, amelynek életbe lépése csak szaporítja a zavarokat.²⁴ Kérlek, hallgass, és ne elmélkedj hangosan azon, hogy miért lettek Turócszentmárton, Liptószentmiklós és Zólyom megyeszékhelyek! Miért tartozik Rimaszombat Zólyomhoz, Tornalja Liptószentmiklóshoz, Késmárk ugyancsak Liptószentmiklóshoz s Gölnicbánya Kassához? Ne háborogj azon, hogy Eperjes, Igló, Besztercebánya, Komárom ma már nem városok, csak jelentőség nélküli községek. Nem tudod megérteni, de azért ne kérj felvilágosítást, hogy miért mondják demokráciának és haladásnak azt, hogy fontos és felelősségteljes állások betöltésénél nem követelnek ma már szakképzettséget, okleveleket, nem követelik, hogy az, aki a nép minden dolgában intézkedik, értse a nép nyelvét. Vedd szép nyugodtan tudomásul, és ne zúgolódj, ha bezárják egyleteidet, ahol működni akartál, vagy megvédeni akartad gazdasági érdekeidet.

Ne hidd, barátom, ha szabad óráidban nagy gyártelepek mellett visz el utad, s megfigyeled, hogy a kémények nem füstölnek, a kapukat bezárva, lelakatozva látod, s feltűnőnek találsz a nagy, néma, ijesztő csendet, amelyet a gyárak környékén csak az őrző

23 A cikk az 1923 márciusában elfogadott, áprilisban életbe lépő 50. számú törvénnyel, a szabadságjogokat drasztikusan korlátozó úgynevezett rendtörvénnyel kapcsolatos előzetes vitákhoz kapcsolódik.

24 Az 1923. január 1-jén Szlovákiában életbe lépett közigazgatási reform megszüntette a vármegyéket, és Szlovákiában hat nagyzsupát hozott létre, amelyek kialakításánál szándékosan nem vették figyelembe a regionális és a kisebbségi érdekeket.

kutyák vonítása zavar meg, hogy ezek a gyárak munkátlanul állanak, és az elcsendese-
dett gyárak az iparnak pusztulását hirdetik. S ha tovább menve sűrűn találkozol ember-
csoportokkal, vegyesen férfiakkal, nőkkel és gyermekekkel, akik hiányos öltözetben, a
hidegtől dideregve ténferegnek, ne essél kétségbe sorsukon, mert valahogy ne gon-
dold, hogy munkátlanok, s nincs kilátásuk keresetre, csak pihennek, nehogy a folyto-
nos munka felőrölje erejüket.

Csak nem desperálsz,²⁵ kedves gazda barátom? Oda se neki! Igaz, nem nagyon kel-
lemes dolog, hogy az 1919. és 1920. évi jövedelmi és vagyon-, vagy nem tudom én
milyen adóval hátralékban maradtál, és most kiírták ellened az árverést, hiába koptat-
tad el a csizmádat, s kopogtattál minden banknál, hogy váltóra kölcsönt kapj, s így
fizesd ki a hátralékot. Hisz nem mondom, ez bizony baj, különösen ha tovább gondol-
kodva eszedbe jön, hogy még hátravannak az 1921. és 1922. évek, itt van a liszt-, trá-
gya-, nyugdíjalap-, forgalmi s a jóisten tudná megmondani, még mennyi mindenféle adó
és járulék, s itt van tetejében minden adónak, köztartozásnak koronája, a vagyondézs-
ma²⁶ és az értékelmelkedési adó! Sok ez, nagyon sok, s akárhogy csináljuk is a számve-
tést, sehogy sem futja. De hisz azért még ezer módja van a megoldásnak. Ha nem kap-
tál váltóra kölcsönt, próbáld meg, nem nagyon biztatlak, de talán kapsz jó protekcióval
és jó magas kamatlábbal betáblázásra kölcsönt. S ha nem, nézd, egy kicsit emelkedett
a búza ára, eladod a tavaszra félretett vetőmagodat. Vagy van lovad, tehened, megle-
hetsz anélkül is, ne félj, még el tudod adni, s amit kapsz értük, azon kifizeted adóhá-
tralékod egy részét, s kapsz pár hónapra halasztást. Azt mondod, de mi lesz azután?
Ejnye, hisz ti gazdák mind filozófusok vagytok, s a filozófiával átsegítetek magatokat
minden bajon, s most hagyna cserben a filozófiád? Hát talán találsz egy befolyásos köz-
benjárót, s el tudod adni földed egy részét, és a vételárból megint fizetsz hátralékot. Ne
okozzon az neked gondot, hogy mivel műveled akkor is a megmaradt földedet. Hisz
tudod, hogy még sohasem volt úgy, hogy sehogy sem legyen. A föld csak megmarad,
nem támad a helyén lyuk.

No lám, most még ti, kereskedők is panaszkodtok. Olcsóbban kínáljátok az áruito-
kat, mint ahogy azt magatok vásároltátok, és mégsem vásárolnak? Hát nem tudtok
megnyugodni abban, hogy a koronánkat Zürichben még mindig szép magasan jegyzik?
Nem felemelő tudat ez? Hát mindig magatokra kell gondolnotok? Béküljetek ki a hely-
zettel, adjon megnyugvást az, hogy habár a ti financiá[i]tok kétségbeejtően rosszak, de
a zürichi jegyzés íme azt bizonyítja, hogy a mi külkereskedelmi mérlegünk aktív, s hogy
a külföld a mi politikai és gazdasági konszolidációnkban feltétlenül megbízik. Mert azt
ugye tudjátok, hogy a koronánk árfolyamának jegyzésénél kizárólagosan ezek a ténye-
zők játszottak szerepet, és nem játszott közbe semmiféle mesterséges ügyeskedés? Az
egyszerűen aljas rágalom, hogy a külkereskedelmi mérlegen javítottak, ahogy nektek
sem volna szabad javítani, az sem igaz, hogy a devizakészleteket piacra dobták.

²⁵ kétségbe esel

²⁶ A vagyondézsma egyszeri, meghatározott százalék szerinti vagyonleadás, Csehszlovákiában
a 309/1920. számú törvény szabályozta „a vagyonadóról és a vagyonnövekedési adóról”,
amely 1920. április 8-án lépett hatályba.

De a végtelenségig mégsem folytathatom. Panaszkodnak az iparosok, a pénzintézetek, a tisztviselők, nyugdíjasok, özvegyek, a volt járadékosok, a szabad pályán dolgozó intellektuelek, panaszodik itt mindenki. Így meg tudnék nyugtatni mindenkit, de hát az olvasónak nincs türelme.

Befejezem tehát. Ugye igazam van, az egész állam egy nagy panaszház. Mindenki panaszodik, nyugtalankodik, zúgolódik. Ezt tovább tűrni nem lehet. Panaszkodással, zúgolódással a bajokon, de különösen a kormányon nem segíthetni. Tehát – s ez oly egyszerű és természetes – lehetetlenné kell tenni a panaszkodást. Ha nem hangzik el panasz, akkor majd el lehet mondani, hogy aki nem panaszodik, annak nincs baja, fájdalma. S ahol nincs baj, fájdalom, ott rendben van minden. Hát nem szép intézménynek a köztársaság fokozott védelméről szóló törvény?

Prágai Magyar Hírlap, 1923. február 6., [1.] p.
Szerzőként föltüntetve a cím alatt: (p.)

A kassai incidens

Prága, február 9.

Néhány napja már annak, hogy ez az incidens lezajlott, de azért nem baj, érdemes a dologgal foglalkozni, sőt egy kis idő- és helytávlatból nézve és méltatva több nyugalommal és elfogulatlansággal beszélhetünk róla.

Hát mi is történt? Ismétlésekbe bocsátkozunk, ha felelevenítjük a történeteket, de olvasóink megbocsátanak ezért.²⁷

Ragaszkodunk ahhoz a közléshez, amelyet a rendőr-igazgatóság tett. Tehát e hó 4-én „vasárnap reggel 8 órakor az állami alkalmazottak, a legionáriusok szövetsége²⁸ és a Šrobár-párt²⁹ közös tiltakozó gyűlést tartottak”. Szép. Szorgalmas emberek, akik már korán reggel kezdik meg a munkát, és már 8 órakor tiltakoznak és gyűléseznek. Ez mindeusztalra dicséretére válik a kassai „államalkotó elemeknek”.

A gyűlésnek kiemelkedő eseménye az a határozat, amely kimondja, hogy Juriga képviselőt³⁰ a cseh-szlovák³¹ vasutak nem veszik fel, s abban az esetben, ha Juriga megkí-

27 Az eseményeket a Prágai Magyar Hírlap korábban ismertette: *Készül a rendtörvény. Cseh ébredők tüntetése és rombolása a Kassai Nemzeti Színházban. Cseh-szlovák egység szlovákok nélkül.* PMH, 1923. február 7., 2. p.

28 A jelentés a legionáriusok szervezetei közül föltehetően a baloldali Csehszlovák Legionáriusok Szövetségére utal.

29 A Csehszlovák Szociáldemokrata Munkáspárt; Vavro Šrobár (1867–1950), szlovák szociáldemokrata politikus, többször töltött be miniszteri posztot, ő volt Szlovákia első teljhatalmú minisztere.

30 Ferdinand (Ferdiš) Juriga (1874–1950), szlovák katolikus pap, az első világháború előtt a szlovák nemzeti mozgalom tagja és a Szlovák Néppárt országgyűlési képviselője, majd a

sérelmé az utazást, megállítják a vonatot, mivel Jurigát brutális viselkedése miatt az államvasutakon nem engedik utazni.³² Ez a határozat páratlan a demokrácia és általában a népgyűlések történetében, s egyáltalán egyedülálló mindenütt, ahol jogrendről beszélnek.

A gyűlésen jelenvoltak érezték is elhatározásuk történelmi jelentőségét, mert a rendőr-igazgatóság közlése szerint: „a határozatot óriási lelkesedéssel vette tudomásul a termet színültig megtöltő, legnagyobbbrészt állami tisztviselőkből álló tömeg”!!

E hősiesség elhatározástól megihletve a tömeg, nem tudva fékezni „óriási lelkesedését”, azt kivitte az utcára. Nem tudom, milyen összefüggésben a Juriga ellen meghozott határozattal, a Nemzeti Színházba vonult, ott „a magyar feliratok eltávolítását követelte”, s miután a színigazgatót³³ nem találták ott, „saját kezűleg távolították el a magyar nyelvű felírásokat”. Természetesen ezt is „óriási lelkesedés mellett”. Ezután az államalkotók lelkes tömege hivatalos látogatásokat tett először Novák polgármesternél – derék ember lehet a polgármester úr, ünnepnap már korán reggel a hivatalában találja a küldöttség, amelynek látogatásáról előzetesen természetesen semmi tudomása sem volt –, úgy nála, mint a rendőr-igazgatóságnál egy memorandumot nyújtottak át, amelyben felszólítják, hogy „a város elszlovákosításában fejtsen ki erőteljes működést”. A rendőr-igazgatóság jelentése nem mondja meg, hogy milyen válaszokat kaptak. De a jelentés ama megállapításából, hogy a harcias tömeg ezalatt „az utcán erősen zajongott, Hlinkát és Jurigát abcúgolták”, és az abcúgolást nem terjesztették ki Novákra és Klima rendőrigazgatóra, minden nagyobb szellemi megerőltetés nélkül megállapíthatjuk, hogy az erőlyes elszlovákosításban nevezett urak felajánlották készséges közreműködésüket.

turócszentmártoni deklaráció egyik aláírója. A prágai parlament talán legintranszigenőbb szlovák néppárti képviselője; egy időben bírálta Hlinka politikáját, ezért kizárták a pártból. Saját néppártot alapított, de az 1929-es választásokon nem tudott mandátumot szerezni. Később önkritikát gyakorolt, és Hlinkát nevezte meg az igazi szlovák politika letéteményeseként.

31 A Prágai Magyar Hírlap, s más magyar lapok is – míg a cenzúra ezt szigorúan meg nem tiltotta – kötőjellel írták Csehszlovákia és a hivatalos államnemzet nevét, utalva egyrészt arra, hogy a szlovákok önálló nemzetnek tekintik, másrészt az állam két alkotóelemének egyenjogú voltára. Érveik között szerepelt, hogy az állam neve a megteremtését garantáló francia nyelvű nemzetközi dokumentumokban is kötőjellel szerepel.

32 A február 4-i demonstráció feltételezett oka, hogy a kormánypártiak azt hitték, aznap a Hlinka-párt és az Országos Keresztényszocialista Párt közös gyűlést tart Kassán; ezt akarták szétzavarni, Hlinkát pedig meg akarták verni. Jurigán állítólag egy nem sokkal korábbi kassai demonstráción való megnyilatkozását akarták megtorolni, de haragjukat nyilván a január 28-i eperjesi események is táplálták. 28-án a csehszlovák szociáldemokraták megzavarták a Hlinka-párt eperjesi nagygyűlését, amit a rendőrség föl is oszlatozott; a PMH szerint a verekezésnek 40 könnyebb és 4 súlyos sebesültje volt. Ezután a néppártiak egy szűkebb körű értekezletet tartottak, amelyen körülbelül 80 fő vett részt. Itt Juriga felszólította „a népet”, hogy fegyverkezzék a csehek ellen, és ha kell, botokkal verje ki őket Szlovenszkóról.

33 Faragó Ödön (1876–1958) színésze, rendező, színházigazgatóról van szó, a tüntető tömeg őt kereste a színházban.

Méltó befejezésül csak annyi történt még, hogy Hlinka és Juriga nem lévén Kassán, helyettük egy szegény lipótszentmiklósi kereskedőt tetteleg inzultáltak, és hogy ez az inzultálás nem volt tréfa, bizonyítja a hivatalos jelentésnek ez a passzusa: „ha a rendőrség védelmébe nem veszi, agyonverik”.³⁴

Ennyi a rendőr-igazgatóság jelentése, a többi, nem hivatalos híradás szerint egyéb épületes dolgok is történtek, de nekünk ennyi is elég. S nem is lenne szükséges ehhez további megjegyzéseket fűzni. Ezek a tények maguk beszélnek. Elég volna ezt a rendőrségi jelentést lefordítani a világ minden nyelvére, s elküldeni mindenüvé. Hadd tudják meg, hogy mi történt az Úrnak 1923. esztendejében Európa szívében, egy demokratikus köztársaságban, amely ünnepélyes formában megígérte, hogy megvédi mindenki-vel szemben a demokráciát, és szabadságot, jogegyenlőséget biztosít minden állampolgárának, és amely köztársaság alkotmánylevelének élén be van iktatva a fogadalom, hogy a Népszövetségnek békeszerető, művelt és haladó tagja lesz!

Mindenesetre páratlan haladás, hogy itt a köztársaságban egyes polgároknak olyan jogaik vannak, szabadságuk annyira határtalan, hogy elhatározhatják azt, kinek szabad utaznia a vasutakon, megállíthatják általuk megjelölt ok alapján a vasutakat.

A törvényhozói függetlenség iránt mindenesetre megható fogékonyságot tanúsít, amikor a nekik nem rokonszenves képviselőnek csak a vasúton való utazást tiltják meg, ellenben nem fosztották meg ama jogától, hogy képviselői kötelességének teljesítése érdekében az utat gyalog, lóháton, kocsin vagy repülőgépen tehesse meg.

A rendőr-igazgatóság dicsérőleg emeli ki, hogy a keresett színigazgató nem lévén a színházban, így az államalkotó tüntetők saját kezűleg távolították el az összes magyar feliratokat, mi azonban mégsem osztozkodunk ebben az elismerésben, s nem hat meg túlságosan, hogy a tüntető urak saját kezűleg nyúltak a magyar feliratokhoz, és kegyesek voltak azokat saját kezűleg széttepni s az utcára hajigálni. Bátrak vagyunk megkérdezni, hogy a magyar színtársulat nem-e [sic!] hatósági engedély mellett működött? Miért védik az alkotmánytörvény szakaszai legalább a papiroson az itt élő összes nemzeteknek nyelvi jogait, és miért vannak az itt érvényes büntető törvénykönyvekben szigorú megtorló intézkedések, amelyek alkalmazandók volnának mindazok ellen, akik e jogokat erőszakosan megsértik? Miért büntetik itt a törvények azokat, akik mások magánvagyonát elidegenítik és megrongálják?

A rendőrség miért asszisztál egy tömegnek, amely az utcán zajong, miért tűr egy csoportosulást, amely zavarja a közrendet, veszélyezteti a járókelő békés polgárok testi épségét, és nagy kegyesen csak annyi védelmet nyújt, hogy a már véresre vert polgárt megmenti az agyonveréstől?

Vajon a városi polgármester és a rendőrigazgató egy erőszakoskodó, tüntető tömegnek exponensei, vagy pedig arra vannak kötelezve, hogy megvédjenek mindenkit törvényes jogaiban? Lehetséges-e, szabad-e, hogy ezek az urak fogadják és megnyugtató választ adjanak annak a küldöttségnek, amely Kassa „elszlovákosításában erőteljes működést” követel, ugyanakkor, amikor a küldöttség megbízói az utcán zajonganak, rendetlenkednek és polgárokat véresre vernek, s közvetlen azelőtt tettekkel mutatták

34 A lipótszentmiklósi kereskedő neve: Zipser Dezső. A demonstrálók megverték még egy szlovák zsupáni hivatalnokot is.

be, hogy mit értenek az erőteljes elszlovákosításon,³⁵ amikor erőszakkal behatolnak egy épületbe, és ott egyáltalán nem sértő, nem provokáló tartalmú feliratokat erőszakkal eltávolítanak? Miért mondotta Beneš külügyminiszter úr Génuban,³⁶ hogy a Csehszlovák Köztársaságban az erőszakos elnemzetlenítést úgy büntetik, mint a hazaárulást?

Miért tízszerelték meg a kassai rendőrség létszámát, amikor ilyen eseményeket tétlenül néz, sőt mint a kiadott jelentés mutatja, a tüntetőkkel együtt érző lelkesedéssel regisztrálja a nyilvánosság részére a történeteket? Mióta képezi általában a rendőrségnek és különösen a rendőrigazgató hivatását a város „elszlovákosításában való erélyes közreműködés”?

De a végén jön a csattanó. A gyűlést és utána a tüntetést a hivatalos jelentés szerint az állami alkalmazottak, a legionáriusok szövetsége és a Šrobár-párt rendezték. A Šrobár-párt nagyon szerény szerepre szorítkozhatott, nem az akarat hiányzott, hanem a párt aligha volt képviselve tagok hiányában a menet élén az ismeretlen szociáldemokrata képviselővel haladó párttitkáron kívül. A legionáriusok számát nem tudom, de Kassán ezek túlnyomó része szintén állami alkalmazott, vagy trafikok s egyéb állami jogok birtokosai, mindezt különben a hivatalos jelentés is megállapítja, mondván, hogy a tömeg „legnagyobb részét állami tisztviselőkből” állott.

Hát ez mégiscsak szokatlan jelenség! Az állami tisztviselők a törvény végrehajtó közegei, és ugyanazok olyan határozatokat hoznak és olyan dolgokat követnek el, ami egyenesen lázadás a törvény és a jogrend ellen.

Ha mindaz, amit tettek, a kormányhatalom akarata, intenciói ellen történt, úgy igazán nagy veszedelemben a jogrend, a törvények ereje, egyszóval az az alap, amely az államnak biztonságot és szilárdságot kölcsönöz. Mert akkor azok helyezkednek szemben [sic!] a kormánnyal, akik a kormánynak bizalmasai, szervei, akikkel a kormány keresztül akarja vinni akaratát. Azok döntenek fel a törvényeket, akik azok megtartásán öröködnék,³⁷ és azokat végrehajtani volnának kötelesek. Ez esetben a kormánynak gyors és erélyes intézkedésekre kell magát elhatározni, hogy az anarchia terjedését megakadályozza, és azt elfojtsa.

Ha nem így van, ha a kormánynak kedves mindaz, ami Kassán történt, nos, akkor a kormány maga csinálja az anarchiát, és akkor tisztában vagyunk azzal is, hogy a védőtörvény és minden hasonló intézkedés csak arra való, hogy teljes szabadsággal tombolhasson ez az anarchia.

Prágai Magyar Hírlap, 1923. február 10., [1.] p.
Szerzőként föltüntetve a cím alatt: (p.)

35 Az eredetiben: „elszlovákosításban”.

36 Nyilván az 1922. áprilisi genovai konferencián.

37 Az eredetiben számegeztetési hiba: „öröködik”.

Még egyszer Scotus Viatornak³⁸

Besztercebánya, május 11.

Megnyugtatjuk Mr. R. W. Seton-Watson, mi magyarok nem fogjuk itteni tartózkodását megzavarni, nem fogjuk őt zaklatni, nem tárjuk fel panaszainkat, nem is fogjuk tőle számon kérni, hogy a múltban kifejtett működésével szemben, amikor a mi nemzetünket odahurcolta nemcsak saját nemzete, hanem az egész világ ítélőszéke elé, miért hallgat most, miért nem mér most ugyanazzal a mértékkel. Holott Európa-szerte olyanok a közállapotok, hogy ugyancsak tág tere volna újból a szabadság, haladás és a népek egyenlőségének apostolaként, elnyomott népek patrónusaként föllépni.

Nem ismerjük el őt bíránknak, nem tartjuk őt hivatottnak arra, hogy igazságos és elfogulatlan ítéletet mondjon, ha a mi nemzetünkről van szó. Nem akarjuk, hogy félreértsenek. Mi Mr. Seton-Watson tiszteletre méltó egyéniségét nem bántjuk, tudjuk róla, hogy amit tett, azt önzetlenül és jóhiszeműen tette, s magyar fölfogás szerint saját becsületünk követeli meg, hogy még legádázabb ellenségünknek is becsületét és jóhiszeműségét tiszteletben tartsuk. Mr. Seton-Watson derült önérzettel szokta elfogadni az üdvözléseket, amelyeket azon a címen osztnak ki neki, hogy jelentékeny része volt az itteni állapotok új kialakulásában, amelyek a mi nemzetünk bukását és mostani szerencsétlen sorsát vonták maguk után. Elismerjük, az ő szubjektív érzése az volt, hogy amikor minket mint egy „kegyetlen, elnyomó fajt” bélyegzett meg, ő a népek egyenlőségéért és az elnyomatás ellen harcolt. Pedig már akkor sem volt tárgyilagos, működését a volt Monarchia szláv népei és a román nép iránt érzett szeretete és a magyar nemzet ellen táplált gyűlölete vezette. Ezt a gyűlöletet változatlanul megtartotta most is, balsorsunkban. Ez mindenképp sajnálatos, de hát a reánk szakadt sok szerencsétlenségünkben csak elviseljük Scotus Viator gyűlöletét is. Mi nyugodtan nézzük az események fejlődését, s nyugodtan várjuk a jövőt, amely minden ellenségünkkel s így Scotus Viatorral szemben is nemzetünknek igazságot fog szolgáltatni.

Még választ sem kérünk, nem fogunk megütközni, ha itt Mr. Seton-Watson alkalmazkodik a cseh-szlovák felfogáshoz, amely nem tartja szükségesnek és érdemesnek, hogy az itteni magyar politika exponenseinek bírálata, vádjaira, panaszára normális úton adjon választ.³⁹ Ha ad is választ, abban sincs köszönet. Gyakran a címzettek helyett az államügyész válaszol vádirat alakjában.

38 Seton-Watson, Robert William (1879–1951), brit publicista, történész, a Trianon előtti magyarországi nemzetiségpolitika talán leghatásosabb bírálója, az első világháború előtt és után a közép-európai etnikai alapú átrendezés fő propagátora, és a versailles-i békerendszer révén kialakult új helyzet teoretikusa. Tevékenységének friss magyar földolgozása: Beretzký Ágnes: *Scotus Viator és Macartney Elemér. Magyarország-kép változó előjelekkel, 1905–1945*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2005 /Philosophiae doctores/.

39 Seton-Watson a cikk megjelenése után egy héttel, május 21-én, pünkösd hétfőjén Losoncon felkereste Petrogallit, akitől negyedórával korábban távozott a házkutatást tartó „Stanzel Oldrich rendőrágens”. Petrogalli javaslatára a – németül folytatott – beszélgetés azzal kezdődött, hogy a magyar politikus ismertette Seton-Watsonnal ennek az őt bíráló cikkének a fő téziseit. A beszélgetést két nap múlva több szlovenszkoí magyar politikus részvételével a losonci Központi Irodában folytatták, majd Seton-Watson más magyar közéleti személyiségeket is fölkeresett.

Mr. Seton-Watson tollából a Prager Pressében egy cikk jelent meg *Magyarische Propaganda in England* címen. A cikk éles támadás a szerinte Magyarországból irányított angolországi magyar propaganda ellen. Elmondja, hogy e propaganda lapjai képtelen valótlanúságokkal vádolják meg az utódállamokat, és ő hosszú időn át ignorálni⁴⁰ akarta az egészet, de miután ez a propaganda szívósan folytatja munkáját, és úgy látszik, komoly és tekintélyes embereket is megtevesztett, szükségesnek tartja, hogy most a nyilvánosság előtt megbélyegezze, s megállapítsa, hogy a propaganda részesei vagy nem ismerik a magyar viszonyokat, vagy pedig rosszhiszeműen dolgoznak. Magával ezzel a bírálattal mi nem foglalkozhatunk, mert a propagandához semmi közünk, abban semmi részünk, és mert ezt a propagandát nem ismerjük. S így egyrészt nincs jogcímünk annak védelmére kelni, másrészt nem is tudjuk ellenőrizni azt, vajon az a beállítás, amit arról Mr. Seton-Watson ad, tárgyilagos és igazságos-e. De megengedjük magunknak azt a tiszteletteljes megjegyzést, hogy mi tudunk propagandákról, amelyeket Angliában is, másutt is Magyarország és általában a magyarság ellen folytatnak, és Mr. Seton-Watsonnak, aki azt gondolja magáról, hogy a magyar és általában az utódállamokban létező viszonyokat ismeri, tudnia kell azt, hogy ez a propaganda hemzseg a tendenciózus és valótlan vádaktól, s ezek a vádaskodások sok komoly, tekintélyes és hatalmas embert félrevezettek. Hát miért ignorálja Mr. Seton-Watson ezt a propagandát, miért tartózkodik annak megbélyegzésétől?

Felpanaszolja Mr. Seton-Watson, hogy „Európa új rendjének ellenségei” táborából egy jól megszervezett propaganda indult meg, amely nem kevesebbet akar, mint ezt a rendet feldönteni. Talán szabad azt a kérdést felvetni, hogy kik az új rendnek a barátai? A négyes tanácsnak, amely ezt az új rendet létrehozta, tagjai voltak Clemenceau,⁴¹ Wilson,⁴² Lloyd George⁴³ és Orlando,⁴⁴ majd ennek kiválása után Nitti. Clemenceau duzog és hallgat. Orlandótól mi semmit sem hallunk. Wilson, akit azért, mert nagy része volt az új rend kialakulásában, nemzete elejtett, most rendezi és bocsátja a nyilvánosság elé okmányait, amelyekkel igazolni akarja, hogy az új rendért a felelősség nem őt terheli. Lloyd George és Nitti hangosan beszélnek, de nem az új rend mellett. A novemberi képviselő-választások idejében véletlenül Angliában tartózkodtam, s ott azt tapasztaltam, hogy a képviselőjelöltek között, bármilyen párthoz is tartoztak, alig akadt, aki dicsérő szavakat talált volna az új rend mellett.⁴⁵ Ha ez így van, miért használ Mr. Seton-

40 figyelmen kívül hagyni, semmibe venni

41 Clemenceau, Georges (1841–1928), francia politikus, 1906–1909 és 1917–1920 között Franciaország miniszterelnöke, döntő szerepe volt a versailles-i békerendszer kialakításában.

42 Wilson, Thomas Woodrow (1856–1924), 1913 és 1921 között az Amerikai Egyesült Államok elnöke, 1919-ben Nobel-békedíjat kapott. Sokan (a magyarok közül is) az ő 14 pontból álló – ám a győztesek által utóbb el nem fogadott – békejavaslatának érvényesítésében látták az európai megbékélés garanciáját.

43 Lloyd George, David (1863–1945), angol liberális politikus, államférfi, 1916–1922 között miniszterelnök.

44 Orlando, Vittorio Emanuele (1860–1952), 1917–1919-ben olasz miniszterelnök.

45 Petrogalli angliai tapasztalatairól lásd *Képek az angol választásokról* című, P. aláírással a Prágai Magyar Hírlap 1922. november 22-i számában (2–3. p.) megjelent cikkét.

Watson olyan beállítást, mintha ezért a szerinte helytelen és káros propagandáért a felelősség megint csak azt a magyarságot terhelné, amely letiportan, elaléltan fekszik, amely nemzet mindenéből kivetkőztetve, koldusszegény, és amely nemzetnek nincsenek rokonai, összeköttetései, patrónusai? Miért száll velünk perbe ezért, és miért nem támadja Lloyd George-ot, Asquith,⁴⁶ Keynest, lord Newtont⁴⁷ és többi honfitársait? S főképp miért nem keresi a propagandának főkozóját abban a politikai, erkölcsi és gazdasági zűllésben, amely az új berendezkedésű Európát magával rántja a hanyatlás útjain? Egy gúzsba kötözött, elhagyott nemzetet támadni nem nagy virtus, de angol urak nem is szoktak ilyen támadásokat csinálni.

Azt mondja e cikkben Scotus Viator, hogy Magyarország feldarabolása igazságos volt, erre rászolgált azért a kegyetlen, elnyomó politikáért, amelyet három nemzedéken át elkövetett. Helyes, tudomásul vesszük. Ez az új rendnek a bosszú teóriája alapján való igazolása. Ezzel az állásponttal már találkoztunk, ez nem Scotus Viator különvéleménye. De ez a mentalitás igazolja azt is, hogy mi legalább három nemzedéken át – ám vannak itt sokan, akik azt állítják, hogy mi ezer éven át voltunk rabszolgatartók – elnyomottak legyünk és zokszó nélkül túrnunk kell minden elnyomást.

Támadja a cikk Magyarország mostani reakciós berendezését, különösen a választási törvényt és eljárást, továbbá a reakciós mágánások zsidóellenes uralmát, a numerus clausust és végül a reakciós, minden szabadságot elnyomó rendtörvényt.

Hát ehhez a kérdéshez nehéz hozzászólnunk. Nem védhetjük az ottani közállapotokat, mert akkor itt gyűl meg a bajunk. Nem ítélnéjük el, még ha van is, nézetünk szerint, bírálatra okunk, mert ezt tiltja a politikai morál, annak a meggondolása, hogy még a legenyhébb bírálat mellett is a megmaradt, kis Magyarországnak amúgy is válságos helyzetét nehezíti meg, és az ellenségei támadásainak ad újabb tápot. De kérjük, igazán nem hallott Mr. Seton-Watson semmit a legutóbbi román és jugoszláv választásokról, az ott elkövetett visszaélésekről? Nem tudja, hogy Jugoszláviában éveken át a magyar nemzet ki volt zárva a választói jogból és most sem vehetett részt a választásokban?⁴⁸

Magyarország politikája reakciós és zsidóellenes? Nem vitatkozom, de arra tisztán emlékszem, hogy amikor még a régi rend alatt, majd a háború idejében, sőt ez után is

46 Asquith, Herbert Henry, Earl of Oxford and Asquith (1852–1928), liberális párti brit politikus, ügyvéd, 1908 és 1916 között miniszterelnök. Lloyd George bukása után 1922–1926-ban egyesítette a korábban kettészakadt Liberális Pártot; 1925-től a felsőház tagja.

47 Legh, Thomas Wodehouse, Baron Newton (1857–1942), brit konzervatív politikus, 1916 és 1919 között külügyi helyettes államtitkár.

48 Seton-Watson pünkösdhétfőn szóban elismerte a román választások visszásságait, s közölte Petrogallival, hogy novemberben cikket is írt róluk a Timesba. A jugoszláv választások kapcsán csak arról tudott, hogy Macedóniában alkalmaztak erőszakot. – A Szerb–Horvát–Szlovén Királyságban szigorú tiltások után 1921 elején merült fel a magyar párt megalakításának gondolata, azonban annak egy év múlva kezdődő szervezése elé is akadályokat állítottak a hatóságok. A párt nem indult az 1923. márciusi választásokon, részben mert nem volt elég ideje az előkészületekre, részben pedig azért, mert a magyarok tömegével nem kerültek föl a választói névjegyzékekre.

egy darabig folyt a harc a régi Magyarország s az egész magyar nemzet ellen, s ennek a harcoló tábornak legtekintélyesebb vezetője, büszkesége Scotus Viator volt, akkor a mi nevünk „Judeo-Magyarén” volt, s az volt a fővád, hogy nálunk minden elzsidósodott és elkorruptálódott.

Végül a rendtörvény! Mr. Seton-Watson erről a törvényről úgy emlékszik meg, hogy egyedül Magyarországnak van a nyilvános rend védelméről címzett olyan törvénye, amely minden személyes és sajtószabadságot elfojt. Hát itt Mr. Seton-Watson igen súlyos beszámítás alá eső tévedést követett el. Magyarországon nincs rendtörvény,⁴⁹ csak javaslatot terjesztett elő a kormány, de az ellenzék ellenállásának hatása alatt azt levette a napirendről. Ellenben van rendtörvény itten. Ennek keresztülvitele, mint általában bármilyen, a kormánypártok bizalmi emberei által elhatározott javaslatnak változás nélküli keresztülvitele nem okozott nehézséget. Gondoskodik erről a parlamentnek demokratikus ügyrendje. A néhány képviselőt, akik kormánypártiságuk dacára nem tartották jónak a törvényt, kizárták pártjukból,⁵⁰ az ellenzék, amely pedig alig pár fővel kisebb a kormánykoalíciónál, a kilátástalan küzdelmet nem vette fel, egyszerűen kivonult, és távollétében egy-két nap alatt készen volt a törvény. Mr. Seton-Watson valószínűleg a prágai eseményeket és a cseh-szlovák rendtörvény ismertetését olvasta, és mert az ő propagandája keretébe úgy illik be, az egészet applikálta⁵¹ Magyarországra. Scotus Viatornak ez a tévedése erősen árt állításai megbízhatóságának. Milyen értékkel bírnak állításai, ha ilyen közismert dolgokról ilyen vastag tévedéseket mond el?

Végül még egyet. Mr. Seton-Watson nagyon megbotránkozik azon, hogy az állítólagos magyar propaganda az utódállamok népességi statisztikájáról hamis, tendenciózus számarányokat tesz közzé, és pedig olyan alapon, hogy a szerb, horvát és szlovén népekről, úgyszintén a csehekről és szlovákokról azt állítja, hogy ezek külön nemzetek, s mindenkinek külön nyelve is van. Hát itt megint nem vehetünk részt a vitában, mert itt az a felfogás, hogy ehhez a kérdéshez hozzászólhat Mr. Seton-Watson, mert ő angol, nekünk azonban nem szabad, bár egy évezrede együtt élünk a szlovákokkal, mert mi magyarok vagyunk. De annyit mégis megkockáztatunk, hogy elmondjuk azt a nézetünket, hogy azt a kérdést, hogy a szerb, horvát és szlovén, a cseh és szlovák egy nemzet-e, vagy mindegyik külön nemzet és mindenkinek saját külön nyelve van, diktátumokkal,

49 Valójában létezett egy idevágó magyar törvény, az 1921. évi III. törvénycikk az állami és társadalmi rend hatályosabb védelméről, amely „Az állami és társadalmi rend felforgatására vagy megsemmisítésére irányuló büntettek és vétségek”-re, és „A magyar állam és a magyar nemzet megbecsülése ellen irányuló büntettek és vétségek”-re korlátozódott, a gyűlekezési jogot és a sajtószabadságot nem érintette, mint az indokolatlanul szigorú csehszlovák törvény. Seton-Watson említett pünkösdi látogatásán elismerte, hogy „nem ismeri a csl. rendtörvényt”, és megígérte, hogy tanulmányozni fogja.

50 Bohuslav Vrbenský volt egészségügyi miniszterről, Theodor Bartošekről, Václav Draxlról és Luisa Landová-Štychováról van szó, akik a rendtörvényt csak módosító javaslatuk elfogadása után szavazták volna meg. A pártfegyelem megsértése miatt rögtön kizárták őket pártjuk – a Beneš-féle Csehszlovák Nemzeti Szocialista Párt – parlamenti klubjából, és indítványozták mandátumuktól való megfosztásukat.

51 igazította, alkalmazta

hatalmi szóval elintézni nem lehet, tudományos fejtegetésekkel is bajos. A kérdést az dönti el, hogy a horvát, szlovén és szlovák nép önálló nemzetnek érzi és tudja-e magát, s vajon önálló nemzet akar-e maradni, ragaszkodik-e saját nemzeti nyelvéhez.

Ismételjük, Scotus Viator – az írói álnév mögött áll Mr. Seton-Watson tiszteletre méltó egyénisége – ne törődjön velünk. Mi nem akarjuk, hogy a mi nemzetünk sorsával bajlódjék, nem kérünk tőle szimpátiát, legkevésbé sajnálatot. De múltja kötelezi, hogy törődjék a horvátokkal és szlovénekkal, és itten törődjék a szlovákokkal. E népek patrónusaként szerepelt, s e népek jótevőjüknek nevezték.

Az a mód, ahogy velük törődni fog, dönti majd el azt a kérdést, hogy mi volt Scotus Viator harcaiban erősebb vezérlő motívum: e népek szeretete, vagy pedig a magyar nemzet gyűlölete.

Prágai Magyar Hírlap, 1923. május 13., [1.] p.
Szerzőként föltüntetve a cím alatt: (p.)

Mankón járó demokrácia

Losonc, november 6.

Szép dolog a demokrácia! A demokrácia kifejez mindent. A demokrácia a legfőbb jó, ez jelenti a szabadságot, a haladást, a tömeg jólétét, a nép műveltségét, a népeknek és osztályoknak egymás iránti szeretetét. A demokrácia biztosítja a nép uralmát. Ahol demokrácia van, ott a nép akarata szent és sérthetetlen. A demokrácia uralma hirdeti, hogy az állam erejét a nép akaratából meríti, és az állam minden intézménye a nép bizalmán épül föl, és viszont az államnak minden hatósága, minden intézménye teljes bizalommal van a nép iránt.

Olvassuk és halljuk nap nap után, hogy ez a köztársaság a demokráciának igazi hazája, és október 28-án, a köztársaság születésének ötödik évfordulóján számtalan szónok ajkairól hangzott el, hogy a ledöntött Monarchiának romjain diadalmasan tört elő a demokrácia, és azóta szüntelenül és az államélet minden megnyilvánulásánál csak a demokrácia érvényesül.

Igen ám, de a demokráciának is vannak lényeges ismérvei, a demokráciának egyik nagy tanítómestere, a köztársaság elnöke hirdette és hirdeti, hogy a demokráciának mellözhetlen ismérve a kritikának és a vitatkozásnak szabadsága, ő tanítja, hogy nincs demokrácia ott, ahol nincs bizalom a nép iránt.

A kritikának szabadságáról ezúttal ne beszéljünk. Majd egyszer szép rendszerbe foglalva napvilágra hozzuk azokat a bűnvádi pöröket, amelyek ékesen bizonyítják, hogy mennyire nem respektálják itt a kritika szabadságát.

Elmélkedjünk ezúttal egy kicsit afölött, hogy mennyi bizalmat ajándékoznak itt a hatalom urai a népeknek.

Az autonómiával szemben gyakran halljuk azt az érvelést, hogy a megyék autonómiája fölöslegessé teszi Szlovenszónak külön autonómiáját. De ugyanakkor hivatkoznak az általuk meghozott törvényre, amely a megyei bizottságok hatásköréből kizárja a politikát. Erre hivatkozva meglehetősen értelmetlen örömmel és megelégedéssel állapítják

meg, hogy az ellenzéknek a választásoknál elért győzelme nem fogja befolyásolni a közigazgatás menetét, mert nem engedik a megválasztott bizottsági tagokat politizálni.⁵²

Ezzel nem elégedtek meg. A megyei bizottságnak minden határozata ellen a zsupánnak jogában áll halasztó hatállyal bíró föllebbezéssel élni a belügyminiszterhez. A belügyminiszternek pedig jogában áll a megyei bizottságnak minden határozatát érdemben is fölülbírálni, azt megsemmisíteni vagy megváltoztatni. Ilyen biztonsági rendszabályok elhelyezése után igazán érthetetlen, hogy miért fél mégis a megyei bizottságoknak működésétől a kormány. A törvény, amelyet a forradalmi nemzetgyűlés hozott meg, iparkodott ártalmatlanná tenni a megyei bizottságokat, hatáskörüket pedig megtépázta oly módon, hogy e rendelkezések folytán a közügyek menetére befolyásuk nincs. A törvényben ugyan létesítettek autonóm testületeket, mert arra volt gondjuk, hogy a köztársaságban a demokráciának formáit és szervezeteit elhelyezzék. De nem volt meg a bátorságuk, sem a becsületes elszántságuk arra, hogy ennek a demokráciának a forma mellett lényegét és tartalmát is adjanak. Mit ér az az autonóm testület, amelynek minden határozatát fölülbírálhatja és megváltoztathatja a központi kormány, akinek [sic!] fölülbírálási joga nemcsak arra terjed ki, hogy vajon a megyebizottsági határozat az autonómiának törvényes hatáskörét nem lépte-e át, hanem fölülbírálja egyszerűen abból a szempontból is, hogy vajon kellemes-e, hasznos-e a kormány szempontjából a határozat vagy sem?

Az óvatos forradalmi nemzetgyűlés azonban nem állt meg ennél a lépésnél. A megyei hivatalok szervezéséről szóló törvény 12. szakaszába elhelyezte a következő intézkedést: „A XV–XX. számú megyékben⁵³ a kormánynak jogában áll, ha azt rendkívüli viszonyok megkívánják, egy bizonyos választási időszak tartamára további megyebizottsági tagokat kinevezni, ezeknek száma azonban nem haladhatja túl a megválasztott tagok számának egyharmadát. Ez a kinevezési jog 1940. január elsejével megszűnik.” A 20. szakasz pedig megadja a zsupánnak azt a jogot, hogy a megyebizottságban legföljebb öt tisztviselőt szavazati joggal ruházzon föl.

Ezeknek az intézkedéseknek fölvételével a forradalmi nemzetgyűlés már teljesen elvetette az álarcot, nem törődött azzal, hogy ezek az intézkedések formailag is ellenében vannak minden demokráciával, és határozottan reakciósok. A népakaratot durvábban kijátszani, egy kormányzatot fönn tartani a nép akaratával szemben szemérmesebb módon, mint ilyen intézkedésekkel, nem lehet.

Jól ismerjük azt a fölfogást, amely ezeknek az intézkedéseknek a törvénybe való fölvételével érvényesült. Élénken emlékezünk azokra a kijelentésekre, amelyek a köztársaság megalakulásának első idejében nap nap után megismétlődtek azoknak ajkairól,

52 A megyei szervezetről – „a megyei és járási hivatalok létrehozásáról a Csehszlovák Köztársaságban” – a 126/1920. számú törvény rendelkezett, Szlovákiában 1923. január 1-jén lépett életbe, a cseh országrészben elhalasztották az érvényesítését, mert általa néhány német többségű megye jött volna létre a határszéleken. – Az 1923. szeptember 10-én tartott szlovenszkói megyei választások eredményeképpen Petrogalli Zólyom nagymegye képviselő-testületének tagja lett.

53 Azaz a szlovenszkói megyékben.

akik e köztársaság kormányzatában akkor mint szlovákok, mint a fölszabadított szlovák nép bizalmának egyedüli letéteményesei vettek részt. Šrobár, Hodža⁵⁴ és a többi dicső államférfiú voltak azok, akik állandóan azt javasolták, azt hirdették, hogy Szlovenszkóban belátható időn belül nem szabad engedélyezni alkotmányos életet, ezek az állambölcsek hirdették, hogy Szlovenszkrét tízhúsz éven át úgy kell kormányozni, mint egy okkupált területet, amint kormányozta a Monarchia annak idején Boszniát és Hercegovinát.

A megoldás, amelyet sikerült nekik keresztülvitetni, igen szellemes: összesen tizenhét kinevezett taggal támasztják alá a népakarat által megalakított harmincöt tagú megyebizottságot. Tehát a megyebizottságnak összesen ötvenkét szavazattal bíró tagja lesz. Érvényes határozat meghozatalához tehát huszonhat szavazat szükséges. A kormánynak mindig rendelkezésére áll tizenhét szavazat, azaz csak kilenc választott bizottsági tag szavazatára van a kormánynak szüksége, hogy az így elért szavazategyenlőség mellett a tizennyolcadik kinevezett tag, a zsupán, hozzáadva saját szavazatát, a kormánynak kedves és helyes határozatot hirdessen ki.

Íme, így teszi lehetővé a demokratikus népköztársaság, hogy a választók háromnegyed részének szavazatát, akaratát kijátssza, megsemmisítse.

A kormány ezeknek az intézkedéseknek alkalmazásánál nincsen semmi korláthoz kötve. A régi autokratikus világban, ahol a törvényhozó testületekben még olyanok is helyet foglaltak, akiknek tagságukat nem a nép bizalma, hanem születési kiváltságuk biztosította, az uralkodónak megvolt a joga, hogy új kiváltságosokat nevezzen ki, és ezeket beküldje a törvényhozó testületbe, s ezeknek a beküldötteknek szavazatai hozták meg a nélkülök hiányzó többséget. De ezt a jogot ritkán alkalmazták, és csak nagyon súlyos előfeltételek mellett. Ennek a Pairsschubnak⁵⁵ még megvolt az a jó oldala, hogy régi, antidemokratikus testületek jogkörét nyirbálta meg, s túlnyomó részben olyan esetekben, amikor ez az antidemokratikus intézmény mereven szembehelyezkedett a népnek akaratával és a haladással. Így tudjuk, hogy Angliában a király akkor határozta el e jog gyakorlását a Lordok Házával szemben, amikor az alsóház, a nép parancsára támaszkodva, kizáróan a maga részére kívánta biztosítani az állami költségvetés megállapítását. A magyar király 1893-ban a főrendiházzal szemben az egyházpolitikai reformok idejében élt ezzel a joggal.

A Cseh-Szlovák Köztársaság azonban nem a kiváltságosokkal, hanem a néppel szemben alkalmazza ezt a Pairsschubot, s annak alkalmazását biztosítja magának minden esetben, mikor a nép a megyebizottságokba neki nem tetsző többséget küldött. A kitűnő Hodža miniszter úr máris helyénvalónak találta egy interjú alakjában közléteni, hogy Szlovenszkrón a kormány 1940-ig élni fog azzal a joggal, hogy a megyei bizottságokba tagokat nevezzen ki.

54 Hodža, Milan (1878–1944), szlovák politikus, a magyar parlamentben a Szlovák Nemzeti Párt képviselője, Csehszlovákiában az agrárpárt szlovák ágának vezetője, unifikációs, mezőgazdasági, majd iskolaügyi miniszter, 1935 és 1938 között Csehszlovákia miniszterelnöke, utána emigrációban élt.

55 Tehát annak, hogy az alkotmányos monarchiákban az uralkodó – saját többségének biztosítására – a főrendiek közül pótlólagosan kinevezhetett parlamenti tagokat.

Szlovenszkón így javítják ki a szerencsét. Miután nem használt a megyei területeknek minden józan felfogás, minden gazdasági, kulturális és nemzeti szempont ellenére történt megállapítása, és nem használt az sem, hogy minket, magyarokat és németeket hat megyében úgy szétdaraboltak, hogy sehol többségű[n]k ne legyen, és a mi nemzeti jogainkat felfogásuk szerint képtelenek legyünk érvényesíteni, egyszerűen félretaszítják a népnek ítéletét, és saját kinevezett embereiket sorakoztatják fel a megválasztott képviselők ellen.

Az ezeréves járom alól felszabadított Szlovenszkoval így bánnak el, s miután a történelmi országokban sem találnak megnyugvást a demokráciában (az a hárommillió német éppen olyan kevésbé hajlandó meghajolni a mostani kormányzati rendszer előtt, mint mi), egyszerűen felfüggesztik a demokráciát, és nem léptetik életbe a megyei törvényt.

Beneš külügyminiszter úr megszakítás nélkül hirdeti a külföldön a köztársaságnak demokratikus berendezkedését, és mellét verdesve állítja, hogy a cseh-szlovák kormányzat mindig és mindenütt demokratikus. Ennek bizonyágára bemutatja a köztársaság törvényeit, így a választói jogot szabályozó törvényt, reámutat a köztársaság alkotmányát ismertető közleményeiben, hogy a közigazgatást annak minden formájában autonóm, a legdemokratikusabb választójog alapján megalkotott testületek intézik és ellenőrzik. Mint a demokrácia fölönt apostola támad rá azokra az országokra, amelyek iránt haraggal van eltelve. Így megbélyegzi Magyarországot, s hirdeti, hogy otthon reakciós kormányzat áll fenn. Különösen hivatkozik arra, hogy Magyarországnak választói joga reakciós. Igaza van, a mi demokratikus felfogásunk szerint is, a magyar választói jog nem igazságos, és nem felel meg a mai kor szellemének. Elismerjük azt is, hogy a köztársaságnak választói joga tényleg általános, és a választási eljárás szabályozása kifogástalan. Nem rekrimináljuk⁵⁶ ez alkalommal, hogy a kerületek megalkotásánál kijátszották a szavazatok egyenlőségét, mert Szlovenszkón majdnem két magyar szavazat annyit számít, mint egy szlovák szavazat. De kérjük, hogy Beneš dr. miért ismerteti a törvénynek csak azokat a rendelkezéseit, amelyek tényleg demokratikusak, és miért hallgatja el azokat a rendelkezéseket, amelyek e demokratikus intézkedéseket kijátsszák és meghamisítják? Miért nem mutatja be azokat a mankókat, amelyeknek segítségével itt csoszogva-nyögve botorkál a demokrácia, mert járni nem tud. Kell-e nagyobb cinizmus, mint odakényszeríteni az egész népet a szavazási urnához, felszólítani a népet, hogy fejezze ki akaratát, és azután félrelökni ezt a népakaratot, s azt teljesen ignorálni?

PMH, 1923. november 7., [1.] p.

Szerzőként föltüntetve a cím alatt: (p.)

⁵⁶ nem hánytorgatjuk fel

Numerus clausus

Besztercebánya, december 4.

Most érkeztem haza szabadságomról, és itthon vár az a kellemes meglepetés, hogy a mi magyar politikánk szépen belesodródott a felekezeti harcok örvényébe, amelytől eddig szerencsésen távol tudtuk magunkat tartani.

Miről is van szó? Egy német nemzeti párti képviselő indítványt akar benyújtani a prágai egyetemen a *numerus clausus* intézményének behozatala érdekében, az indítvány aláírását a német polgári párti képviselők többsége megtagadta, ellenben aláírták – Körmeny-Ékes Lajost kivéve – a magyar képviselők, szám szerint öten.⁵⁷

Így a híradás, amit a rendelkezésemre álló lapok leközlnek. E híradással kapcsolatban természetesen nem maradtak el a támadások, amelyek a magyar kisebbség politikai képviseletét reakciónak és antidemokratikusnak bélyegzik meg.

Ismétlem, nem ismerem a tényállást, s képviselőink tényeikért maguk felelnek, nekem nincs is jogom helyettük beszélni, magyarázatot adni. De így is, az előzmények ismerete nélkül, okom van kijelenteni, hogy én nem hiszek ezen híradás valóságában.

Ettől függetlenül itt lerögzíteni kívánom a szövetkezett ellenzéki pártoknak álláspontját a *numerus clausus* kérdésével szemben, s kifejem saját álláspontomat.

A szövetkezett ellenzéki pártok sem a Közös, sem a Vezérő Bizottságban ezzel a kérdéssel soha nem foglalkoztak, egyszerűen azért, mert nem volt semmi ok arra, hogy foglalkozzunk vele. Soha egyetlen hang sem szólalt meg ezen intézmény mellett, nem volt senki, aki a *numerus clausus* mellett felszólalt volna, s így nem volt alkalom annak visszautasítására sem. Sőt az Ungvárott ez év májusában megtartott közös bizottsági ülés alkalmával Korláth Endre többünknek bemutatta beszédének tervezetét, amelyet a másnap Munkácson megtartott magyar nemzeti kongresszuson kívánt elmondani.⁵⁸

57 Az egyetemi felvétel során érvényesítendő *numerus clausus*ról dr. Ernst Schollich, a Német Nemzeti Párt képviselője nyújtott be indítványt. A Prágai Magyar Hírlap 3-án keltezett (de Petrogalli cikkével egy napon megjelent) híre szerint ezt a Német Nemzeti Párt és a Német Nemzeti Szocialista Párt képviselői aláírták, utánuk pedig Lelley Jenő, Palkovich Viktor és Körmeny-Ékes Lajos magyar keresztényszocialista képviselők is. Körmeny-Ékes, meggyőződve a dokumentum tartalmáról, töröltette aláírását a képviselőház elnökségénél. Dr. Jablonitzky János és Füßy Kálmán képviselők neve pedig a két magyar párt közös klubjának titkárárt illető azon felhatalmazás alapján került a dokumentumra, mely szerint a német polgári pártok indítványait és interpellációit – a nagyobb támogatás érdekében – a klubhoz tartozó magyar képviselők aláírásával távollétükben elláthassa. Füßy, Körmeny-Ékes nyomán, szintén töröltette az aláírását. Az indítványra rejtélyes módon rákerült Szent-Ivány József aláírása is, aki viszont hivatalosan szabadságon volt és ez időben semmilyen törvényhozó tevékenységben nem vett részt, nem is volt Prágában. Ő külön nyilatkozatban határolódott el az indítványtól. (*A numerus clausus indítvány aláírásai*. PMH, 1923. december 5., 3. p.) A cikk szerint több lapban – például a Kassai Naplóban és a Prager Tagblattban – teljesen alaptalanul jelentek meg olyan hírek, hogy a képviselőház már tárgyalta és el is utasította az alkotmányos tárgyalás feltételeit egyébként nélkülöző javaslatot.

58 A Szlovenszói és Ruszinszói Szövetkezett Ellenzéki Pártok Vezérő Bizottságának és Közös Bizottságának említett ungvári ülését május 5-én tartották meg. Itt Petrogalli részletesen

E beszédnek azt a részét, amely a zsidókérdéssel foglalkozott, mi, jelenlévők, együtt szövegeztük meg, s ebben kifejezést adtunk azon várakozásunknak, hogy a zsidóságnak az a része, amely a jó időkben magyarnak vallotta magát, a magyarság mostani küzdelmében is híven ki fog tartani, s a zsidóságnak ez a hűsége meg fogja odaát, a határon túl is értetni az illetékesekkel, hogy a numerus clausus fönntartása igazságtalan. Tehát a mi politikánk nem ad alapot s nem mutat föl előzményeket, amelyek arra engednének következtetni, hogy mi itt akarjuk a numerus clausus behozatalát, ellenkezően, azt mutatja, hogy mi szívesen vennők annak eltörlését ott is, ahol az érvényben van. Természetes, hogy ennek az óhajnak kifejezésénél többet nem tehetünk, mert más ország dolgaiba beleavatkozni nincs jogunk.

Ami az én álláspontomat illeti, az igen egyszerű és világos. Én helytelennek és rossznak tartom a numerus clausus intézményét először elvi álláspontomnál fogva. Itt, a köztársaságban az úgynevezett kisebbségi nemzeteknek minden jogát az illető nemzet népességi számaránya szerint állapítják meg. E számarányban osztják ki az iskolákat, és pedig az oktatás minden tagozatában. E számarányt veszik alapul, amikor engedélyezik a közigazgatásban, az igazságszolgáltatásban a kisebbségi nemzet nyelvének használatát. Ez az igazi és általános numerus clausus. Nem foglalkozom most azzal, hogy a kisebbségi jogok gyakorlása terén is csak a numerus clausus elvét ismerik el, a gyakorlatban még ezt az elvet sem valósítják meg. Amikor én támadom ezt az elvet, nemcsak azért teszem, mert annak érvényesítését nemzetemre nézve károsnak és rossznak tartom, de támadom azért, mert igazságtalannak, antidemokratikusnak, barbárnak tartom. És nem változik ez az álláspontom akkor sem, ha ezt az elvet csak egy szűkebb téren, az egyetemi oktatás terén és egy felekezettel vagy fajjal szemben alkalmazták, amelyhez én nem tartozom.

Szerencsétlennek tartom ezt az intézményt a gyakorlati eredmény szempontjából is. Meggyőződése, hogy azt az eredményt, amelyet elérni akarnak azok, akik ez intézményt behozni kívánják, nem érik el. A numerus clausus nem hozza meg az eredményt, amelyet az intézmény hívei várnak tőle, hogy így megakadályozzák azt, hogy a zsidóság előzőnlje a szellemi pályákat és visszaszorítja onnan a nem zsidókat. Mindössze azt az eredményt hozza magával, hogy a nemzet és a zsidóság között szakadékot létesít.

De ha így elvi és gyakorlati szempontokból helytelen általában a numerus clausus, egyenesen veszedelmes ennek a kérdésnek fölvetése a mi helyzetünkben. Nekünk senkit nem szabad elzárunk attól, hogy csatlakozzék a mi küzdelmünkhöz. Csatlakozzék teljes odaadással és minden keserűség nélkül. Ezt azonban nem várhatjuk el azoktól, akiket felekezeti vagy faji önérzetükben megtámadunk. A mi harcunkat elnyomott nemzetünk jogaiért csak a demokrácia fegyvereivel vívhatjuk meg, és önmagunkat sebezni meg, ha ebben a harcban olyan fegyvereket használunk, amelyekkel csak a demokrácia ellen hadakozhatunk.

Még egyet kell megjegyeznem. Én és velem együtt sokan azok közül, akik együtt küzdünk, ezt az álláspontunkat híven fogjuk szolgálni, függetlenül attól, hogy a zsidó-

beszámolt a Központi Iroda működéséről és „a közéleti eseményekről”. Részt vett a másnap Munkácson megrendezett Ruszinszói Magyar Nemzeti Kongresszuson is. Korláth Endre említett beszédét kivonatossan közli a Prágai Magyar Hírlap május 8-i száma.

ság milyen álláspontot foglal el velünk szemben. Nem fogjuk álláspontunkat megváltoztatni azért, mert a zsidóság, éppen csak Zólyom megyét kivéve, a többi megyében elhagyott, és jónak látta, hogy felekezeti vagy zsidó nemzeti alapon külön tömörüljön, s azóta is, például sok helyen a bíróválasztásoknál, szavazataival nem minket, hanem ellenségeinket támogatja. A Kassai Napló december 2. kelettel ellátott lapjában már nemcsak a képviselőket, de pártjainkat is támadja olyan modorban, amely azt a látszatot kelti föl, hogy ez a sajnálatos incidens egy rég várt alkalom a támadás megindítására.⁵⁹ A lap nem a Kassai Napló, hanem a Népűjság stílusában támadja Körmendyt és Füssyt. Körmendyvel szemben azzal a súlyos, odavetett, semmivel nem bizonyított és sértő inszINUÁCIÓVAL él, hogy „üzleti szimatja” indította őt arra, hogy aláírását töröltesse. Füssyt még minősíthetetlenebb támadásban részesíti. Füssy Kálmánt a magyar nép a maga soraiból küldötte a nemzetgyűlésbe. Füssy Kálmán megszemélyesítője a mi értelmes, józan, becsületes magyar népünknek, benne megvannak mindazok a tulajdonságok, amelyekért mi szeretjük és büszkéek vagyunk a mi népünkre, vagy ha úgy tetszik, a mi magyar parasztunkra. A Kassai Napló magát mindig a demokrácia hivatott szószólójának gerálja.⁶⁰ De aki ezt a cikket írta, úgy látszik, azok közé tartozik, akik szájukon hordják állandóan a demokráciát, elmondják, hogy ők a nép gyermekeiért harcolnak az urakkal szemben, mihelyt azonban úgy látják, hogy egy „a nép gyermekei” közül olyant tesz, ami nekik nem kedves, úgy az iskolázott ember arroganciájával nyomban kicsúfolják azért, mert kevesebb iskolát végzett és mert kerges a tenyere, s ezzel akarják nevetségessé tenni. Hát az ilyen szellemeskedések nem ártanak Füssy Kálmánnak, de viszont nem alkalmasak arra, hogy a Kassai Napló tekintélyét emeljék és közöttünk összhangot teremtsenek.

Hiszem, hogy az a szerencsétlen incidens, amelyet a boldogtalan numerus clausus fölidézett, s amelyre a Kassai Napló ráduplázott, el fog simulni,⁶¹ s mindnyájan tudatára jövünk annak, hogy nemzetünk súlyos helyzetében nem engedhetjük meg azt a kedvtelést, hogy egymással marakodjunk; a zsidóság is tisztán fogja látni, hogy ha a magyarság a jogaiért folytatott küzdelemben elbukik, úgy ezzel saját sorsa is meg lesz pecsételve.

Prágai Magyar Hírlap, 1923. december 5., [1.] p.
A cím alatt föltüntetve: Írta: Petrogalli Oszkár dr.

59 Az Országos Széchényi Könyvtár Kassai Napló-kollekciójában a hivatkozott cikk a december 1-jei számban található, amit az a korabeli gyakorlat magyaráz, hogy a helyben és a vidéken terjesztett lapszámokat máshogy dátumoz(hat)ták: (erbé) [Rév Béla]: *A numerus clausus lovagjai* ([1.] p). Ezt megelőzően a lap november 30-i száma két cikkben is foglalkozik a kérdéssel, *Bombavető*k című vezércikkében és a *Numerus clausus a prágai parlamentben* főcímmű, a 2. oldalon közölt írásban.

60 Értsd: tekinti, minősíti magát.

61 A Kassai Napló *A magyar képviselők szerepe a numerus clausus-ügyben* főcímű írásában december 6-án (az Országos Széchényi Könyvtárban található példány dátuma) tér vissza erre a kérdésre. Az új információk értelmében pontosítja a történeteket; a magyar képviselők viselkedését nem tartja ugyan teljesen tisztázottnak, de Petrogalli elvi állásfoglalását fontosnak, „komoly”-nak ismeri el.

Simon Attila – Tóth László

KIS LÉPÉSEK NAGY POLITIKUSA

Szent-Ivány József, a politikus és művelődésszervező

Fórum Kisebbségkutató Intézet

(Laczkó Sándor felvétele)

Elbeszért történelem Hučko Károly

Hučko Károly 1926. augusztus 3-án született Vágsellyén. Édesapja munkás volt, de a vágsselyei kisbírói posztot is betöltötte. A családnak háborús tragédiát kellett megélnie: az apa 1943 januárjában eltűnt a Don-kanyarban. Édesanyja háztartásbeliként egyedül maradt a négy gyerekkel. Hučko Károly pilótának jelentkezett, de repülőgép-szerelőnek vették fel, ami azt jelentette, hogy három hónapos gyalogsági kiképzésen kellett részt vennie – 1944 júniusában kapott behívót Komáromba. Románia átállásakor jutott ki Erdélybe a frontra, ahol egy hónap után szovjet fogságba esett. 1948 októberében jutott

haza. Ezután építkezéseken dolgozott. 1949 októberétől 1950 márciusáig Jičínben szolgált a csehszlovák hadseregben, ahol repülőmegfigyelői tanfolyamon vett részt. Családfenntartó lévén csak öt hónapot kellett töltenie a hadsereg kötelékében. Utána egy ideig építkezésen dolgozott, 1950 júniusától vasutas lett: a Pozsony és Galánta közti vasútszakaszon 4 évig pályamunkás, majd 17 évig pályamester. 1987-ben nyugdíjazták, csak a pozsonyi főpályaudvar felújítása után, de később is hívták helyettesíteni minden nyáron, télen pedig fűtőként dolgozott a nyugdíj mellett. 1950. augusztus 19-én kötött házasságot, amelyből két leánygyermekük született. Felesége halála óta egyedül él szülővárosában, Vágsellyén.

Talán először mutatkozzon be és mondjon valamit a családjáról.

Hučko Károly vagyok, Vágsellyén születtem 1926. augusztus 3-án. Három testvérem volt, én voltam a legidősebb. Édesanyám otthon volt, háztartásban, apám munkásember volt, nem volt állandó munkája, talán egy vagy két évig kisbíró volt itt az akkori községházán. Aztán 1942-ben berukkolt, és mindjárt kivitték Oroszországba. Semmi átképzésen nem volt, mert azelőtt a csehszlovák hadseregben is szolgált. Egyszerűen kapott behívót, berukkolt Érsekújvárra, valami trénaalakulathoz került, lovas kocsival csinálta az utánpótlást. Egyszer volt csak otthon, még mielőtt kimentek a frontra, és aztán nem is jött vissza. Úgyhogy az édesanyám hadiözvegy lett.

Mit tud erről, hol esett el?

Valahol a Don mellett. A katonatársai mondták, akik hazakerültek, hogy mikor utoljára látták őtet, még ment a lovakért, de többet nem tud róla senki. Mi otthon is csak azt tudtuk, amit a rádióban hallottunk, mikor már dicsekedtek az előrevonulással. Aztán

mikor megfordult a helyzet, akkor meg koordinált visszavonulásnak nevezték, valahogy így.

Akkor esett el, amikor 1943 januárjában áttörtek az oroszok?
Igen, az apám is ott maradt, többet nem is tudunk róla.

Jött erről valami hivatalos értesítés?
Nem, semmi.

Hogyan viselte a család ezt a helyzetet?
Az anyám háztartásbeli volt, négycsaládos anya, kapott valami segílyt, és abból kellett megélni, nem volt más hátra.

1938

Mielőtt 1938 novemberében elfoglalták Vágsellyét a magyar csapatok, a csehszlovák hadsereg mozgósított. Erre hogyan emlékszik?

Egyszerűen kihirdették a mozgósítást, nem tudom, hány korosztály volt, és azoknak be kellett rukkolni. Az asszonyok kikísérték őket az állomásra, sírás, rívás, ölekedés, és az emberek mentek az alakulatjaikhoz, ennyi volt az egész. Már mikor a magyarok elfoglalták ezt a területet, akkor aztán olyan lassacskán hazaengedték őket a csehszlovák hadseregből.

Milyen volt itt a hangulat, mielőtt bejöttek a magyarok?

Akik magyar érzelműek voltak, azok örültek, voltak olyanok, akik adták a nagyot. Akinek mindegy volt, az meg viselte úgy, ahogy jött. És aki nagy szlovák volt, az el is ment. Mikorra már jött a magyar hadsereg, akik voltak csehek – hivatalokban voltak, vagy vezető szerepük volt –, azok már akkorra mind elhurcolkodtak.

Voltak sellyeiek, akik elmentek?

Nem, az eredeti sellyeiek nem, azok maradtak. Itt nem volt olyan ki tudja milyen nagy az uraság, mert Sellye csak olyan nagyobb falu volt, úgyhogy aki sellyei volt, az maradt.

Voltak itt csehszlovák csapatok a magyar bevonulás előtt?

Igen, voltak itt katonák is. Sellye járási székhely volt, úgyhogy itt volt a parancsnokság. A templomba is jártak misére, láttam őket többször is, ezeket a tiszteket. Aztán 1938-ban olyan békésen elvonultak. Arra emlékszek, mikor az utolsó katonatiszt a csehszlovák hadseregből ráült a biciklire és azt mondta, hogy *Ešte nás oplačete!*, hogy még megsirattok bennünket. Ez volt a búcsúszava.

Hogyan emlékszik a magyar csapatok bevonulására?

Deákiról jöttek a katonák, vonult a gyalogság, olyan jó egypár szakasz jött. Volt őrség is, autóval, akik előre bejöttek, látták, hogy tiszta a levegő, aztán jöttek a csapatok. Álltunk a temetőnél, és jöttek be a rampán keresztül. Nekem volt egy barátom, aki ott lakott nem messze tőlünk, azzal együtt mentem. De a népek is kint voltak, végig az egész utca, mindenki kíváncsi volt, hogyan jönnek be.

Volt valamilyen hivatalos fogadás is?

Arra nem emlékszek. Csak egypár zászló volt kitéve – akik olyan nagyobb magyarnak érezték magukat, azok csináltak magyar zászlót és kidugták a szerháról.

A tiszta magyar falukban általában lelkesen fogadták a magyarokat, itt, Sellyén inkább ilyen csendes volt?

Nem emlékszek, hogy valami nagy felhajtás lett volna, azt nem mondhatom. Már aztán később, mikor már elhelyezkedtek, vasárnaponként voltak olyan nagyobb szónoklások, a mai Szentháromság téren volt egy mozi, előtte egy tribünt építettek, és onnan magyarázták, milyen a magyar helyzet, Magyarország történetét, meg a ilyesmiket, lelkesítették a népet. Egy tiszt tanította a népet hadikiáltásokra, hipp-hipp hurrá, meg ilyenekre, és a nép mondta utána. De ez nem volt minden vasárnap, csak úgy alkalmilag.

Maradtak itt magyar csapatok?

Igen, mert itt volt a határ, Vecsén túl. Rögtön a híd mellett, ami van a Hepaj kocsmá, valamikor a vecseiek oda jártak iskolába és mikor bejöttek a magyarok, kiűrtették, és ott volt a magyar határőrség, onnan jártak portyázni a határra.

1938 után

A szülei milyen nemzetiségűek voltak?

Otthon többnyire magyarul beszéltünk. Én szlovák iskolába jártam, a húgom magyarba, mert akkor már csak magyar iskola volt. De egészen mindegy volt – amikor bejöttek a magyarok, akkor azt mondták, hogy *azok maradtatok, amik voltatok, magyarok*. A háború után megint csak ugyanezt mondták, hogy *zostali ste tými, čím ste boli, Slováckmi*, azok maradtatok, amik voltatok, szlovákok.

Milyen volt itt a szlovák–magyar viszony 1938 előtt és az után?

Itt semmi megkülönböztetés nem volt, hogy valami ellenszenvet éreztek volna egymás ellen az emberek, olyan mindegy volt, hogy szlovák, vagy magyar valaki. Itt Sellyén az volt a különös, hogy ha például két szomszéd beszélt egymással, egyik szlovákul kérdezett, a másik magyarul válaszolt neki, és észre se vették, hogy átkapcsoltak. Olyasmi, hogy az egyik a másikat ki nem állhatta, nem volt egyáltalán. Csehszlovákia alatt nem is tudta senki, hogy hogyan beszélsz, magyarul, vagy szlovákul, mindegy volt. Már aztán, amikor a magyarok bejöttek, akkor azok már jobban tiltották a szlovák beszédet. De a magyarok alatt se mondhatom aztot, hogy valami üldözésféle lett volna, hogy tiltották volna a szlovák beszédet. Például én mindjárt iskola után mentem borbélyinasnak, úgyhogy akkor a borbélyüzletben, ott olyan beszédek mentek, hogy ott igazán megtárgyalták az egész politikai helyzetet, és semmi olyan nem volt, hogy egymás ellen ment volna, azt nem lehet állítani.

Gondolom, úgy volt, hogy voltak szlovák barátai, magyar barátai...

Persze hogy, itt az öreg sellyeiekből mindenki beszélt szlovákul, magyarul. Csak olyan különbség volt, hogy a Felső utcai parasztok – Belovics, Miskovics nevűek – többnyire magyarosabbak voltak, és az Alsó utcában, ami a plébániától ment lefelé, a Baluška

meg Hučko nevűek, többnyire olyan szlovákosabbak voltak. De amikor összejöttek a szövetkezeti kocsmában, ott egyformán beszélt mindenki, nem volt, hogy valaki ide húzott volna, vagy oda.

1938 után jöttek Sellyére valami anyaországiak?

Azok voltak, igen, a jobb helyeket a hivatalokban azok foglalták el. Voltak sellyeiek, akik kaptak hivatalokat, mert akik olyan hazafiasságot mutattak, azoknak azért dugtak valamit, de a vezetőség az többnyire anyaországi volt. Adták a nagyot, mintha itten alsóbbrendű népek lettek volna. Akkor mink csak úgy truccból szlovákul beszéltünk közöttük [nevet], még az iskolában is a tanító előtt, aki olyan nagy magyar volt, az nem tűrt egy szlovák szót se, ha valaki véletlenül elszólta magát.

Így provokálták a tanítót – megbüntette magukat?

Nem, csak morgott egyet, kapta magát, és elment, mink meg nevettünk magunk között.

Milyen iskolába járt?

Én szlovákba jártam. Első republika alatt volt szlovák iskola, de volt magyar osztály is, a húgom magyar iskolába járt. Mikor bejöttek a magyarok, a megszállás után olyan szünet volt, nem volt iskola. A szlovák tanítók elmentek mind, nem emlékszek egyáltalán, hogy maradt volna valaki közülük. Mikor tisztázódott a helyzet, aztán jártam a hetedikbe, nyolcadikba, de azt már magyarba. A magyar nyelvet többet tanultam az alatt a hetedik, nyolcadik alatt, mint az egész hat szlovák osztályban. A magyar nyelv könnyebb volt a helyesírás szempontjából, mint a szlovák. És a magyar történelem meg olyan volt, mint a mese, azt imádtuk, királyokról, mindenről, hetvenhétyszer átolvastam a magyar történelmet. A szlovák történelemből, azt lehet mondani, hogy majdnem semmire nem emlékszek, csak annyit tudtam, hogy valamikor volt a Nagymorva Birodalom. De aprólékos dolgokra nem emlékszek.

És a csehszlovák idő alatt, gondolom, a szlovák tanítók elmentek...

Azok elmentek mind, azok közül nem emlékszek egyáltalán, hogy maradt volna valaki. A csehszlovák idő alatt volt magyar iskola is itt, de mikor változás volt, aztán már csak magyar iskola volt.

Hogyan vették az „inkább szlovák” szülők, amikor megszűnt a szlovák iskola?

Nem emlékszek semmi incidensre vagy valamire.

Mit tud mondani a magyar csendőrökről?

Hát, vagány gyerekek voltak, de én akkor csak úgy láttam őket, hogy a rendet fenntartották, az biztos, arra szigorúak voltak, nem volt semmi rendetlenség. Portyáztak éjjel-nappal, járták a falut. A bűnözőkkel nem játszottak kesztyűs kézzel, az biztos, azokra szigorúak voltak. Velem semmi dolguk nem volt, de azt tudom, hogy szigorúak voltak.

Hogyan emlékszik a sellyei zsidókra?

A Felső és a Fő utcában voltak a zsidó üzletek, üzleteléssel foglalkoztak. Pénzes emberek voltak, nem is emlékszek olyanra, hogy lett volna szegény közöttük. Szerteszéjjel laktak Sellyén, de aztán jött az a rendelet, amikor összpontosították őket a Farkasdi utcá-

ba, ott volt a gettó. Volt ott egy nagy emeletes gabonaraktár, ott voltak sokan, és még egypár házat kiürítettek, már hogy hogyan, azt nem tudom.

És ez a gettó be volt kerítve?

Nem volt bekerítve, de ott kellett nekik tartózkodni. Lehet, hogy a csendőrök járhattak körülötte, hogy szökés vagy valami ilyesmi ne legyen. Lehet, hogy meg volt nekik mondván, hogy innen nem mehettek ki, és ők azt betartották. De ez nem tartott soká, mikor összpontosították őket, egy reggel láttuk, hogy fősorakoztatták őket. A Grünwald vendéglőben volt a leventetthon, ottan átvizsgálták őket, mit vihetnek magukkal, és mentek az állomásra, Galántán volt egy tábori csendőralakulat, a sapkájuk mellett is olyan kisebb kakastoll, bukréta, azok kísérték őket kifelé. Aztán be a vagonokba, és többet nem is tudtunk róluk. Volt egy Ganzli nevű bácsi, fölvasárolta a tollat, és az asszonyok, például az én anyám is, hordták tőle a nagy zsákban a tollat, és azt osztályozták, válogatták. Ezért fizetett, úgyhogy az sok embernek segített. Már azt úgy később hallottuk, hogy mi lett vele, mert mindenki ismerte őt. Őröla mondták, hogy útközben fölágta az ereit és meghalt.

Amikor hazajött a fogságból, akkor voltak Sellyén zsidók?

Még egypár volt. Akik háború után visszakerültek, sokan kimentek Palesztinába.

Mi lett a zsidók vagyonával?

Az állam elkobozta, a földeket szétosztották, és a többi vagyont, azt is valahogyan biztos elkobozták, vagy ki tudja mire használták. Ami ingatlan volt, házak, az maradt, és a többivel nem tudom, mit csináltak.

És akkor kik költöztek a házaikba?

Azt már nem tudom megmondani, mert én 1944 júniusában berukkoltam.

A hadseregben voltak zsidó munkaszolgálatosok, erről van valami emléke?

Azokkal mink nem kerültünk össze egyáltalán. Jó dolguk nem volt, biztos, azokkal nem bántak jól. Még a berukkolásom előtt borbélyüzletben inaskodtam, ott összejött mindenféle nép és ment a mindenféle beszéd. Megtárgyalták a politikai helyzetet, de államellenes dolgokat nem mondott senki, arra vigyázott mindenki. Csak olyanokat beszéltek, hogy mi a helyzet, hogy megy minden itten mostan, mi hiányzik, mi kellene, mi volna a jó, ilyesmivel telt az idő. Aztán azok a katonák, akik hazakerültek szabadságra, azok mondták, hogy nagyon csúnyán bántak a munkaszolgálatosokkal. Voltak olyanok, akik azt mondták, hogy az volt a helyzet, hogy minél kevesebbet hozni belőlük haza, úgyhogy kimondottan likvidálásra voltak ítélve.

Mit tud mondani az akkori sellyei cigányságról?

A sellyei cigányoknak a régi vásártérnél volt a pérojuk, ott volt olyan két sor ház, olyan szegényesen laktak. Én jártam azon keresztül, mert az öreganyám ott lakott, azon a soron, és mikor benéztem az ablakon keresztül, sok helyen láttam, hogy kifestett szobák voltak, ami még nálunk se volt, nálunk csak fehérre meszelt szobák voltak. De amúgy dolgoz emberek voltak, semmi olyan rendetlenség nem volt, azt nem lehet rájuk mondani. De a szegényebbek közé tartoztak.

Mivel foglalkoztak általában?

Alkalmi munkával, parasztokhoz jártak kapálni, aratás alatt, a cséplésnél segítettek, hol milyen munka akadt. Amúgy meg voltak a zenészek, talán két csoport is volt, ami zenével foglalkozott, húzták a nótát, azok talán jobban álltak pénz dolgával, mert a zenét megfizették, a magyarok szerették a mulatást. De a szegényebbek alkalmi munkával foglalkoztak.

A cigányokat is üldözték a háború alatt, mint a zsidókat? Arra nem emlékszik?

Azt nem mondhatom, az itteni cigányokat egyáltalán. Csak annyit tudok, hogy a csendőrök, lovas csendőrök rendet tartottak a péró körül. Olyan nagy hősieken jártak, és minden rendetlenséget mindjárt elintézték, csak annyi volt. Ezek olyan cigányok voltak, hogy ezekkel nem is volt semmi probléma.

Cigányok is szolgáltak a magyar hadseregben – voltak magának cigány katonatársai?
Azokkal nem voltam egyáltalán, nem tudok semmit.

Leventeként

Térjünk rá a leventezésre.

Az kötelező volt mindenkinek. Minden héten csütörtökön délután volt a kiképzés, tanították a katonai mozdulatokat, „jobbra át, balra át”, meg néha „feküdj”, büntetésből, de az csak olyan kivételes esetekben volt. Fapuskáink voltak, azokkal tanultunk tisztelegni, „vállhoz, lábhoz, súlyba, fapuskával tisztelegi”, ilyeneket. Három korosztály volt, tizenöt éves korig levente apródok, tizennyolc éves korig levente ifjúk, és aztán már tizennyolc, tizenkilenc évesek, azok már levente legények voltak, aztán húszéves korban volt a rukkolás.

Milyen különbség volt ezek között?

Arra nem tudok pontosan felelni. De mire berukkolt a leventelegény, az alapmozdulatokat már tudta, úgyhogy azokat már a hadseregnél nem kellett tanítani, már mind bennük voltak.

A csoportjában mennyi levente volt?

Mi, az 1926-os korosztály, az volt legnagyobb, voltunk úgy fölül harmincan egy szakaszban.

Egy szakasz volt egy évfolyam?

Igen, úgy volt, összesen volt valami nyolc szakasz is.

Kik voltak a parancsnokaik?

A tanítók, azok automatikusan a parancsnokok közé tartoztak, mert azoknak mind-egyiknek rangja volt, egyenruhában jártak. Voltak segédparancsnokok is, helyi lakosok, többnyire akik az első világháborúban voltak és azok is valamilyen ranggal rendelkeztek, azok már tudtak valamiről beszélni. Mind a három csoportnak volt egy segéd leventeoktatója. Itt a templommal szemben volt a katonai parancsnokság, a Harminc háznál.

A gyakorlat ott volt kint, ahol most a Sídlistó Váh van, az akkor még gyöp volt, és ott volt a kiképzés. Mikor este jöttünk hazafelé a gyakorlatról, a katonai parancsnok, egy százados, Vadon Lajosnak hívták, kiállt a balkonra, ami a bejárat fölött van, és tisztelt. Elöl ment a leventeoktató, az vezényelt, „balra nézz!”, és vertük a díszmenetet a Fő utcán. A leventék, akik tudtak zenélni, azokat a rendes gyakorlat helyett meneteteltették és menet közben játszották az indulókat. Direkt olyan helyen vezették őket, ahol gödrök voltak, hogy olyan helyen is tudjanak játszani. Kísértek minket ki a gyakorlótérre is és visszafelé is, ők játszották az indulókat.

A fapuskákat említette – volt azért céllövészetük is?

Azt hiszem, az csak a középső csoporttól volt, csak levente ifjúknak és levente legényeknek voltak lögyakorlataik. Ahol az Öregvár volt, ott volt egy nagy töltés, és amikor lövészet volt, akkor ki volt állítva két őr, a golyók végett nem lehetett a töltésen se menni. Volt ott egy olyan épület, ahonnan fekvé lehetett lőni a céltáblákba. Még most is tudom, harmincmintájú, FÉG gyártmányú – fegyver- és gépgyár – céllövő leventekispuska, ez volt a neve. Alig vártuk, mikor kerül ránk a sor a céllövészetre.

Akkor ezzel attraktívabbá tették a leventézést...

Igen, persze, nem nagyon emlékszek senkire, hogy valaki panaszkodott volna, hogy leventébe kell járni, mert ott a gyerekek együtt voltunk, és elment egy fél nap ilyenekkel. Jobbra át, balra át, más nemigen volt, meg néha feküdj, büntetésből, de az csak olyan kivételes esetekben volt. Mikor már végeztünk, fősorakoztunk, a főparancsnok még mondott valamit, és mikor végzett, akkor azt mondta, hogy „végeztem”, mink meg „szébb jövőt” köszöntünk, ő meg „adjon isten” és aztán volt az oszloj.

És voltak olyanok, akik kihagytak leventézést?

Olyasmit büntettek. Itt, Sellyén selyemhernyókat tenyésztettek, és annak, aki igazolatlanul hiányzott, szedni kellett a hernyók részére az eperfalevelet.

Volt a leventéknek valami központjuk?

A Grünwald zsidónak a vendéglője volt, abból lett a leventeotthon, annak nagy udvara volt, ott volt a sorakozó. A Grünwaldot nem ismertem személyesen, lehet, hogy már nem is élt, csak az a kocsmája megvolt, és azt aztán megszüntették. Lehet, hogy elvették tőle, mert ott már nem volt semmi más, csak a leventeotthon. Esténként, ha akartunk valamivel társalogni, akkor ottan gyűltünk össze. Mindenféle játékok voltak, még biliárd is volt, és ott raktározták a fapuskákat is. Volt ott egy nagy helyiség, és télen, mikor nem mehettünk ki a gyakorlatra, akkor ott tartottak a tanítók olyan hazafias előadásfélét, Magyarország történelméből, az újságokból olvastak föl cikkeket, vagy valami fronti esetekről beszéltek. A hazafiasságot rendesen tömték belénk, az volt az értelme a leventezésnek.

Katonaság a front előtt

Hogyan került a hadsereghez?

Mikor kijártam az inasiskolát, akkortájt volt egy föl hívása a magyar hadseregnek, hogy aki akar, jelentkezzen pilótának vagy repülőgép-szerelőnek. Jelentkeztem is,

1944 februárjában egy orvosi kivizsgáláson voltam. Pilótának nem vettek föl, de föl voltam véve repülőgép-szerelői kiképzésre. Csakhogy az volt a föltétel, hogy előtte három hónapi gyalogsági előképzésre kellett bevonulni, és csak az után helyeztek volna valamelyik röptérre, a műhelybe.

Hol kellett jelentkeznie?

A sellyei katonai parancsnokságon kellett kitölteni egy nyomtatványt, és ők elküldték, leghamarább Komáromba, ott intézkedtek tovább, onnan kaptam a papírokat, és aztán behívtak az orvosi vizsgálatra.

Mi végett nem vették fel pilótának?

Az olyan foglalkozás volt, hogy oda finomabb gyerekek, meg protekciósak mehettek, a munkára meg jó volt a proli is. [nevet]

És mi vitte erre magát, hogy jelentkezzen?

A szlovákok úgy mondják, hogy mladícka nerozvážnosť [ifjúkori meggondolatlanság]. [nevet] Az embernek akkor nemigen volt mivel foglalkozni, gondoltam, hogy hát valami legyen. Nem volt úgy, mint a szocializmus alatt, hogy az ember aminek akart, annak kitanult. Azt akartam, hogy legyen valami belőlem, hát jelentkeztem erre a kiképzésre.

Volt sorozáson is?

Érsekújvárbán, az Arany Oroszlán nevű vendéglőben volt a sorozás. Rendes katonavosok voltak ott, végignézték, végigtapogattak, és mindjárt írták, hogy KA, [nevet] kíváloán alkalmas, azt hiszem. Még a sorozással kapcsolatban, akik nem voltak katonák az első [csehszlovák] republika alatt, azokat aztán a magyar időben újból behívták, és majdnem az összeset besorozták, mert a háború alatt már kellett a katona. Aki már akár egy kicsit is alkalmas volt, mehetett. Ezeket úgy hívták, hogy a műrostosak. [nevet]

Miért hívták őket műrostosoknak?

Akkori időkből nem volt annyi ruhaanyag, és műrostnak nevezték azt az anyagot, amiből varrták a ruhát, de azt többnyire csóványból vagy valami ilyesimből csinálták, az szerint nevezték el ezeket a katonákat műrostosoknak, mert nem rendes katonáknak, hanem csak olyan pótlásnak vették őket. [nevet]

Mikor és hova rukkolt be?

Egy ideig vártam, és kaptam behívót, 1944. június 13-ára Komáromba, a 22-es gyalogezredhez, gyalogsági kiképzésre. Az első zászlóalj volt, és mindjárt első század is. Ott ment az alapkiképzés – ha már valaki odakerül a műhelybe, akkor ne kelljen ilyenekkel foglalkozni, már előképzett katona legyen. Rögtön az elején még nem voltunk sokan, csak egypáran, de olyan két hét múlva már kezdtek többen jönni, mert volt még egy fölhívás – azt már csak úgy olvastam a plakáton valahol –, hogy „a bolsevizmus ellen hívom a magyar ifjúságot”, és arra sokan jelentkeztek. Amikor nyár végén kapitulált Románia, azokból állították össze azt a menetszázadot, amivel aztán mink is mentünk ki a frontra, úgyhogy én ezzel fizettem rá. Már akkor ilyen kiképzésről, mint ez, szó se lehetett.

Ha erre a pilótakiképzésre nem jelentkezik, akkor maga ki se jut a frontra...
Nem, persze, hogy nem. Esetleg akkor, amikor vitték a levontákat.

És az alakulata az mind önkéntesekből állt?

Mind önkéntesek voltak. Nagyon sokan voltunk, nem tudom pontosan a létszámot, volt valami három század kimondottan önkéntesekből, mert már a másik főlhívásra sokan jelentkeztek, olyanok, akik a hadiüzemekben dolgoztak, mert ott nagyon csunya helyzet volt – másképp nem tudtak megmenekülni, csak úgy, hogy jelentkeztek erre a főlhívásra.

Milyen hadiüzemek voltak ezek?

A hadsereg részére dolgoztak, és ott nagyon szigorú munkaviszonyok voltak. És a munkások csak zsoldot kaptak, nagyon rosszul volt az fizetve, és sokat kellett dolgozniuk. A hadsereg részére gyártottak muníciót, ruhát, vagy valami ilyesmit, szóval olyan üzemek, amik át voltak nevezve hadiüzemnek. Katonás fegyelem uralkodott, és onnan aki tudott, az menekült. És sokan így csapódtak be, hogy inkább jelentkeztek a hadseregbe, mint hogy ott dolgozzanak. Még Délvidékről is voltak gyerekek. Egyik, az szerb származású lehetett, Odabašićnak hívták, és minden tiszt, amikor a nevére kérdezett, a gyerek válaszolt, hogy Odabašić, aztán mindig azt kérdezték tőle, hogy hová? [nevet] Úgy jött ki magyarul. Azok közé kerültem aztán én is, az önkéntesek közé. És még összeszedték azokat a katonákat, akik hazakerültek az 1942-es, 1943-as kollapszusból, azokat tették hozzánk olyan vezetőknek. Haragudtak ránk, hogy mivéggettünk – az önkéntesek végett – muszáj volt őnekik is berukkolni, úgyhogy ott már a bajtársiasság megszűnt. De aztán már úgy alakult a helyzet, hogy már nem volt különbség egyik vagy másik között. Az alapkiképzés az ment, az egész olyan két hónapig tartott, július–augusztusban, és augusztus végén, amikor aztán Románia kapitulált, alakítottak egy menetszázadot, be a vagonba, és irány be Erdélybe.

Mondjon többet a kiképzésről!

Az Öregvárban képeztek ki, ott volt a 22-es gyalogezrednek az első és a második zászlóalja, a harmadik zászlóalj az valahol Léva mellett volt. Vág mellett volt a gyakorlótér, arra nem emlékszek, hogy pontosan hol, tudom, hogy a Vág és a Duna mellett, ezen a térségben.

Milyen fegyverekre kaptak kiképezést?

Csak puskára meg kézigránátra. De az már csak olyan kiképzés volt, hogy gyorsan, gyorsan, semmi értelme nem volt. Olyan puskákat kaptunk a lőtérén, nem tudom, nem-e még az 1848-as évekből. [nevet] Hosszabb volt a puska, mint én, akkora töltény ment bele, mint a géppuskába, és olyat lökött rajtam, hogy leestem a priccsről. Mindenhova ment a töltény, csak oda nem, ahova kellett. Mindig alig vártuk, mikor jönnek már a bombázók – majdnem naponta jöttek –, mert akkor a kiképzés leállt. Már úgy kilenc-tíz óra tájt szóltak a szirénák, hallottuk azt a dübörgést a levegőben, és akkor már el kellett tűnnünk. Elbújtunk az erdőben, hogy ne lássanak, és akkor pihenhattunk.

Átélt bombázásokat is?

Egyszer éjjel – az még az Öregvárban volt, még a kiképzések előtt. Szőnyt bombázták, közvetlen Komárom mellett, ott volt az olajfinomító, de jutott Komáromnak is. Én vala-

hogyan átaludtam a riadót, csak arra ébredtem föl, hogy csörömpöl minden, bent maradtam az Öregvárban, de annak olyan erős falai voltak, hogy ottan nem lehetett érezni semmit. Csak hallottam a becsapódást, a villanást, meg a dörgést, mozgást, de amúgy semmi baj nem történt. Nem tartott soká, mert ezek a repülőök nem tartózkodtak itt sokáig, elvégezték a kötelességüket és mentek tovább.

Nem volt ebből problémája a tisztek előtt?

Nem, éjjel volt, akkor nemigen tudott róla senki. Aki hallotta a riadót, az azért kiment.

Hogyan viselkedtek a tisztek az újonccal?

Semmi rosszat nem mondhatok.

Ki volt a századparancsnoka?

A pótkeretnek a parancsnoka volt Perjési százados. Mikor augusztus második felében megszakadt a kiképzés, úgy volt, hogy ő fog kimenni ezzel a századdal, de a végén lehet, hogy sikerült neki kicsúszni alóla, és egy főhadnagy lett helyette, Nérai nevű, az lett a századparancsnok, amikor mentünk.

Milyen emberek voltak ezek?

Nemigen dicsérhetem őket, a magyar tiszteket. Nem becsülték az embereket, a Perjési százados direkt tőlem akarta tudni, hogy milyen beszédek mennek a században, hogy nincs-e valami ellenséges beszéd. Én csak azt mondtam neki, hogy „á fene, ott olyan nyugalom van”. Gondoltam, nem fogok senkire árulkodni, de nem is volt mire. A legrosszabbat akkor hallottam, amikor egy román gyerek azt mondta, hogy „b...m a fajtád” – csak ennyit mondott valamelyik pajtásának. Akkortáiban kint voltak a századok, ez valahogyan bent volt, és csak úgy beszéd közben, bolondságból mondta. És én a tiszt előtt ezt említettem, hogy az egyik azt mondta viccből. Másnap lejött a századhoz és fölpofozta ezt a gyereket. Hát ez normális viselkedés? Még énnekem volt aztán bajom a legénységgel, hogy árulkodni szoktam a századosnak. Hát olyan számár nem vagyok. Ott voltam a legénység között, de ezt a századost jártam borotválni. Megtudta, hogy borbély vagyok, este gyakorlat után csak üzent értem, és már mentem is. Megfizetett, jó volt. Már mikor mentünk ki a frontra, megállt a transzport valamelyik állomáson, és én közben valakit vagy borotváltam, vagy nyírtam ott a vagonban. Ez a Nérai főhadnagy üzent a tiszti vagonból, hogy jöjjenek oda, mert akart nyíratkozni, borotválkozni. Mondom, mindjárt jövök, de mire befejeztem ezt, akivel dolgoztam, addigra elindult a vonat, úgy-hogy nem tudtam átmenni hozzája. Olyan cirkuszt csinált, hogy miért nem jöttem azonnal hozzája, amikor üzent. Azt mondta, hogy „majd gondom lesz rád”. Szintén nem volt valami barátságos ember, aztán már kerültem őt. Azóta nem is hívott többet, de nem is találkoztam vele, pedig a fronton a zászlóaljírodánál voltam mint küldönc.

Sok visszaemlékező említette, hogy a tisztek olyat mondtak a felvidékiekre, hogy felvidéki kommunisták...

Azt emlegették, igen. Azoknak tartották a felvidékieket. Ugye, itt más volt a világ, mint az anyaországban, ahol olyan diktatúra volt. Itt szabadabb volt a nép, mink olyan szabadabban is beszéltünk. Mikor bejöttek a magyarok, azt mondták ránk, hogy felvidéki

kommunisták. Sellyén az első republika alatt volt a kommunista párt, egy pár tagjáról is tudok, de hogy valami akció vagy valami lett volna, azt nem lehet mondani.

És aztán 1938 után nem volt valami kommunistaüldözés?

Arról nem tudok, de biztos volt, mert akkor az ilyesmit tiltották. Nyilaskeresztes párt is volt, de amíg otthon voltam, azok se prüszköltek, nem volt semmi. Aztán hogy később mi volt, arról nem tudok, mert amikor jött a nyilas fordulat, akkor én már fogságban voltam.

Milyen volt a viszonyuk az öreg katonákkal?

Amikor berukkoltam, akkor éppen kint voltak a századok, valami külső gyakorlaton, és csak olyan jó két hét után jöttek vissza, de aztán minket külön tettek tőlük, a kiképzésünk külön ment, úgyhogy semmi bajunk nem volt az öreg katonákkal. Nem is voltak sokan, azok csak ténylegesek lehettek.

Milyen volt egy átlagos nap Komáromban?

Reggel felkeltünk, reggeli, mosdás, sorakozó, ki a gyakorlótérre, délben kihozták az ebédet a gyakorlótérre, és a gyakorlat után nótaszóval visszavonulás, négy óraker meg már szabad volt. De amúgy amikor a rendes újoncokat képezték, azoknak csak három hónap után volt kimenőjük, amikor megvolt a gyalogsági kiképzésük, az alapkiképzés. Mink, mivel ilyen helyzet volt, egy hónap után már kimenősek voltunk.

Hova jártak kimenőre?

A városba, a Duna-partra, ott volt valami kocsmá, oda szoktunk járni. Sokszor feketén másztunk ki, úgyhogy nem kellett a bejárat kapun menni. Le tudtunk csúszni egy olyan domboldalon és visszafelé is arra mentünk. De nagyon vigyáztunk, mert ha megfogtak volna, akkor dutyi.

Maga volt valahogyan büntetve?

Nem voltam.

Az Öregváron belül voltak elszállásolva?

Igen, ahogyan bejöttünk a kapun, bal oldalon volt az első század és jobboldalt a második.

Volt ez idő alatt otthon Sellyén?

Egyszer voltam eltávozáson, szombaton, és vasárnap este már Komáromban kellett lenni.

A fronton

Hogyan jutott ki a frontra?

A kiképzés alatt kapitulált Románia, és az orosz hadsereg könnyen átvonult Románián. Magyarország akkor minden kiképzett katonáját összeszedte, minket is kidobtak a keleti határok védelmére. Nagyon gyorsan kerültünk ki, akkor már rengetegen voltunk,

egy egész ezred volt belőlünk Komáromban. Bevagoníroztunk és mentünk ki Erdélybe – akkor az Erdélynek a fele oda volt csatolva Magyarországhoz, úgy, mint a Felvidék. És pontosan augusztus 29-én vagoníroztak be, amikor kitört a szlovák nemzeti felkelés, de mink nem is tudtunk róla. Csak akkor hallottam először, hogy volt valami Szlovákiában, amikor visszajöttem fogságból. Csíkszeredában vagoníroztunk ki, és mindjárt a vagonírozás közben kaptuk az első látogatást, megtámadtak a román repülők. Olyan alacsonyán röpködtek, hogy puskával lehetett volna rájuk lőni, de akkor még nem kaptunk löszert. De nem voltak veszteségeink. Csíkszeredáról aztán mentünk szerteszéjjel, a határ felé, a határ védelmére, és ott vártuk, hogy mi lesz. Főnt voltunk leásva mint gyalogság, magasabban, nem lent a völgyekben, vártuk a támadást. Még akkor olyan gyerekeszem volt, úgyhogy nem nagyon tudtam fölfogni, hogy mi a veszély – amit mondtak, azt csináltuk. Az lett a beosztásom, hogy küldönc voltam a zászlóaljtörzsnél, a parancsnokságnál. Amikor kaptam a parancsot, hogy „ezt elviszed ide, oda,” meg kellett találnom az alakulatokat, úgyhogy mindig össze-vissza futkostam – nem a századoknál voltam, akik harcba voltak vetve, hanem a parancsnokság és a századok között mozogtam.

Mint közkatona?

Igen, nem volt rangom.

Milyen messze voltak egymástól a századok és a parancsnokság?

Aztot pontosan nem tudom. Komáromban egész másképp voltak a századok, ott a folyosón voltak azok a lakószobák, és az irodák külön voltak. De amikor kimentünk, a zászlóaljiroda lent volt valamelyik faluban és a századok meg kint voltak ottan, ahonnan várták az orosz hadsereget. A tisztek többnyire kint voltak, az iroda meg bent a faluban, és összeköttetést kellett tartani, vagy oda parancsot, vagy onnan valamit, folyton futottam össze-vissza. A német parancsnokságra jártam mindig a jelszóért. Azt hiszem, hetenként változott a jelszó. Ha valami ellenőrzés volt, akkor tudni kellett, hogy mi a jelszó arra a hétre. Az általában az egész fronton fizetett, minden héten volt egy szó, mikor az őrséget ellenőrizték, akkor azt tudni kellett az őrségnek. Ha jött valaki, „állj!”, és annak kellett mondani a jelszót. Amikor mentem a német parancsnokságra, mindig megállított az őr a bejáratnál, és kérdezte, hogy „wohin?” [hová] És azt megkérdeztem németül, hogy „password für ungarische kommando” [jelszóért a magyar osztagnak], és akkor már engedtek. [nevet] Megmondták a jelszót, de úgy vettem észre, hogy sokszor mondtak akármit, mert már akkor a helyzet olyan volt, hogy ott már nem volt a jelszónak nagy értelme, csak ugye a parancsban megvolt, hát kellett lenni. Sokszor csak úgy vállon túl mondta, például hogy „Eisenach”, vagy valami ilyesmit, hogy elintézte a dolgot, megismételtetem és mentem tovább, „otthon” megmondtam, hogy „Eisenach”, és kész. Úgyhogy nem nézett ki valami komoly dolognak. Többnyire békevilágban, mikor képezik a katonákat, akkor csinálnak ebből nagyobb cirkuszt, hogy tudják, milyen a fegyelem, de már ottan mindegy volt, hogy ki mit mond, ezek akármit mondtak, csak menjek el onnan.

Csak egymaga volt küldönc?

Lehetett több is, de én csak úgy tudom, ha valami kellett, akkor engem kerestek föl. Legtöbbnyire megmondták az üzenetet, nem emlékszek rá, hogy papíron lett volna.

Mint küldönc, jutott valami veszélyesebb helyzetbe is?

Nem, csak a parancsnokságtól mentem ki az alakulatokhoz, de amúgy nem volt az veszélyes.

Milyen harcok voltak ott?

Az oroszok olyan taktikával dolgoztak, hogy kerítették. Hétfőn, kedden röpködtek a repülő, és figyelték a terepet, aztán szombat, vasárnap támadás volt. Mindig szombaton kezdődött az orosz támadás. Az erdélyi hegyekben, völgyekben mindig csináltak ilyen körfogást, mink fentről néztük, hogyan mennek az orosz tankok lent a völgyben, mert csak arra mehettek, és a tankok között ment a gyalogság, és akit az a támadás elkapott, onnan nem volt menekülés, ott pusztult minden sorban. Nekünk az volt a szerencsénk, hogy mindig úgy félrevoltunk, minket az a közvetlen támadás nem érintett. Nekünk csak menekülni kellett, nehogy bent maradjunk a gyűrűben.

Milyen veszteségeik voltak?

Egy deáki gyerek, Józsa Vilinek hívták, kazánkovácsnak volt kitanulva, az ott kapott haslővést. Valami őrséget fölfedeztek, és maga a századparancsnok vezette azt az akciót, és azokat kellett ott likvidálni, ott kapott haslővést. Az az egy halott volt a frontszolgálat alatt, többre nem emlékszek. Már csak akkor láttunk halottakat, amikor hajtottak az oroszok azon a részen, amit az oroszok elfoglaltak, itt-ott feküdtek, akik a támadásnál estek el. De ott ellenállni nem lehetett, puskákkal a tankok ellen mit lehet csinálni? Semmit. És a gyalogság ellen is – egyszer ha sikerült is elsütni a puskát, másodszor már az ember meg nem töltötte, mert kapott olyan sorozatot, hogy potyogott a levél, ágak, úgyhogy belebújt volna a földbe is. Minden katonájuknak automata fegyvere volt, úgyhogy ottan szórta a golyót. Ott az már reménytelen ellenállás volt. Azt tudták, hogy ott ellenállni nem lehet, de tudja, az a magyar büszkeség nem engedi azt, hogy puskalövés nélkül menjenek át a határon.

Akkor azoknak volt nagyobb esélyük a túlélésre, akik bekerültek a gyűrűbe? Igen, azoknak.

Amikor kerítették be magukat, maguk nem is támadtak?

Csak valami olyan piszkálkodás volt, hátam mögött a német katona, az lökdösött, dirigált. Olyan különbség volt a katonaság között – mink feküdtünk, belebújtam volna a földbe is, és ő meg állt mögöttem és rugdalt a sarkamba, „Sís, fluchtermenc!”, [nevet] hogy lőj, te átkozott, de amint az ember elsütötte a puskát, máris kapott olyan sorozatot géppisztolyból, hogy belebújt volna a földbe.

Milyen volt a magyar–német viszony kint a fronton?

Amikor nyugalom volt, akkor nem volt semmi, nem is igen beszélt az egyik a másikkal, de amikor visszavonulás volt, akkor félre kellett állni a németeknek az útból. Egyszer volt olyan nagyobb visszavonulás, ez a sellyei búcsúkor lehetett [szeptember 12.], mentek a németek az úton a lovakkal, autókkal, és akkor nekünk félre kellett állni, úgyhogy ők akkor megmutatták, hogy ők az elsők, a kocsis még ostorral is végigvágott, hogy őneki szabad legyen.

A németeknek volt valami nehézfegyverzetük is?

Nem, azoknak is puska volt, ott nem volt semmi más, csak gyalogság.

Akkor tankjaik sem voltak.

Nem. És a magyaroknál nem is láttunk. Egyszer láttam légítámadást, jöttek a Stukák, de jó messze tőlünk. Egész három hét alatt egyáltalán semmi, csak minden szombaton orosz támadás volt, bezárult a kör, és aztán tisztították, akik ott maradtak a körben katonák, azokat szedték össze. Ez volt szeptember mind a négy szombatján. Hét közben nyugalom volt, este úgy élveztem azt az őszi levegőt. Egész éjjel figyeltük, mi megy, csak úgy lövöldöztek egymásnak, egyik oldalról négy ágyúdörrenés, fölöttünk hallottuk, hogy valami susog és aztán a másik oldalon négy becsapódás. Ez volt a hétköznap, de minden szombaton reggel megkezdődött a támadás, akkor csinálták az oroszok ezt a...

Harapófogót.

Igen, és mink mindig olyan helyen voltunk, hogy a tankok közelre nem jöhettek, nem érintettek bennünket, azok lent mentek. Először a németek vittek ki a bekerítésből, egyszer meg a mieink, háromszor sikerült kicsúszni. De az utolsó szombaton már bezárult a kör, onnan már nem volt menekülés. Még a század, amit össze tudtak szedni, az még kitört, de ezt már csak akkor tudtam meg, mikor hazakerültem, mert találkoztam Kassán egy oda való tizedessel, aki ott volt. Nekem már nem sikerült, mert engemet elküldtek egy szakaszért, hogy az is jöjjön oda, hogy aztán egyesüljenek, és aztán jöttek volna ki a gyűrűből. De akkor már nem találtam ott azt a rajt, azok már közben visszavonultak.

Fogságba esés és út a Szovjetunióba

Pontosan mikor esett fogságba?

1944. szeptember 29-én. Reggel megkaptam a parancsot, hogy értesítsem az egyik szakaszunkat, ami még valahol kint van az erdőségben, olyan felsőbb helyen voltak leásva, hogy jöjjenek le a faluba, és együtt fogunk kitörni, mert akkor már körülbelül olyan helyzet volt, hogy a gyűrű majdnem bezárult. Futottam mindjárt oda, de már nem találtam őket ott, mert közben visszavonultak, vagy elmentek másfelé. És én, olyan gyerekésszel, találtam ott egy vödörben babgulyást, jóllaktam belőle. Aztán nyugodtan mentem, puska a vállamon keresztül, szurony, minden. Volt ott olyan mélyebb árok, ahogy a víz folyt le a hegyekből, de már nem az árokban mentem, hanem fönt, az árok mentén. De akkor már lövöldöztek, mindenhol lehetett hallani. Csak azt vettem észre magam előtt, mintha méhek vagy darazsak úgy belevágódtak volna a földbe. De egyik a bakancsom hegyét találta el, olyan keményet koppant, a lábamot nem sértette meg, akkor jöttem rá, hogy ezek golyók voltak. Az oroszok úgy játszottak velem, valahonnan előttem lövöldöztek elém. Látták, hogy jön egyedül a gyerek, fiatal gyerek, úgy játszottak velem. Leugortam az árokba, és mondom magamban, én számár, itt masírozok, mintha valahol a falu közepén volnák, és közben ők meg már odaszívárognak. Megyek tovább, egyszer csak a kanyarból három orosz szembe velem: „Ruki verch!” Hát, mit csinálhatok, semmit, föl a kezeket. Szerencsére olyanokra akadtam rá, akik nem voltak olyan vadak. Levették a puskámat, mindjárt összetörték, elszedték a tölté-

nyeket, kézigránátot, mindent. És az órát keresték mindjárt, de nálam nem volt, arra nekünk nem telt.

Hol esett fogságba?

Hol is lehetett – Csíkszeredától vissza, Madéfalva, meg ilyen faluk voltak ottan, de pontosan nem tudom. Madéfalván lett eltemetve a Józsa Vili is, aki elesett, a deáki gyerek. Aztán az oroszok odavittek egy gyűjtőhelyre, és ottan már aztán szedték össze a katonákat, akiket szintén így elfogtak. Egyre többen lettünk, és már mikor volt egy csoport, elvittek Szovátára. Erdély északi részén fogtak el, és a Szováta az úgy középpont lehetett valahogyan, oda gyalog hajtottak bennünket, ahogy hajtották össze a foglyokat, kettével, hármassával.

Tehát Szováta már a második hely volt...

Az első hely az csak közvetlen a front mögött egy faluban volt, már nem tudom a nevét, ott csak olyan ideiglenes helyen voltunk, egy üres házban tartottak együtt, akiket szedtek össze. Útközben Szovátára kozákokkal találkoztunk, jöttek lovakon. Hárman voltunk foglyok, egy olyan bajszos öreg orosz kísért, mink az út mellett mentünk, a kozákok meg az út közepén, mindegyik végigvágott bennünket nyakon a korbáccsal. [nevet] Szovátán volt az első gyűjtőtábor, amit tábornak lehet mondani. Az egy olyan kisebb főrdőváros volt Erdélyben, ott már rengetegen voltunk. Volt ott olyan nagyobb helyiség, oda gyűjtötték azokat, akiket már elfogtak. A folyosón is feküdtünk, oda betömtek annyi foglyot, amennyi elfért, és aztán amikor már nem fértünk el, akkor csináltak egy menetszázadot és mentünk gyalog Brassóba. Szováta volt a legrosszabb hely, ott az ellátás igen beteges volt, nagyon kevés élelem volt, mert ők is, az orosz hadsereg is csak azt evett, amit szerzett a környékbeli népektől, úgyhogy a mi részünkre nagyon kevés jutott. De amúgy hogy vertek volna, vagy valami, azt nem lehet mondani. Ottan már rendesen őriztek, és ha kellett valahova mennünk, mondjuk krumpliért a földre, akkor adtak egy őrt, aki ment olyan öt-hat fogollyal, mentünk a földre, kiszedtük a krumplit, elhoztuk és be a nafta [gázolaj] hordóba, megfőzték, és egyenként, egy-egy krumplit kaptunk enni. Az első napok, azok voltak a legrosszabbak.

Németek is voltak ott?

Nem, csak magyarok. A németek vagy nem estek fogságba, elmenekültek, vagy pedig külön lehettek.

Meddig voltak Szovátán?

Valami egy vagy két hétig. Ott várták, hogy alakul Magyarországon a helyzet, kapitulál-e úgy, mint Románia, vagy pedig folytassák a harcot. Horthy kapitulálni akart, de nem sikerült neki, és akkor föllépett Szálasi Ferenc, és kijelentette, hogy a harc folyik tovább. Akkor aztán egy hétfői napon fölsorakoztatták az egész társaságot – akkor már sokan voltunk, olyan jó kétszázan is lehettünk. Kaptunk egy egész kenyeret, meg valami aprólékot, és gyalog mentünk Brassóba. Ez tartott egy hétig, egy nap volt pihenő. Nem tudtuk, hogy a kenyér mennyire van, két nap alatt megettük [nevet], és aztán egész héten nem volt mit ennünk. Akkortájt almaéredés volt, olyan szép almasorok voltak az út mellett, mink meg éhesek voltunk, úgy ugráltunk ki a sorból és szedtük a potyogás almát.

Az orosz meg mérges volt, hogy miért ugrálunk: először csak a levegőbe lőtt, aztán már mérgébe belelőtt a tömegbe. Mellettem ment egy negyedi gyerek, Nagy Józsinak hívták, átlőtték a vállát, úgyhogy a legközelebbi faluban kivették a sorból, és valahova elvitték őtet, nem jött velünk tovább. Mikor fogság után hazakerültem, kérdezősködtem róla, de senki se tudott róla, úgyhogy nem tudom, vissza került-e. És előtte ment egy alacsony katona, az fejbe kapta a lövést.

Meg is halt?

Az ott maradt, csak úgy kikerülték, és nem tudom, mi lett vele. Ez az egy incidens volt az egész egyheti masírozás alatt.

És naponta mennyit mentek?

Azt nem tudom megmondani, reggeltől estig mentünk, de akkor ősszel már nem voltak hosszú napok. Letelepedtünk valahol, valami gyöpfélén, vagy valami olyan térségen, ahol szem előtt voltunk, és az őrség körülállt. Volt olyan is, hogy egész éjjel esett. Az orosz katonáknak volt az az esőköpenyük, azok kibírták, és őket még váltották is, de miránk esett egész éjjel. Ki kellett bírni. Aztán másnap mikor folytattuk, már az ember némileg megszáradt és már jobban átmelegedett. Brassó abban a felében volt az Erdélynek, ami Romániának maradt, az nem volt Magyarországhoz csatolva. Addig, amíg ott jártunk, ami a magyarokhoz tartozott, a falusiak hoztak valamit enni, de amint átléptük azt a határt, ott már nem volt semmi.

És akkor eljutottak Brassóba.

Igen, Brassóba, és ott már azt lehet mondani, hogy organizált tábor volt, ott már volt konyha, barakkok, úgyhogy ottan már emberségesebb volt a bánásmód, ott már enni is volt. Az már ugye Románia volt, és akkor képezték ki azokat az új román újoncokat. Mink csak egy drótkerítéssel voltunk elkerítve a román kaszárnyától, és néztük, hogyan képzik az új román katonákat. Brassóra csak úgy emlékszek, hogy a város mögött egy olyan hirtelen magas hegy volt, azt mindig úgy csodáltuk. Én innen vagyok, Sellyéről, itt semmi hegység nincs, csak a síkság – odakerültem, és ott meg a gyönyörű hegység, élveztem azt a helyzetet, már így gyerekésszel.

Meddig voltak Brassóban?

Brassóban szintén valami egy vagy két hétig voltunk, aztán egyszer jött a parancs, beraktak bennünket vagonba, estére Ploieștibe kerültünk, áttettek mindjárt orosz vagonokba, körülbelül odáig volt csinálva az az orosz nyomtáv, és onnan vittek Oroszországba. Három hétig mentünk, az szintén olyan nehéz út volt, az ellátás ott is olyan betegesen ment, az nagyon rossz volt. Az egész transzport részére volt egy konyha, de többnyire a németek hordták szét a kaját, és mindig az ő vagonukat látták el rendesen, nekünk csak az volt, ami jutott. Az idővel is úgy voltunk, hogy a vonatnak megvolt a menetrendje, de maga a parancsnok se tudta, hogy meddig fogunk ott állni. Amint a vonatot kiküldték, abbamaradt minden ellátás – akinek jutott, jó, akinek nem jutott, úgy is jó, úgyhogy az első nap nem kaptunk semmit. Másnap kaptunk kenyeret, de csak olyan kétszersültfélét, harmadik nap kaptunk rá vizet, negyedik nap jutott valami főtt étel, olyan káposztaféle, és ez így ment végig, egész három hétig, ez volt az ellá-

tás. És a német vagonok többször kaptak főtt ételt, mert azok a konyhától közelebb voltak, azok majdnem minden nap főtt ételt kaptak, azok jobban tömték a sajátjaikat. Nekünk, akik a transzport végén voltunk, egyszerűen nem jutott, mert közben elküldték a vonatot, és akkor minden abbamaradt. Három hétig vittek oda, és sok katonatranszporttal találkoztunk, kiabáltak ránk, „na Szibír!” [nevet] Mink csak olyan réseken néztünk át.

Mennyien voltak egy vagonban?

Egy kis vagonban voltunk talán valami hatvanan, úgyhogy csak úgy tudtunk ülni, hogy egyik a másik ölében, egymást melegítettük. Amennyi ember befért a vagonba, annyi volt. A vagonajtónál volt kivágva egy rés, azon volt kidugva egy cső, az volt a vécé. Amikor bejött a katona és át akarta olvasni a létszámot, hogy nem-e szökött meg valaki – de hát ki szökne meg olyan helyről? –, beleszorította a népet az egyik felébe, és egyenként eresztette az embereket a másik oldalra, úgy számolta.

Voltak olyanok is, akik meghaltak útközben?

Már menet közben is voltak halottak, minden vagonból körülbelül. Aki már olyan gyengébb természetű volt, az már a harmadik hetet nehezen bírta. Hát annyi ember – hatvanan voltunk egy kis vagonban, már maga az a helyzet is, az mind olyan idegekkel ment. Mi, akik fiatalok voltunk, mink könnyen voltunk, mert ugyi otthon nem várt ránk senki, csak a szüleink, bele voltunk abba nyugodva, de akinek családja volt, az nehezen bírta ezt a helyzetet. A mi vagonunkból volt egy zsigárdi gyerek, az meghalt – mikor kiszálltunk, az ott maradt bent a vagonban. Seres Gusztinak hívták, 1922-beli, az tényleges katona volt.

Miben halhatott meg?

Már nem volt rendesen étel, lehetett látni rajta, hogy körülbelül olyan finomabb gyerek, és nem bírta azt a helyzetet. De a halál okát nem tudtuk pontosan.

A halottakat minden állomáson leszedték, vagy csak a legvégén?

Nem, már csak a legvégén, mikor odaértünk Cseljabinszkba.

Mennyi fogoly volt az egész szerelvényen?

Azt nem tudtuk pontosan, de úgy hallottam, hogy körülbelül olyan kétezren lehettünk, akit odahoztak. És azt mondták, hogy majdnem a fele nem érte meg a következő tavaszt. De mink azt pontosan nem tudtuk, mert mink karanténban voltunk, és nem nagyon járkáltunk ki. Csak már amikor jártunk dolgozni, akkor többször találkoztunk olyanokkal, akik többet tudtak, azok mondták, hogy a transzport majdnem fele nem érte meg a tavaszt.

Az első tél a fogságban – 1-es láger

Mi volt az úti cél?

Három hétig tartott az út az Urál hegységbe, Cseljabinszkba. Amikor odakerültünk, már azt lehet mondani, hogy ott már mennyország volt ahhoz képest, ami addig volt. Ott már

rendes táborok voltak. Olyan volt az a környék, mint mondjuk nálunk az Ostrava, gyárak, egész éjjel világos volt, ott már a háború nem érintette azt a részt.

Csak egy helyen voltak, ugyanabban a táborban egész idő alatt?

Nem, azon a környéken több helyen voltunk. Cseljabinszktól délre, annak a környékén, az volt a legközelebbi város. Novemberben értünk oda, 1-es lágernak hívták a helyet, *lágér numero agyin*. Nagy láger volt, ott volt valami tíz vagy tizenöt barakk, ilyen zemplanka típusúak, leásva a földbe, és jó egy méter volt a föld fölött, ahol az ablakok voltak, középpet emeletes ágyak, felül is, alul is. Novembertől márciusig karanténban voltunk. Nem mentünk sehova, csak bent voltunk a barakkban. Hárman voltunk egy priccsen, olyan kettes priccs volt, egy köpenyt terítettünk magunk alá, a másikkal a lábainkat takartuk le és a harmadikkal betakaróztunk. Ha egyikünk meg akart fordulni, meg kellett fordulni mind a háromnak, úgyhogy az az első év nem volt kényelmes. De aztán már a következő évben mindenkinek volt saját helye a priccsen, és voltak szalmazsákok is, az már egészen más volt. Az az első esztendő, az volt a legnehezebb. Naponta háromszor kaptunk enni, reggel volt 750 gramm – grammra mondták –, tehát háromnegyed liter káposztaleves és 600 gramm kenyér. Ebédre megint csak az a háromnegyed liter leves és 200 gramm kása vagy rizs, vagy köles, és estére megint a leves. Amikor hozták az ebédet, mindig föl sorakoztunk, és mentünk az ebédért, a barakk elején mérték olyan nagy hordókból csészékbe. De az nem volt olyan étel, mint a magyaroknál, nem volt olyan zsíros. Éhesek voltunk folyton, de ahhoz viszonyítva, hogy nem dolgoztunk egész karantén alatt, elég volt.

Ugyanazok az adagok voltak az egész hadifogság alatt?

Az egyforma volt, egyforma. Reggel 600 gramm kenyér, naponta háromszor leves, egyszer kása. Ez az adag megvolt mindig, de sose voltunk jóllakva. Minden barakknak megvolt a főnöke, a barakksztarsi, az is fogoly volt és az vezette, hogy ki van a barakkjában. Reggel, délben, este hozták a kaját, nagy hordókban, akkor föl sorakoztunk az egyik folyosóról, a másik folyosóról megkaptuk az ennivalót, és mikor megettük, kimostuk nagyjából és már megint le a priccsre, és ment a tárgyalás.

Miről beszélgettek?

Hazát emlegettük. Mink, akik ottan megismerkedtünk egymással, öten, hatan, vagy tízen is, ott egymás mellett voltunk, ottan tárgyaltunk, beszélgettünk mindenfélét, emlegettük a jó világot.

A hangulat ott milyen volt?

Hát tudja, akinek családja volt, annak biztos, hogy nem volt mindegy. Nekünk, fiatalabbaknak nem volt olyan nagy a honvágy, nem volt olyan erős, mint azoknak, akinek családja volt.

Mit lehetett azon a télen csinálni, mikor karanténban voltak?

Semmit nem csináltunk. Ott hevertünk azon a priccsen, csak ha vécére kellett mennünk, akkor fölöltözködtünk, kifutottunk a latrinára és vissza, aztán újból a priccsre, ez volt az egész. Itt a karantén alatt egyszer jött valami tégla a barakk részére, odaállított-

ták a vagonokat és akkor fölöltöztettek, és raktuk ki a téglát. De úgy, hogy mindegyikünk fogott négy vagy öt téglát, amennyit elbír és hozta a vagonból be a lágerba, ennyiből állt az egész munka. Nem volt se autó vagy kocsí, vagy valami ilyesmi, a vagonból az ember csak a hosszú sort látta, ami jött a lágerből a vagonig.

Mennyien voltak a karanténban?

A mi barakkunkban, akik voltunk, lehettünk olyan százötvenen biztosan. Az egy hosszú barakk volt, mint egy utca, úgyhogy mink, akik egymás mellett laktunk, csak egymásról tudtunk, de hogy a másik oldalon mi van, mi történik, nem nagyon tudtuk, mert sötét volt, ott gyöngye lámpák égtek. Volt úgy, hogy a másik oldalon hozták a román foglyokat. Csak hallottuk azt a különös beszédet, és azt mondták, hogy azok román foglyok.

Több ilyen barakk volt?

Hogy hány barakk volt, azt nem tudjuk. Tavasszal fölöltöztettek meleg ruhába, azt hittem, hogy a mennyországban vagyok, mert egész telet egy rongyos orosz nadrágban voltam, alul volt hozzá még egy hosszú magyar gatyá, aztán egy egészen bokáig érő katonaing és egy orosz katonaköpeny, abban töltöttem az egész első telet.

És ott bent volt azért valami fűtés?

Három rakott sporhelt, tűzeggel tüzeltek. Az csak olyan lassan izzott, de olyan meleget adott, hogy nem fáztunk, a barakkban ingben is lehetett járni, az ember jól érezte magát. Csak akkor volt baj, ha ki kellett menni valahová, amikor csinálták a *proverkát*, népszámlálást. Gondoltak egyet, és kijelentették, hogy *proverka*, és akkor ki kellett menni, fősorakozni, és várni, amíg megszámláltak bennünket. Akkor fagyoskodtunk, hideg volt ott. Ők föl voltak öltözve, de mi az első telet abban töltöttük, amiben jöttünk, ami rajtunk volt.

Ez idő alatt milyen volt az orosz vezetés?

Nem nagyon jöttünk összeköttetésbe velük. A karanténban egyszer volt egy látogatás, jött valami tisztfele, ő csak olyan kontrolőr volt, inspekció, végigment, „vot, eto da, nerabotaty, vodku pity” – „ez igen, nem dolgozni, csak vodkát inni”, és ment tovább. De ezt csak viccből mondta, vodkához nem jutottunk. Csak egyszer ittam vodkát az egész négy év alatt, nem is tudom, milyen alkalommal, de egyszer tudom, hogy megkóstoltam, valahogyan hozzájutottunk.

Azt mondta, hogy sokan nem éltek túl a telet. Mit tud ezekről?

Semmit, egyáltalán nem. A halottakat kivitték a lágeron kívülre, ott voltak összerakva, megfagyva, tavasszal aztán kiásták a nagy gödröt, és oda voltak eltemetve. De azt mink nem láttuk, mert mi még karanténban voltunk, nem engedtek ki. Már akik ott voltak a régebbiek, és voltak közöttük munkaképesek, azok temettek, olyanok, akik a négyes kategóriában voltak, akik naponta csak két órát dolgoztak. Mikor már úgy kezdett tavaszodni, akkor egy napon kivittek bennünket úgy közelbe, a harmadik kategóriát, hordták oda a fákról lenyírt faágakat és egy nagyobb helyen tüzeltek, valami három vagy négy napon jártunk oda, éjjel-nappal tartottuk a tüzet, hogy olvadjon föl a föld, és akkor ott csinálták azt a tömegsírt, kibágerozták, és oda voltak elhelyezve a hallottak, akik a télen át meghaltak.

És magát a temetést látta?

Azt nem láttam. Én csak addig jártam, amíg kellett a tüzet tartani, amíg melegítettük föl a befagyott földet. Már a temetésnél nem voltunk ottan.

Az a fél transzport, az mind ott abban a táborban halhatott meg?

Igen, abban a táborban. Tavasszal azt mondták, hogy több mint a fele meghalt. De mink azt nem láttuk, az igen nagy tábor volt, az az egyes számú, oda nagyon sok ember elfért.

Mindenkit karanténba tettek abból a transzportból?

Ahogy megjött a transzport, az egész karanténban volt, de több barakkban. Nem is tudom, hány barakk volt ottan, az igen nagy tábor volt.

Konkrétan a maga barakkjában meghaltak emberek?

Előfordult, hogy egy-kettő meghalt. Egy, bátorkeszi bácsika volt, még a nevét is tudtam, Sebedovszky Pista bácsi, egyszer este hozta a vacsoráját nekem, úgy is tudta, hogy a környékről vagyok. Hogy őneki nincs étvágya, hogy egyem meg. És reggel ott maradt, már reggel halott volt, már ő érezte, hogy...

Úgy lehet érteni, hogy a maguk barakkjában nem halt meg annyi fogoly, mint máshol?

Azt nem tudom. Tudja, annyi ember között mindig van valami, amire az ember nem számít. Az olyan barakk volt, hogy középpet, két sorban voltak emeletes ágyak, és a falnál egy sor ágy, de annyian voltunk, hogy egyik a másíkról nem is tudott. Úgyhogy miattunk meghalhattak a másik sarokban akárhányan, és mikor kivitték őket, azt se láthattuk.

A maguk barakkjában nem voltak betegségek?

Esténként járt egy nővér kérdezni, hogy lázas beteg nincs-e, ha volt, azt vitték mindjárt külön, olyan lazarettfélebe, ami kimondottan csak a betegek részére volt. Az orvosi ellátás, az azt lehet mondani, elsörendű volt, már a viszonyokhoz képest. Olyan orvos volt, orvosnő volt ottan, aki gondoskodott mindenkiről, le a kalappal előtte. A karantén alatt én is kaptam hasmenést, véres volt a székletem, úgyhogy mondtam a barakkfőnöknek, az meg mindjárt hívta a nővért, betettek a kórházba, és két hétig olyan sorom volt, hogy le a kalappal. Ott már jobb kenyeret is adtak, a koszt is olyan más volt, meg valami orvosságot is kaptam, és át is ment a baj. És a további években is, aki beteg volt, az beteg volt, az nem ment dolgozni, bekerült a kórházba, és ott igyekeztek, hogy amit lehetett, azt kikezelték.

Később is voltak halálesetek?

Voltak, úgyhogy néha-néha kellett menni sírt ásni, de ez már a 4-es lágerban volt, a karantén alatt nem voltam ásni. A halottat rátették a kocsira, és kivitték. Egyszer, az is már a 4-es lágerban volt, egy fogoly vízbe fulladt. Egy kompon mentünk, és beleesett a vízbe. A pufajka teleszívta magát vízzel, és nem tudott kijönni a vízből, belefulladt. Néha-néha előfordultak esetek, annyi ember között mindig van valami.

Akkor ezek inkább balesetek voltak.

Persze, leghamarább azok, vagy aki idősebb volt, megbetegedett, itt-ott mindig potyogott el a nép. De legtöbbször az első télen haltak meg, amikor a karantén volt.

Az első tél után – a szovhoz

Hova kerültek az első tél után?

Körülbelül márciusban jött az első komisszió, amikor osztályoztak, hogy ki milyen hűs-ban volt. Minket, olyan gyöngébbeket, fölöltöztettek ezekbe a *presívákokba*, téli kabátokba, és kivittek egy szovhozba – ez nem kolhoz volt, mert az *kolektívnoe hazajsztvo*, a közös gazdaság, emez meg a szovhoz, *szovjetszkoe hazajsztvo*, állami gazdaság. Ott termelték a lágerok részére az élelmiszert, többnyire káposztát, krumplit, sárgarépat, meg ilyesmit, azt, ami megtermett az alatt a rövid nyár alatt.

Hogyan volt ez az osztályozás?

Kategorizálva voltunk, ki milyen erőben volt. Az egyes kategória, azok voltak a legerősebbek, a kettes az már valamivel gyöngébb, a hármas az még járt dolgozni, de csak könnyű munkákra, és a negyedik az nem járt munkába, az csak két órát dolgozott a táborban, ezek voltak az OK-sok. És volt az ötödik kategória, a disztrófiások, azok fekvőbetegek voltak.

Milyen kategóriába jutott akkor legelőször?

Harmadikba.

Az erősebbek hova jutottak?

Azt nem tudom, hova mentek. Minket, a harmadik osztályt, kidobtak a szovhozra.

Rögtön az osztályozás után mentek ki a szovhozba?

Nem, csak olyan egy vagy két hét után, még addig bent voltunk a lágerban, már aztán mikor lehetett kint dolgozni, akkor mentünk a szovhozba. Egy olyan nagyobb faluban voltunk, a nevét már nem tudom, voltak ott olyan provizoros barakkok, ahova elhelyeztek. Nem volt bekerítve se, csak katonák voltak velünk, akik őriztek. Volt ott egy traktorállomás is, MTZ-nek mondták, *masinno-traktornij zavód*, oda jártak dolgozni a német specialisták, traktorokat javítottak, azok már talán 1943-tól ott voltak. Úgyhogy ez olyan közös gazdaság volt. Ott szintén nem volt ki tudja mi, nem volt jó sorunk. Enni volt mit, de dolgozni kellett. És ott egy olyan ideges parancsnokunk volt, őrnagy, az nagyon könyörtelen ember volt, még a kinézése se volt jó. Mindjárt tavasszal kezdtük ásni a pincét, ahova majd a terméket behordjuk ősszel. Három kemence volt benne, de a középső valahogyan nem sikerült jól, az füstölt, csak a két szélsőben égett a tűz, és az melegített.

Azért kellett ott fűteni, nehogy megfagyjon a termés?

Igen, már ősszel, mikor már hideg volt, hogy ott olyan állandó hőmérséklet, meleg legyen a pincében. Aztán jött egyszer ez az őrnagy egy ellenőrzésre és végigment a kemencék-nél. A középső hideg volt, és én voltam ottan fűtő. Mindjárt elővett, hogy *pacseму cho-lodno?* Hogy miért hideg? Én mondom neki, *piecska plochaja*, hogy rossz a kemence. *Nada topity*, be kell gyújtani. És jól pofon vágott ököllel, úgy, hogy megértsem. Aztán begyújtottam a kemencében, és természetesen, a kemence füstölt. Egy olyan két-három óra múlva visszajött megint, és akkor lássa, hogy füst van, mindjárt kérdi, *pacseму?* Mondom neki, *piecska plochaja*. És akkor *nyenada topity*, nem kell fűteni, és megint jól

pofon vágott! Úgyhogy kerültem őtet, mint az ördögöt, mikor láttam, hogy jön, akkor inkább elbújtam valahova. Irtó kegyetlen ember volt. Semmi emberség nem volt benne, az nem törődött a néppel, csak a munkával. Esett az eső, zuhogott, és nekünk kint kellett kapálni – már maguk a katonák, akik öröztek, azok is sajnáltak bennünket. Be kellett küldeni lóháton egy őrt, engedélyt kérni, hogy bejöhessünk, mert az olyan munka volt, hogy nem volt semmi értelme. Aztán végül az őrnagy is megengedte, bejöhattunk. Mikor bementünk a barakkba, tisztára átázva, lefeküdtünk a priccsre, és melegedtünk – olyan pára lett abban a szobában, hogy nem láttuk egymást. Egy hét múlva tele voltunk tetűvel, mert ott nem volt még fürdő sem, normálisan marokkal lehetett szedni a tetűt. Később akárhova mentünk, az volt az első, minden lágernak megvolt a fürdője. De ott abban a kolhozban nem volt semmi, nem is tudom, hogyan mosakodtunk, arra se emlékszek.

Milyen volt ott a munka?

Felszántottak egy rétet, beültették krumplival, és aztán kapáltuk. A lágerok részére termeltük a káposztát, répát, céklát, krumplit. Mást nem nagyon, mert április végén olvadt el a hó, májusban olyan hirtelen meleg jött, de már szeptemberben újból hó volt, úgyhogy rövid volt az az idő, mikor a növények nőnek. De azon az esztendőn, amikor oda-kerültünk a szovhozba, olyan nagy krumpli volt, hogy olyat otthon nem láttunk. Jó termés volt, mert ott pihent volt a föld.

Ezen kívül más munkát is végeztek?

Amikor nem kellett menni a földekre dolgozni, akkor ástuk a pincének a helyét, olyan kisebb domb volt ott, és ott abban ástunk, talicskával hordtuk el a földet. Ezt mindjárt akkor kezdtük, ahogyan oda-kerültünk tavasszal, csak egészen ősszel lett befejezve. A pince oldala fából lett kirakva, mert más nem volt. A fát egy fenyőerdőből hordták be a foglyok, elég messze volt, ott fűrészelték. Nem volt se kocsí, se autó, se ló, semmi, de be kellett hozni – kiválogattak egyforma embereket, és azok mentek, a fát föl a vállra, nyolcan, és hozták. Közben megpihentek, ha nehéz volt, naponta fordultak olyan három-négyet. Egyszer voltam ilyen fahordáson, de én kicsi voltam, [nevet] többiek meg magasak, csak úgy kézből emeltem föl, hogy lássák, hogy valamit viszek, de amúgy lógtam, mert a magas embereknek a vállán volt.

Azon a tavaszon ért véget a háború, erre emlékszik?

Igen, ott a szovhozban tudtuk meg, hogy vége van, arra jól emlékszek. Kint voltunk, talán kapáltunk, vagy valami, röpült a röpülő, és dobálta a röpcédulákat, *vojna koncsa-jet, zdrasztvujet pobeda*, vége a háborúnak, üdvözljük a győzelmet. Akkor már örültünk, hála istennek! De nem gondoltuk, hogy még több mint három év vár ránk.

Maguknak is mondták, hogy most haza fognak menni?

Persze, mindjárt mondták, hogy „szkoro domoj, vojenno plenni”, hogy hadifoglyok, hamarosan mentek haza. De a szkoro domojból négy esztendő lett. A háború után olvastam a békeszerződést – az orosz újságban azt írták, hogy *vojenno plenni dolozsni bity repatrirovani kak mozsno szkorej*, hogy a hadifoglyokat minél hamarabb repatriálni kell. Három hónapon belül kellett volna a foglyokat elbocsájtani, de az oroszok ott tartották az embereket négy-öt évig is, a magyarokat úgy vitték kényszermunkásoknak, kárpótlásra.

A szovhozban zöldséget termeltek – hozzájutottak ott több ennivalóhoz?

Csak amit főztek, amúgy máshoz nem tudtunk hozzájutni. Kóstoltuk a nyers krumplit, de az olyan ízetlen volt, meg a sárgarépat rágtuk, mást nem nagyon lehetett.

Úgy lehet érteni, hogy nem voltak ott erre nagyon rászorulva?

Nem. De ha valaki beleharapott valamibe, azért nem csináltak semmit, volt belőle elég. Aztán a nagyobb vezetőség valahogyan megtudta, hogy ott nincs jó helyzet, küldtek oda egy revíziót, aztán leváltották az őrnagyot és be is csukták. Akik le voltak gyengülve – a népnek több mint a felét –, azokat mind visszavitték az 1-es táborba. Aztán nekem szerencsém volt ezzel a borbélyszakmával, mindig olyan helyre jutottam, hogy aztán volt ismeretségem. Ott jóban voltam az őrségnek a parancsnokával, Bobris nevű volt, de nem tudom, milyen rangja volt neki. Ha kellett őket esténként borotválni, akkor mindig megtaláltak, úgyhogy ismert engem. Azt mondta, hogy ne menjek vissza az 1-esbe, mert hogy ottan *kaput*, hogy ott biztos meghalok, *neigyi v láger, lebo tam poigyes*, így mondta. Mondta, hogy ad nekem olyan munkát, hogy magamhoz térek. Adott is kiküldött a szovhozba, örködni a káposzta- és krumpliföldre.

Azokkal mi lett, akik az 1-es lágerba kerültek?

Azokról nem tudunk semmit, nem mondhatom, hogy meghaltak, vagy valami. Persze lehet, hogy valaki meg is halhatott, de azokról nem tudtunk egyáltalán.

A másik fele az meg ott maradt a szovhozban?

Az ott dolgozott végig, aztán még új embereket is küldtek ki, dolgozni kellett, mert a krumplit ki kellett szedni, káposztát összeszedni, sárgarépat, cukorrépat.

De magát a Bobris őrségbe tette ki.

Volt ott egy román gyerek, aki tudott magyarul, éjjel ő volt az őr, én meg nappal. Ez még a nyár közepén volt, úgyhogy még kellett örködni a termés felett, hogy a civilek ne járjanak. De ha jöttek, hát ki állítsa meg őket? Csak a forma végett voltunk ott. Mikor megnőtt a krumpli, káposzta, akkor a román gyerek ott főzött, nem is járt be a barakkba. Csinált magának sátrat, és éjjel-nappal kint volt, mert nyáron meleg volt, úgyhogy ki lehetett bírni. Hordtam neki a kaját a konyháról, és közben mindig főzött valamit egy öreg öntözőkannában. Volt ott egy folyó, azt hiszem, Miasszának hívták, onnan hordta a vizet és főzte a káposztát, krumplit meg a zöldséget. Nem tudtam, mit eszek. Te, mondom neki, mi ez? Hisz ez marha jó, én ilyesmit nem ettem nem is tudom, mióta! Aztán ez így ment a szezon végéig, aztán megint bevitték az 1-es lágerba, ahonnan kikerültünk.

Vissza az 1-es lágerba (1945/46 tele)

A második télen mit csináltak?

Építkezésekre jártunk, többnyire háborús invalidok részére építettünk olyan szociális-otthon-félét, gondoskodni kellett ezekről az invalidokról, katonákról. Ezek már normális épületek voltak, rendes betonlappal. Szép tájra jártunk, egy nyírfaerdőbe, főleg aztán nyáron nagyon szép volt. Télen az első és a második kategória mínusz harminc fokig mehetett ki, mink, a harmadik kategória, az huszonnégy fokig járt ki.

És huszonnégy fok alatt?

Csak bent voltunk a barakkban, nem csináltunk semmit, akkor aztán beszélgettünk, emlegettük a hazát. [nevet]

Ha például volt mínusz húsz fok, és mindenki mehetett ki, mit tudtak csinálni ilyen nagy hidegben?

Már akkor álltak a falak, bent dolgoztunk, pucolták a falakat, meg ilyesmit, úgyhogy nem lazáltunk, mindig valamit kellett csinálni. Én legtöbbnyire fűtöttem. Volt ott egy folyosó, kétoldalt voltak a lakószobák, a kemencék bévülre voltak épülve a szobákba, és kívülről kellett őket fűteni, úgyhogy az volt a dolgunk, hogy a fűtés mindig menjen, hogy télen is lehessen dolgozni a barakkokban. Ott már nem tőzeggel fűtöttünk, oda már hoztak tüzelnivalót, fát, szenet.

Mi volt ott a leghidegebb, amire emlékszik?

Első télen, mikor karanténában voltunk, akkor azt mondták, hogy -56 °C, de csak három napig tartott. Mikor mentünk végére, oda futás, vissza futás. Az a levegő is mint ha meg lett volna fagyva, olyan éles volt az a hideg. Akkor csak bent voltunk, de a barakkban nem volt hideg, mert három kemence volt ott, tőzégkockákkal tüzeltünk, és az úgy izzott, úgyhogy állandóan olyan egyforma meleget adott. Nem hogy túl meleg lett volna, de olyan kibíráható volt a levegő.

Milyen volt akkor az ottani vezetés?

Ott már semmi panasz nem lehetett rájuk, úgy bántak velünk, mintha saját népük letünk volna. Mondom, le a kalappal.

Az ennivaló is rendben volt?

Úgy, ahogy mondtam, naponta háromszor háromnegyed liter káposztaleves, reggel 60 deka kenyér és 200 gramm kása, ez volt a napi koszt. Mennyiségre az ember azt hinné, hogy elég, de nem volt, mert mi folyton éhesek voltunk. Már ott maga a levegő is olyan volt, hogy az ember folyton éhes volt. Amikor kint voltam a szovhozban az örködésnél, a román gyerek fél öntözőkanna ételt hagyott, majd az egészet megettem, és még akkor se éreztem, hogy jól vagyok lakva, pedig már nem volt hova tennem, annyira tele volt a gyomrom. Ott az ember állandóan éhes volt.

Nem volt ilyen egyhangú ennivalóból valami probléma? Gondolom, ez nem volt vitaminokban gazdag...

Nem, azzal nem volt probléma, volt káposzta is. Ami megtermett a szovhozban, azt ősszel aztán összehordták, a táboron kívül voltak olyan nagy betonsilók, és oda jártak dolgozni ezek a harmad-, negyedosztályosok, le lett darálva, besózták, és gyúrták, amit győztek. Amit győztek, azt ledarálták, és ami nem sikerült, beálltak a fagyok, az befagyott. Aztán jöttek a szakácssegédek, a fagyottat fölrakták lapáttal a nagy ládába, és ment a konyhára, forró vízzel átmosták, és kész. De jó volt. És amikor már ez elfogyott, aztán kezdődött a savanyított.

A második tél után – a 4-es láger

A második tél után megint szovhozba jutottak?

Nem, aztán már a második, harmadik évben építkezéseknél dolgoztunk. Akkor tavasszal átkerültünk egy kisebb lágerba, a 4-es számúba, az kimondottan olyan tábor volt, hogy nyugodtan rekreációnak lehetett volna venni. Négy barakk volt ott, amiben foglyok voltak, középpet a konyha, nagy épület, és mindjárt a konyha után az orvos meg a kórház. Aztán még olyan apró épületek voltak ott, a *kipityilka* – ez már az 1-es lágerban is volt –, az olyan berendezés volt, ahol forralták a vizet, mert vízvezeték nem volt, biztos a kútból oda volt szívatva vagy nyomva, fölforralták, és onnan aztán mink már hordtuk szét a vizet a barakkokba.

Ott már tudtak tisztálkodni?

Minden héten kellett járni fürödni, nagy katlanokban melegítették a vizet. Volt ott egy fogoly, aki mindenkinek kiadta a pléhlavórokban a vizet, amiben megmosakodott. A padló az olyan volt, hogy rések voltak rajta, és ahogyan mosakodtunk, a víz csurgott kifelé. Volt egy olyan kemenceféle, amiben fűtöttek, és mikor bejöttünk, a ruhát ráaggattuk ilyen karikákra, be lett rakva abba a kemencébe, ahol volt több mint százfokos meleg, úgyhogy a tetűk megsültek ottan – mikor visszakaptuk, akkor már nem voltak.

Milyen volt ott a vezetőség?

A táborparancsnok az orosz volt, de olyan kimondottan zsidó formájú, kinyúlt has, meghajult hát, görbe orr, Szemjon Markovics Aranovnak hívták. Nagyon jó ember volt, az annyit elintézett nekünk! A szomszéd faluban volt mozi, vetítettek, és kijelentette, hogy aki akar, mehet moziba.

Akkor úgy lehet érteni, hogy sok függött a vezetőségtől?

Persze hogy. Az Aranov volt az orosz parancsnok, és azon kívül volt egy lágersztarsina a foglyok közül, az vagy német volt, vagy román, magyarok közül nem voltak olyanok.

A sztarsinának milyen funkciója volt?

Minden lágernak volt sztarsinája, az törődött az egész lágerral, hogy ott rend legyen, ő gondoskodott mindenről, úgy, mint a falubíró. Többnyire olyan ember volt, aki tudott oroszul is, úgyhogy összeköttetésben volt az orosz vezetőséggel, őneki kellett szólni, ő intézkedett mindenről. A 4-es lágerban először egy román őrmester volt, még egyenruhája is volt, katonasapkája, járta este a barakkokat végig, de mondani nem mondott semmit, mert nem tudott oroszul, csak románul, azt elég hamar leváltották. Csak azért, mert rangja volt neki, azért lett funkciója. Aztán jött egy idősebb, nem tudott magyarul, csak oroszul és románul, de olyan barátságos ember volt, az igazán törődött mindenrel. Az amit kellett, mindjárt intézkedett, egész nap az ember nem látott mást, csak hogy az egyik helyről a másikra futkosott, intézkedett, úgyhogy le a kalappal. Aztán voltak a barakksztarsinák, azok is a foglyok közül voltak, azok törődtek a barakkal. Az tudta, hány embere van ottan, ami kellett oda.

Már említettük a proverkát – azt ki csinálta?

Azt már az őrség is csinálta, a vezetőség, a sztrasinák csak elrendelték, hogy sorakozó a proverkára. Fölsorakoztunk, jötték az örök, és számolták, hányan állunk kint, végigjárták a barakkokat, hányan vannak bent, és mikor már paszoltak a számok, akkor vége volt, és mentünk vissza. Az volt a legrosszabb, mikor hideg volt, és még nem volt meleg ruhánk. Elég soká tartott – olyan jó egy órát is kint kellett állni.

Ki vezette az embereket a munkába?

Mink munkások be voltunk osztva olyan partikba, és annak a partinak is volt egy vezetője, nálunk egy erdélyi magyar volt, Tompa nevű, az tudott románul is, oroszul is, úgyhogy az osztotta be és vezette ki a szakaszt a munkahelyre. Aztán egész idő alatt abban az egy partiban dolgoztam.

És mennyi ember volt ilyen partiban?

Olyan harmincan is voltunk. Aztán még ilyen több partinak volt egy közös parancsnoka, egy olyan századparancsnokféle, az meg többnyire német volt. Az ellenőrizte a munkát, az adta az intézkedéseket a szakaszoknak, hogy hova mennek dolgozni, a beosztással törődött. Úgyhogy minden szakasznak megvolt a parancsnoka, az már tudta, mikor kell menni. Reggel hat órakor volt az ébresztő, mindjárt kaptuk a reggelit, megettük, aztán sorakozó, és ki a munkahelyre. Mindjárt a tábor mögött volt egy kőbánya, ott dolgozott az első kategória, mink meg jártunk ki az építkezésekre. Voltunk egy Kasták nevű városban is [*Kastak, Cseljabinszktól 20 km északra*], emeletes épületeket építettünk, rendes falak, de télen talán nem jártunk oda. Nem messze volt egy nagy autójavító műhely, a németek, akik ilyen szakemberek voltak, azok oda jártak, gépeket, autókat javítottak.

Voltak ott valami munkanormák?

A fűtésnél volt, hogy hány kemencét kellett egy embernek kezelni – nem is tudom, öt, hat vagy tíz kemence volt egy fűtőnek a normája. De amúgy, voltunk egy munkahelyen, ahol nem teljesítettük a százalékot, a normát, és akkor nem kaptunk este ráadást, a húsz deka kenyeret és húsz deka kását. Az olyan munkahely volt, ahol inasok dolgoztak, iskolások, ott praxoltak, és azoknak nem számított a teljesítmény, hogy mennyit csinálnak, eljátszadoztak, ha nem volt olyan vezetőjük, aki azon lett volna, hogy teljesíteni. De nekünk kellett dolgozni, maltert kellett készíteni, anyagot kellett hordani, dolgoztunk állandóan, de az építkezés lassan ment. Jött az elsárolás, akkor nem volt meg az a 112 százalék, ami fölött kaptuk azt a húsz deka ráadást. És erre is ott volt ez a német századparancsnok, akinek több szakasz volt a nyakán: amikor megtudta, hogy nem teljesítettük a normát, már másnap nem is küldött oda, egyszerűen azt mondta a munkavezetőnek – oroszul úgy mondták, hogy *praláb* –, hogy nincs teljesítmény, nincs ember, elküldött máshoz dolgozni, ahol beírták a százalékot. Ilyen hatalma volt neki, törődött velünk.

Említette a kőbányát – ott is dolgozott?

Kőbányában csak egyszer voltam. Robbantották a sziklát, és a követ raktuk fel a talicskákra, ami aztán a vagonokhoz lett elvéve. A láger mellett ment a vasútvonal, és amikor

beállították a vagonokat, ha éjjel volt, ha nappal, ha ünnepnap, ott mindjárt kellett menni rakodni. Forsnikból voltak csinálva olyan felfutók, és az idősebbek, erősebbek nyomták a talicskát fel a vagonokba, hát más nem volt ottan. Ha nem voltak vagonok, akkor pihentek, de mikor már hallottuk, hogy fűtül a mozdony, akkor már egy ember, akinek a gondja volt az, járta a barakkokat, sorakozó, és mentek rakodni. Valami két hónapot dolgoztam a kőbányában, de aztán megint lefogytam, és a legközelebbi komissziónál átsoroztak a harmadikba. Legtöbbször a hármaskategóriában voltam.

Történtek ott balesetek?

Olyanra nem emlékszek.

Gondolom, a kőbányában hamar legyengültek az emberek...

Igen, persze, ott nagyon. Amíg a vagonokat meg nem rakták, addig nyomni kellett a munkát. Meg kellett rakni a vagonot. Nem mondták, hogy mikor, vagy meddig, nem hajtottak bennünket – beállították a vagonot, és mink már magunk igyekeztünk, mert tudtuk, hogy ha meg van rakva a vagon, akkor megyünk befelé; amíg nincs megrakva, addig dolgozni kellett, úgyhogy nem kellett hajtani a népet. De azért nem nagyon igyekezett senki, nem úgy, hogy a víz szakadjon róla, normális tempóval dolgoztunk. És mi, akik építkezésre jártunk – nem volt az olyan munka, hogy megszakadt az ember benne. Télen, mikor nem lehetett kimenni, bent voltunk, akkor pihentünk. Már azt lehetne mondani, hogy az nyaralás volt, olyan dolgunk volt, ott volt a legjobb sorunk. És szép táj volt, fenyőfák, minden, virágok voltak kiültetve, még a járdák is tisztán voltak tartva, nyáron, akik két órát dolgoztak, ilyenekkel foglalkoztak, úgyhogy le a kalappal...

Ebben az esetben is azt lehet mondani, hogy sok függött a lágerparancsnoktól...

Igen. Úgyhogy ott ebből a szempontból panaszkodni nem lehetett.

Leggyakrabban milyen munkákra jártak a 4-es lágerből?

Építkezésre. De jártunk temetni is, ha valaki meghalt, engemet vittek mindig mint sírásót. Ott többször úgy volt, hogy nyáron jártunk ki dolgozni, mert akkor a brigádok kint voltak, és télre összehozták őket. Aztán engem meg télre betettek a fürdőbe, mert ott volt a borbélyműhely, úgyhogy az egész telet melegben töltöttem. De tavasszal már alig vártam, hogy mehessek ki a többiek közé, mert ott abban a fürdőben sokat kellett dolgozni – azt lehet mondani, hogy éjjel-nappal mindig kellett valakit borotválni, vagy haját vágni. Ott nem volt munkaidő, hogy ekkortól eddig, mindig kéznél kellett lenni, csak éjjel pihent az ember. De azért megérte, mert meleg volt.

Míg a többiek...

Azok kint dolgoztak, amikor lehetett. Mikor tél előtt összehozták a csoportokat, akkor már jött a parancsnok, aki a foglyok közül volt, hogy holnaptól *banyia*, fürdő.

Amikor kikerült nyáron rendes munkákra, akkor is borbélykodott?

Akkor csak úgy esténként, amikor már nem volt mit csinálni. Jöttek, hogy gyere, húzzál le, vagy nyíráj meg. Csak ott nem nagyon volt szerszám. De már mikor pénzt kaptunk, akkor már tudtam magamnak venni, mert addig csak a láger szerszámjával dolgoztam.

De nyáron már nem hivatalosan volt borbély, úgy lehet mondani.

Nem, akkor már rendesen jártam dolgozni. De megvolt a munkaidő, hogy reggel mondjuk nyolctól délután négyig, akkorra már bent voltunk a lágerben, és nyáron elég sokáig világos volt, úgyhogy még aztán mindenfélét csinálhattunk a lágerban, akkor már úgy beszélgethettünk.

Fizetést is kaptak?

Az már csak az utolsó két esztendőben volt, 150 rubelt kaptunk, de a szállást, ellátásunkat a láger lefogta magának, és nekünk is jutott valami. Úgyhogy az utolsó két évben azt az egypár rubelt elkölthettük, ha olyan helyre kerültünk, ahol volt üzlet. Legtöbbször kenyeret, cukrot és margarint vásároltak, ezzel volt pótolva az élelem – mást nem volt érdemes venni, csak azt, amivel az ember megtöltötte a hasát. Már amikor vittek haza, minden pénzt el kellett költeni, és akkor olyan orosz cigarettát vásároltunk, mert pénzt nem volt szabad hazahozni.

Voltak magukon, hadifoglyokon kívül másféle rabok is?

Ott háromféle tábor volt. Az 1-es lágerban találkoztunk ezzel, rögtön az elején, aztán az utolsó esztendőben, mikor újra oda kerültünk. Mi voltunk a hadifoglyok, *vojennoplennij*, aztán a munkára mobilizáltak, *v trud mobilizovani*, azok olyan félrabok voltak, és a *zaklucsonij*, a büntetettek, azok voltak a legtöbbek. A *v trud mobilizovani*, azok olyanok voltak, olyan nemzetiségekből voltak, akik harcoltak az oroszok ellen, nem voltak megbízhatóak a hadseregben. Nem feleltek meg a katonaságnak, de kihasználták őket munkára. Ugyanúgy táborban, lágerben éltek, mint mi, ott kapták az ételt, de azok olyan félszabadok voltak, nem nagyon voltak őrizve, szabadon jártak a munkahelyre. A *zaklucsonnij*okat meg mindig erős kíséret kísérte, előttük mentek katonák, utánuk, oldalt, lóháton.

Mind a három kategória egy lágerben volt?

Nem, mindegyiknek külön lágerük volt, a fogolytáborban csak hadifoglyok voltak. Hogy a lágerük merre volt, nem tudtuk, mink csak a mienkről tudunk.

Hol találkoztak ezekkel?

Csak munkahelyen, de a *zaklucsonij*okkal nem voltunk egyáltalán, azok külön bekerített helyen dolgoztak. Látni láttuk őket, mikor mentek a munkahelyre, de hogy honnan jöttek, azt nem tudjuk. Ezekkel a *v trud mobilizovani*kkal voltunk együtt, bekerített munkahelyen, ott már egymás között jártunk.

*A *zaklucsonij*oknak mi volt a bűnük?*

Büntetettek voltak, kriminálisak, szigorúan őrizték őket, azokkal nem lehetett még csak találkozni se, még a munkahelyen se, külön voltak. Nekünk csak olyan kíséretünk volt, hogy mégis valaki legyen velünk.

*Nem voltak ezek a *zaklucsonij*ok inkább politikai büntetettek?*

Azt nem tudjuk, azokkal nem lehetett kommunikálni.

Mert általában a politikaiaknak volt nehéz soruk...

Igen, az lehet, az könnyen lehet.

Úgyhogy nem tudja pontosan, kik voltak ezek.

Nem, azokkal mink egyáltalán nem voltunk együtt.

Honnan tudták, hogy kik ezek tulajdonképpen?

Valakiktől, akik tudták, hogy kik azok, akik ottan dolgoztak. A zaklucsonijok voltak a legtöbben – ha nem sikerült őket megelőzni, mikor mentünk a munkahelyre, akkor sokszor órát is kellett állni, amíg azok elvonultak, mert oda közéjük nem lehetett besorakozni. Ott az a helyzet szigorú volt, amit emlegettek, hogy gulágok, azokkal biztosan nem bántak kesztyűs kézzel. Aztán 1946-ban vagy 1947-ben megszüntették ezeket a lágerokat, a v trud mobilizovanik egész szerencsétlenek voltak, mert ottan jó dolguk volt. Többnyire olyan családtalanok voltak, akikről ott gondoskodva volt, volt élelmiszer, szállás, onnan normálisan mentek dolgozni, visszajöttek, és kapták a fizetést.

És a zaklucsonijokat is elengedték?

Azok maradtak.

Többen mondták nekem, hogy fontos volt, ha a fogolynak voltak barátai.

Ismerkedtünk egyik a másikkal, voltak velem korabeliek is, idősebbek is, kellett, hogy az egyik a másikkal tárgyaljon. Akik magyarok voltunk, együtt tartottunk, és pláne aztán már később, mikor már az ember megismerkedett a lágerélettel, akkor már össze is barátkoztunk. De emígy innen Sellye környékéről nem volt senki.

Említette, hogy moziban is voltak.

A nyári idő alatt vetítettek, egy nagy vászont kifüggesztettek a falra és vetítették a filmeket.

Emlékszik, milyen filmek voltak?

Fogalmam sincs róla. Nem messze egy faluban, azt nem is tudom, hogy hívták, oda szoktak járni vetíteni, ilyen szabadtéri mozi volt, a parancsnok rendesen elintézte, hogy aki akart, a táborból mehetett oda. Minden filmen voltam, mert ugye az embert érdekelte. De ez csak nyári idő alatt volt, télen az ilyen élet megszűnt.

Voltak maguk között olyanok, akik előadásokat tartottak, vagy máshogyan szórakoztatták a többieket?

Azt nem. De a németeknek járt újság, német újságot olvastak majdnem minden reggel, pláne amikor abban a karanténban voltunk. Olyan német olvasta föl, aki nehezen mondta ki az r betűt, a leggyakoribb szó az volt, hogy [selypesen:] *die Rote Armee*, hát mondom, mi a fene lehet az? Az ember tudott egy kicsit németül, még az iskolában valamit tanultunk, és ott kint a fogságban is mindig úgy hallgatóztam, hogyan beszélnek, amit lehetett, tanultam tőlük. Aztán rájöttem, hogy az *Rote Armee* volt, a Vörös Hadsereg, de törtem rajta a fejem, hogy mi az.

Milyen volt a viszonyuk a németekkel a fogságban?

Semmi ellenségeskedés, vagy valami ilyesmi nem volt.

És együtt voltak a magyarokkal, keverve?

Persze hogy, még a barakkban is keverve voltunk. Már mikor elkerültünk a másik lágerba, kerestük, hogy merre vannak a magyarok, és ha hallottuk a magyar káromítást, mondom, itt vannak a magyarok, mert már hallatszott a „lóf...” [nevet].

Tisztek is voltak magukkal?

A magyar tisztek azok külön voltak, nem voltak velünk, azokat mindjárt különvették. A karantén alatt már nem voltak ott.

Nem tudja, hova jutottak?

Nem, fogalmam sincs. Csak a legénység maradt, meg a kisebb rangok.

Román foglyokat is említett.

Igen, románok is voltak. Egy éjjel, a fél barakk üres volt, és alul valaki jött, és olyan nyelven beszéltek, amit még addig nem hallottam. Valahonnan a kinti táborból összehozták őket, összpontosították őket, úgyhogy háromnemzetiségű volt a tábor.

Érdekes, hogy románok is voltak, akik már 1944 augusztusától orosz szövetségeseek voltak...

Igen, de már akik fogságban voltak, azok már ott is maradtak. Ők még ott Sztálingrád körül tartották a frontot, és akkor estek fogságba, meg amíg Románia az oroszok ellen harcolt, azokból lettek foglyok. Aztán amikor Románia kapitulált, azok már katonáknak mentek, a Vörös Hadsereggel. És még amit nem mondtam, az elején még zsidók is voltak, de két hónap múlva már nem volt a fogságban egy se, elintézték, hogy mindjárt háború után engedjék el őket. Csak azt vettük észre, hogy egy zsidó sincs ott a fogságban, pedig sokan voltak, mert ők mint munkaszolgálatosok voltak a fronton, és amint alkalmuk volt, mindjárt átmentek az orosz félre. Úgyhogy mikor odakerültünk a fogságba, ők már ottan nagyban gazdálkodtak, többnyire mindenféle funkciókat foglaltak el, munkavezetők, meg ilyesfélék voltak. Amint véget ért a háború, eltűntek a fogságból. Azok hazakerültek, mert őnekik a vagyonuk végett haza kellett menni, és rendezni azt. És az oroszok beleegyeztek, elvitték őket.

És már akkor tudták, hogy mit történt a zsidósággal...

Hát biztos, az nem volt titok.

Vallási életéről tud valamit mondani?

Semmit. Ottan egyáltalán nem volt ilyesmi, szóba se került. Karácsony alatt is dolgoztunk. A civilekkel beszélünk, és ők maguk mondták, hogy nálunk, mármint minálunk otthon a *bolsoj práznyik*, nagy ünnep van, a karácsony, és mi meg akkor is dolgozunk. Ott nem is tartották. Egy vasárnap, azt megtartották munkaszünetnek, de ha kellett valahova menni, akkor mindegy volt.

A 4-es láger után

1947 nyarán két német transzport ment haza, mert télen nem mehetett volna, mert nem volt fűtve. De azokkal se románok, se magyarok nem mentek – az első két transzport az német volt. Úgyhogy kevesebben lettünk, ilyen kisebb lágerokat megszüntettek, és 1947 őszén megint visszavittek az 1-es lágerba, aztán onnan jártunk dolgozni. Az volt a legnagyobb láger, ami ott volt azon a környéken, a 4-es láger az csak olyan kihelyezés volt.

Miért csak a németeket vitték?

Azokból volt legtöbb, és csak azokból vittek. Aztán 1948 tavaszán ment az első magyar transzport, hónapot nem tudom már, úgy májusban lehetett, mert hidegben nem nagyon mertek küldeni transzportot.

Kiket válogattak az első magyar transzportba?

Betegek voltak mind, meg akik olyan gyöngébbek voltak, azok mentek. Aztán voltak olyan haverjaim, akikkel együtt dolgoztam, azok direkt nem ettek, még azt a kaját se ették meg, amit kaptak, ketten mindig a felét nekem adták, úgyhogy én jóllaktam, ők meg éheztek. Csak azért, hogy hazakerülhessenek. De aztán mégis együtt mentünk haza. Mondtam nekik, lássátok, én ilyen hassal megyek, tik meg éhesen.

Többen mondták, hogy sokan ráfáztak ilyen stratégiára, meg is haltak...

Ezeknek sikerült hazajönni, csak nem ettek. Én meg kihasználtam a helyzetet, megették a felét, és odadtolták nekem, [nevet] én meg jóllaktam. Aztán szeptember elején már az összes magyar ment el abból a táborból.

És maradtak ott valakik?

Németek maradtak, sokan. Meg a románok – amíg ott voltunk, azokból nem ment egy transzport se. Ősszel elment a másik magyar transzport, az után már nem tudom, hogyan volt.

Az út hazafele

Szeptemberben összeszedtek bennünket, fölöltöztettek új ruhába, és be a vagonba. Akkor már egész más volt a helyzet, mint amikor kivittek, ott már voltak priccsek, azokon feküdtünk. És középpet volt hely asztallal, és ott ettünk. Akkor már nem volt semmi baj, azt lehet mondani, hogy komfort volt. Máramaroszigetig mentünk, és csak két hétig tartott az út. Mert 1945-ben, mikor vittek ki, Brassóból Cseljabinszkba három hétig tartott. Máramarosziget már Románia volt, odáig volt az orosz vágány. Ott szintén olyan gyűjtőtábor volt, kirakodtunk, és átvettek, ott már volt orosz parancsnokság, és magyar is, aztán osztályoztak bennünket, hogy ki hova való.

Nem volt ott valami komolyabb kihallgatás?

Nem, ott nem volt, csak ahogyan átvettek, kérdezték, ki hova való. Minket Szlovákiából aztán különítették, és mikor már indultunk onnan, betettek egy vagonba, és átnyomtak a szlovák területre.

És azok, akik azt mondták, hogy anyaországíak?

Azok mentek Debrecenbe, azokat Magyarországra vitték. Máramarosszigeten hallottam az első ilyen szónoklót, aki az új rendszerről szónokolt, már készítette a foglyokat arra, hogy már más országba kerülnek haza, nem abba a Magyarországba, ami háború előtt volt, hanem egy más, szociáldemokrata rendszerbe. Olyan beszédet mondott, hogy mindenki csak tapsolt, mint az őrült. Végén még azt mondta, hogy „nem valami katonatiszt áll előttetek, hanem” – már nem tudom milyen nevet mondott – „zsellér fia” [nevet].

Emlékszik olyanra, hogy keresték maguk között azokat, akik az SS-ben voltak?

Igen, mikor mentünk haza, mentünk át az orosz–román határon. Fel kellett tenni a kezünket, és a hónaljunkat nézték, mert az SS-eknek be volt oda tetoválva a vércsoport. Mindenkit megvizsgáltak, és egynek találtak valamit a hóna alatt – állítólag kilise volt, és volt ott neki valami vágás, és az nem tetszett az orosz tisztnek, az már gyanús volt, hogy nem-e a tetoválást tüntette el.

Mi lett aztán vele?

Nem tudom, minket vittek tovább. Azokat nem akarták hazaengedni. De SS-ek nem is voltak ott velünk, azok külön voltak, mink csak közönséges katonák voltunk.

Máramarosszigeten volt valami feladatuk maguknak, dolgoztak ott?

Nem, egyáltalán semmi. Ott csak vártuk, hogy mi lesz, mikor megyünk tovább. Az olyan gyűjtőtábor volt, ahonnan aztán átvettek a magyarok és azok aztán osztályoztak, kik mennek Magyarországra, kik mennek Szlovákiába, vagy pedig Erdélybe.

Ott már szabad mozgásuk volt?

A városban nem voltunk, az bekerített tábor volt, de nem is kíváncszott ki az ember soha, mert vártuk, hogy mi lesz, minél hamarébb menjünk. Azt se tudom, hogy nézett ki Máramarossziget. A táboron belül mehetett az ember, ahova akart, csak kívülre nem lehetett.

Körülbelül mennyi fogoly lehetett ott?

Fogalmam sincs. A transzportunkban voltunk olyan ezren. Az egy ingázó vonat volt, azt a szerelvényt másra nem használták, csak hozta a foglyokat, aztán üresen ment vissza valahova, ahova dirigálták, és újból hozta a foglyokat.

Miért volt ott kétféle parancsnokság?

Mert a foglyokat valakinek át kellett adni és valakinek átvenni, az már magától értetődik, hogy két parancsnokság van, az oroszok átadtak, a magyarok meg átvettek.

Milyen volt ott az ellátás?

Minden másnap cserélődött az ennivaló. Amikor magyar koszt volt, akkor kaptunk jó zsírosat, amikor orosz, akkor csak azt az ő kosztjukat, olyat, mint a hadifogságban. De ott nem voltunk sokáig, talán egy vagy két hétig, nem tudom pontosan. Egy barakkban voltunk és vártuk, hogy mi lesz velünk. Aztán egy nap jött az orosz tiszt, összeszedtek

bennünket, akik mentünk Szlovákiába, fölöltöztettek ruhába, új monterka [*munkaru-ha*], új csizma, meg új köpeny, ebben a köpenyben jöttem haza, ami a fényképen van. [*lásd a fényképet*] Hazajöttem, és mindjárt másnap mentem lefényképezkedni. A sált már én tettem hozzá, amikor hazajöttem. Orosz *gimnasztyorka*, azaz orosz zubbony, nadrág, sötétkék színben, és a sapka is orosz volt, olyan voltam, mint az orosz katona.

Hučko Károly a hadifogságból hazatérve

Hát elég jó bőrben volt, látom.

Persze, én nem mondhatok semmit, mert pénzt is kaptunk, és a legutolsó esztendőben már aztán úgy javult a helyzet, hogy vasárnap estére mindig kaptunk vacsorára egy liter kását, olyan szétfőtt rizst vagy köleskását, az már nagy adag volt, úgyhogy aztán már javult a helyzet.

Hogyan jutott haza Máramarosszigetről?

Betettek egy vagonba, átnyomtak a szlovák határon, Csap, Čierna nad Tisou [Tiszacsernyő], és onnan elvittek Kassára. Volt ott egy cseh átvevő komisár, fölírta a születési adatokat, hogy honnan való az ember, hova megy, aztán kiállította a listát és a menetjegyet. Aztán egy más helyen meg dezinfikáltak, valami porral telifújtak, alul, fölül, ennyiből állt az egész. Megkaptuk a jegyet, meg valami ennivalót is, és mentünk a vonatra.

Kassán nem fogtak ott senkit?

Nem. Ott egy sellyeivel találkoztam, aki kérdezősködött, hogy nem-e tudok a sógoráról, Zilizi Józsiáról, aki póstás volt annak idején Sellyén, aztán berukkolt, és nem tudtak róla semmit. Nem is jött vissza, eltűnt. Aztán Kassáról már rendes személyvonattal men-

tünk. Még Zsolnán is várt valaki, ott is kaptunk valami ennivalót. Elhagytuk Zsolnát, és mintha úgy megváltozott volna az ember, már nem volt az az éhség, ami addig tartott – addig az ember akárhogyan megtömte a hasát, még mindig evett volna, pedig enni kaptunk eleget, csak a test annyira kívánta azt az ételt... És Zsolna után az mintha megszűnt volna.

Akkor érezte, hogy otthon van?

Igen, hogy már tele vagyok, hogy már nem vagyok éhes. Még mondtam is ott valakinek, nem is tudom, hova valók voltak: te, én már nem vagyok éhes. Mire Lipótvárra értünk, megszűnt az éhség. Lipótváron átszálltunk, hazajöttem, és aztán itt másnap jelentkeztem a csendőrségen.

Hogyan fogadta az édesanyja?

Már késő este volt, amikor hazajöttem, éppen egy haverommal találkoztam, mikor mentem az öreg Felső utcán hazafelé. Aztán ő nyitotta be a kaput és kihívta a mamámat – mondta neki, hogy láttam a Karcsit, hogy jön haza, nehogy az anyámat valami baj érje a meglepetésben. És akkor a haver mondta, hogy no gyere ide, és átöleltem az anyámat. Hát így jöttem haza.

Kőrös Zoltán

A vajdasági magyarok politikai eszmetörténete és önszerveződése (1989–1999)

2017. december 13-án azt is mondhatnánk, hogy egy rendhagyó és hiánypótló tudományos konferencia színhelye volt az újvidéki Forum Ház. Az MTA által biztosított Domus ösztöndíjnak köszönhetően Losonc Márk filozófus és Rác Krisztina kulturális antropológus (mindketten a belgrádi Filozófiai és Társadalomelméleti Intézet munkatársai) vezetésével egy *ad hoc* kutatócsoport arra tett kísérletet, hogy rávilágítson néhány meghatározó pontra a vajdasági magyar politikum és társadalom 20. század végi történetében. A konferencia létrejöttét támogatta még a fiatal irodalmárokat és irodalomkedvelőket tömörítő Híd Kör, valamint az újvidéki Multikulturális Központ és az MTA TK Kisebbségkutató Intézet is.

Érdemes előjáróban megemlíteni, hogy gyakorlatilag a teljes Nyugat-Balkánon foglommá vált „kilencvenes évek” jelentősége óriási, hiszen egy olyan bonyolult és hosszasan tartó konfliktussorozatot foglal keretbe, amely masszív társadalmi hatásokkal járt. Mindez pedig természetesen párosult az államszocializmus felbomlásával, amelynek következtében a térségben létrejövő demokratikus államoknak merőben „sajátos” körülmények között kellett új identitást kialakítaniuk. Ezek a folyamatok több etnikai csoportot (csak Vajdaságot tekintve ide lehet érteni az összes jelentékeny nem szerb etnikumot a horvátokon kívül), amelyek önképüket tekintve nem voltak részei a saját országokért hadat viselő „nemzeteknek”, specifikusan érintették. Világos tehát, hogy egy-egy etnikum vizsgálata sok tekintetben tanulságokkal szolgálhat nem pusztán az adott népcsoport jobb megértéséhez, hanem a teljes kontextus értelmezéséhez is.

A tanácskozás felvezetőjében Losonc Márk néhány gondolatban összegezte azokat a mozgatórugókat, amelyek végül a csoportos fellépéshez és a témaválasztáshoz vezettek. Mivel szavai szerint Vajdaságban nem létezik stabil intézményei háttér az efféle kutatások menedzselésére, ezért leginkább ilyen projektalapú szerveződésekre hárul a munka elvégzése. Maga a tág értelemben vett téma már két évre visszamenőleg kezdett el érlelődni a konferencia egyes résztvevői között, majd a „ha mi nem, más nem fogja” elve mentén került sor a pályázásra. Losonc elmondása szerint ugyan lehetséges, hogy bizonyos fokú kockázatot jelent a közelmúlttal foglalkozni, de talán már fennáll a kellő distancia ahhoz, hogy egzaktnak lehessen tekinteni az eseményeket.

Az első szekciót TÓTH SZILÁRD (Budapesti Corvinus Egyetem) nyitotta. Összegzésében az 1989 és 1999 között felmerülő vajdasági magyar autonómiakoncepciókat, azok fejlődéstörténetét tekintette át. Az időszakban a különböző politikai szervezetek részéről számos autonómiatípus (perszonális, területi, csoportarányos) felmerült. Tóth gondo-

latmenetének egyik legizgalmasabb vonása talán az volt, ahogyan ezeket a törekvéseket megpróbálta kontextuálisan bemutatni, a politikusoknak ugyanis számos körülménnyel (háborús válság, nemzetközi politika, magyar kormány és a jugoszláviai multikulturalizmus politikai öröksége stb.) kellett számolniuk, miközben a koncepciókat dolgozták ki. Szépen kirajzolódott, hogy végül – más elképzelések mellett és azok ellenében – a Vajdasági Magyar Szövetség politikusainak pragmatikus irányvonala érvényesült, amely hozzájárult a ma is érvényes, a korábbi elképzelésekhez képest viszont egy szűkebb körű perszonális autonómiakoncepció kialakításához.

Második előadóként DÉVAVÁRI ZOLTÁN (Újvidéki Egyetem, MTTK; Veritas Történetkutató Intézet) egy nagy ívű történeti összehasonlításra tett kísérletet a 20. század húszas és kilencvenes évei között. Habár maga is megjegyezte, hogy kérdéses lehet az összehasonlítás létjogosultsága, de végül arra jutott, hogy elégséges mennyiségű hasonló vonás fedezhető fel a két korszakban, kezdve attól a kétségtelen ténytől, hogy a vajdasági magyarság két kritikus és válságos időszakával van dolgunk egy önmagát különböző módokon felépíteni próbáló államban. Dévavári több fő hasonlóságot említett, pl. hogy szerinte a magyar népesség java részét változatlanul az ipari és agrárproletariátus teszi ki, a helyi magyar politika programja és mandátumszáma is szinte azonos, illetve hogy a szerb államvezetés is hasonlóan reagál a magyarok lépéseire. Noha az efféle nagy ívet átfogó történeti ívek nem veszélytelen kísérletek, az kétségtelen, hogy „szerkezeti” tényleg hasonló a két korszak a vajdasági magyarok történetében, és utal egyfajta „mozdulatlanságra” a társadalmi folyamatokban.

LOSONCZ MÁRK (Belgrádi Egyetem, Filozófiai és Társadalomelméleti Intézet) a Vajdaság elnevezés fejlődéstörténetét próbálta minél mélyebben kibontani, amely más táj- és régiónevekhez hasonlóan másutt (gondoljunk csak a Felvidék kontra Szlovákia vitákra!) is lényeges téma. Noha a ma is használatos terminus bő háromszáz éves és szerb politikai céloknak köszönhetően jött létre, ma már az a helyzet, hogy a magyar kisebbség túlnyomó többsége teljességgel elfogadja és használja. Losoncz áttekintése az elmúlt száz évre vonatkozott, amely kezdetén, a húszas években még más volt a helyzet, akkor ugyanis senki sem vallotta magát „vajdaságinak”. Később bonyolult társadalom- és politikatörténeti folyamatoknak köszönhetően fokozatosan deetnicizálódott és regionális beágyazottságra tett szert a név. Az is segítette az elfogadását, hogy a terület autonóm tartományi státuszt kapott 1974-ben, végül a szerb nacionalizmus mindezekkel párhuzamosan elidegenítette magától az eszmét! Ennek eredményeként 100 év alatt gyökeres fordulat következett be, és mind a helyi magyar társadalom, mind a politikum esetében ma már bevett elnevezésnek számít a Vajdaság, amely felhívja a figyelmet a magyar kisebbség identifikációjának sajátos útjára.

Az első szekció zárásaként BÁRDI NÁNDOR (MTA TK Kisebbségkutató Intézet) tágította a tematikát, és egy meglehetősen „sűrű” előadásban összegezte 1989 és 1994 között a magyar kisebbségi pártok és politikák fejlődési irányait és típusait. Ami a vajdasági specifikumokat illeti, érdekfeszítő vonásokat emelt ki úgy, hogy közben a többi kisebbségi „alrendszerrel” is pontosan összehasonlította. A jugoszláv államkeret szerinte korábban viszonylag szűk mozgásteret hagyott a magyaroknak, tiltotta a vertikális etnokulturális szerveződést, a politikai rendszerrel szembeni nyílt ellenállók – szemben a Csehszlovákiában kialakult masszív ellenzéki mozgalomba integrálódott magyar képviselőkkel – nagyjából kéttucatnyian voltak, és a kulturális ellenállás formáit választot-

ták. Külön érdemes megemlíteni az előadás végének tipologizálási kísérletét is, amelyben a politikai közösségbe való magyar kisebbségi integráció modelljeiről beszélt. Az ilyen részletes, megalapozott tipológiákra alapuló összehasonlító vizsgálatok szerepét nem lehet túlértékelni a Kárpát-medencei magyar társadalmak megértésénél.

A második szekció az előzőeknél sokkal eseményközpontúbb fordulatot vett. SZERBHORVÁTH GYÖRGY (MTA TK Kisebbségkutató Intézet) arra kereste a választ, hogy a délszláv háborúban elesett magyar (vagy magyarnak tartható) katonákat a társadalom áldozatnak vagy hősnak tekinti-e. Ez a kérdés már csak azért is roppant érdekes, mert a vajdasági magyar közbeszédből lényegében hiányzik az elesettek bármilyen értelemben vett kultusza. Az esetleges emlékművek és megemlékezések érdektelenek, és/vagy a magyarok távol maradnak ezektől az eseményektől. Szerbhorváth egy egyszerű gondolati kísérletként felvetette, hogy ezekben az esetekben talán épp a felejtés mozzanata a fontos, hiszen az is „nyugtató” képes. Másfelől a jelenség rámutat arra az összetett és még napjainkban is (!) számos társadalmi feszültséget tartalmazó problémára, amelyet a háborúsorozat emléke és hatásai jelentenek a helyi magyaroknak.

RÁCZ KRISZTINA (Belgrádi Egyetem, Filozófiai és Társadalomelméleti Intézet) nyújtotta az egyik legeseményközpontúbb előadást (Fűrő Andor mellett), amelyben az oromhegyesi „Zitser Szellemi Köztársaság” köré szerveződő narratívákat és visszaemlékezéseket elemezte. Az 1992 májusában létrejött háborúellenes megmozdulás volt az egyik legkarakteresebb ilyen típusú mozgalom a vajdasági magyarok körében. Rácz – mivel-hogy kulturális antropológus – a téma mélyén finom társadalmi szövetét mutatta meg három elemzési perspektíván (etnicitás, közösségi identitás és társadalmi nem) keresztül. Megállapításai szerint a résztvevők „felforgató” tevékenysége egyfajta (ál)naivitáson és azon a hiten alapult, hogy számít, amit tesznek. A rendkívül aktív tevékenység (folytonos programok, közlemények) akkoriban és az emlékezetnek köszönhetően azóta is komoly mértékű identifikációs erő képviselt. Mindenképp leszögezhető, hogy az ehhez hasonló esettanulmányok hasznos módon járulnak hozzá egy közösség működési dinamikájának megértéséhez, amelyet az adott történeti kontextus csak még érdekesebbé tesz.

TERNOVÁČZ DÁNIEL (SZTE-BTK) előadása azzal az eseménnyel foglalkozott, amelyet számos vajdasági lakos úgy él meg, mint a háború közvetlen megjelenését lakhelyeiken, azok környékén: a NATO-bombázással. A fiatal kutató magyar értelmiségiek (Utasi Csaba, Végel László, Csorba Béla, Hódi Sándor, Major Nándor) háborús naplóját elemezte. A harcok közvetlensége és a bombázás elhúzódása olyan drámaiságot kölcsönöz ezeknek az írásoknak, amelyek rendkívül értékesé teszik őket. A mindennapi élet, politikai állásfoglalások és a közösség sorsán való elmélkedések rendkívüli sűrítettséget kölcsönöznek a szövegtörzshöz, és ahogy Ternovácz elemzéséből kiderült, számos oldalról érdemes megközelíteni az írásokat, ugyanis segítségükkel eléggé mély és alapos képet kaphatunk arról, hogy az adott időszakban hogyan próbáltak a magyar értelmiségiek számat vetni a történésekkel.

A blokkot zárva VATAŠČIN PÉTER (Pécsi Tudományegyetem, BTK; Fórum Kisebbségkutató Intézet) a délszláv háború okozta menekültválságok kérdésével foglalkozott, pontosabban azzal, hogy a válság miként merül fel állandósult, tipikus tematikai blokkokban szabadkai magyarok emlékeiben. A korabeli kényszermigrációs helyzet ismeretése után rátért a néprajzi terepmunkával gyűjtött interjúk elemzésére, amelyekből

kirajzolódni látszik a főként szerb menekültek folklorizálódott, számos sztereotípiából álló komplex képe. Ezek a képzetek általában elutasítóak a menekültekkel szemben, és fenyegetésként, vetélytársként mutatják be őket, míg csak egyes, szinte elszigetelt pontokon mutatkozik „együttérzés” velük szemben. Jól kirajzolódik egy ’mi-ők’ határvonal, ilyen módon a kényszermigránsok témája fontos jelzője lehet a vajdasági magyarok etnikai identitásának.

Az utolsó, harmadik szekció FÚRÓ ANDOR (Újvidéki Egyetem, BTK) előadásával indult a 1991-es temerini múzeumsztrájkról, amely akkoriban az első polgármesteri engedetlenségi mozgalom volt az államszocializmus bukása után. A megmozdulásnak az államot vezető szocialista párt helyi politikusainak fellépése volt az oka, amellyel egyes közintézmények sorsáról önhatalmúlag próbáltak dönten. A demonstráció egyik érdekessége – s ezt Fúró szépen kidomborította – annak sokrétűsége, ugyanis szinte spontán jöttek létre a keretén belül különböző kulturális események, aláírásokat gyűjtöttek az intézményért, a múzeumi gyűjteményt pedig önkéntes adományokból adták össze a helyiek, akik körében elhangzott, hogy „életükben először érezték hasznosnak magukat”. Lényegében tehát egy sok szálon futó, a háborúval és a belgrádi vezetéssel szembehelyezkedő helyi mozgalomról kaphattunk képet (hasonlóan az oromhegyesi esethez).

KOCSIS ÁRPÁD (PTE-BTK) szintén egy lényeges „mélyfúrással” próbálkozott, de ez esetben nem egy esemény, hanem egy személy, Csorba Béla került a központba. Csorba nemcsak irodalmári vagy néprajzkutatói, hanem politikusi pályán is meghatározó alakja a vajdasági magyar közéletnek, Kocsis pedig a kilencvenes évekbeli politikai gondolkodását próbálta minél szervezettebben elemezni. Csorba egyik jellegzetessége ebben az olvasatban az, ahogyan egy erőteljes baloldali alapról végül eljutott egy sokkal konzervatívabb és etnicistább pozícióig. Kocsis Árpád ezt megpróbálta nyomon követni, illetve magyarázni a dél-bácskai politikus életútjával, a rá hatást gyakorló gondolkodókkal (különösen Sinkó Ervinről van itt szó) és a kor hektikusságával. Összességében az ilyen „személyes esztörténetek” önmagukban beszédesen leképezik azokat a körülményeket, amelyekhez az akkori politikusoknak/gondolkodóknak alkalmazkodniuk kellett (ilyen tekintetben érdekes volt a Ternovác-előadással való egybe-csengés).

A média kérdésköre is felmerült ZAKINSZKY TOMA VIKTÓRIÁNAK (Újvidéki Egyetem, BTK) köszönhetően, aki a vajdasági magyar írott és elektronikus sajtó tulajdonjogi viszonyait és szerkesztéspolitikáit vizsgálta az 1989 és 1999 közötti időszakban. Elsősorban két médiumot emelt ki, amelyek pedig a Magyar Szó napilap és az Újvidéki Televízió magyar szerkesztősége. Előbbi határozható meg úgy, mint amely bizonyos mértékig szembehelyezkedett a hatalmi központok elvárásaival, míg utóbbi ezt nem tette meg, de sajátos belső viszonyai miatt nem is álltak rendelkezésükre eszközök. Azok is figyelemre méltó megjegyzések voltak, melyek szerint a kisebbségi sajtó a korban nem tudott közvetítői szerepet betölteni a magyarok és a szerbek között, amelyben az érdektelenség, a nyelvi akadályok is közrejátszottak.

Zárásként WÁGNER TAMÁS (Pázmány Péter Katolikus Egyetem, JAK) azokról a főleg módszertani és elméleti kérdésekről beszélt, amelyek felmerültek benne a kor vajdasági magyar kronológiájának készítése során. Két specifikus tényező/kihívás indokolja szerinte a kronologikus áttekintést, ezek pedig: hosszú időszak után lehetőség nyílt

valós érdekképviselő kialakítására, miközben háborús válság volt, komoly egzisztenciális veszéllyel. A terjedelmi korlátok miatt a leíró, nem pedig az elemző típusú áttekintést választotta úgy, hogy számos forrásból dolgozva politikai és társadalmi eseményeket ötvözött az események és tényezők meghatározásánál. Egyebek között azt is kiemelte, hogy egy ilyen típusú áttekintést egyszerűen nem lehet leválasztani a tágabb kontextusról, vagyis a jugoszláviai közegről, amelyhez szervesen kötődött. Mindent összevetve úgy tűnik, hogy az alaposnak tűnő mérlegelések és megfontolásoknak köszönhetően a készülő kronológia hasznos lesz bármely, a téma iránt érdeklődők számára.

Összességében látható, hogy egy meglehetősen szerteágazó, eklektikus, de gazdag és megalapozott tematikát vonultattak fel az előadások. A szekciók végén és a konferencia zárásaként is érdekes viták zajlottak az előadók és néhány hallgató között, amelyek világosan mutatták, hogy bőven van értelme és tere ezzel a korszakkal foglalkozni. Az előadók egy része egyébiránt szeretné tovább folytatni a munkát, még ha ez bizonyos váltással fog is járni az időben: a jelenbeli tervek szerint a kutatók módosítják, illetve kitágítják a fókuszot, és a titói Jugoszlávia teljes ideje alatt fogják vizsgálni a vajdasági magyarok történetének még homályos aspektusait. A konferencia előadásaiból készített – bővített és továbbgondolt – tanulmányok várhatóan 2018 őszén jelennek majd meg a Forum Könyvkiadó gondozásában.

18-19

Acta Ethnologica Danubiana

Az Etnológiai Központ Évkönyve

Ročenka Výskumného centra európskej etnológie
Jahrbuch des Forschungszentrums für Europäische Ethnologie

2017

Fórum Kisebbségkutató Intézet

Miroslav Pekník a kolektív: Pohľady na slovenskú politiku po roku 1989, I–II. Bratislava, Ústav politických vied SAV, VEDA Vydavateľstvo SAV, 2016, 1214 p.

„A történelem interpretációja mindig része a kulturális hegemóniáért folytatott harcnak, akár a győzedelmes februárról, akár a győzedelmes novemberről van szó.” (Ladislav Hohoš, I. kötet, 347. p.)

Szó szerint nehéz, két vaskos kötetbe foglalt tanulmánygyűjteményről szólnak a következő sorok. Előszavában a szerkesztő, Miroslav Pekník azt írja, hogy vannak könyvek, amelyek aránylag gyorsan keletkeznek, de vannak olyanok is, amelyek hosszan, több szakaszban íródnak, mint például ez is. Nem csoda, hiszen az első kötet 645 oldalas, a másik 564. Mondhatni, egy könyvben több könyv van, hiszen rögtön az első tanulmány, amelyet Miroslav Pekník írt, 295 oldalas, de van még ennél is hosszabb, mégpedig Ivan Lalaháé, amely 420 oldalasra sikeredett. Folytatva a számszerű megközelítést: a két kötetben 30 szerző szerepel (nem irigylem a szerkesztőt, mert ennyi embert összefogni és beszerezni tőlük az írásait, bizony sziszifuszi munka lehetett). A szerzők javarészt politológusok, de van köztük történész, filozófus, szociológus, jogász és közgazdász is. Közülük többen aktív részesei voltak a ma már történelemnek minősülő gyengéd forradalomnak és az azt követő, a könyvben is tárgyalt eseményeknek.

Az első kötetben 11 tanulmány van. Ezek két nagy téma köré csoportosulnak: az egyik 1989. november 17. és az azt követő események, a másik az azt követő események közül is elsődlegesen a Szlovák Köztársaság megalakulása 1993. január elsején.

A bevezető tanulmányt Miroslav Pekník írta *A szlovák politika változásai* címmel. 1989 novemberétől az 1994-es parlamenti választásokig követi nagyon részletesen a politikai élet alakulását, bőséges forrásanyagra, köztük a kulcsszereplők korabeli sajtóban való megnyilatkozásaira alapozva. Ez sokkal munkaigényesebb, mint az „elbeszélt történelem” mód-

szere, viszont nem ad lehetőséget a múltat elferdítő emlékezésre, ami az oral historynál ha nem is mindig szándékosan, de azért előfordulhat. A korabeli médiában megjelent tartalmakat viszont utólag nem lehet kiradírozni vagy átírni. A szerző aprólékos munkával nyomon követi a történelmi eseményeket és szereplőik ténykedését, ugyanakkor tüzetesen foglalkozik a „menet közben” felbukkanó új jelenségek eredetének körülményeivel, ami azért fontos, mert ezek közül a jelenségek közül némelyek később olyan problémákká tornyosultak, amelyek megoldása a mai napig húzódik. Ilyen például a nemzetiségi kérdés is, amelynek fontosságát a VPN (Nyilvánosság az Erőszak Ellen) sok egyébhez hasonlóan alulértékelt. E tekintetben az 1990. január harmadikán sugárzott *Stúdió Dialóg* nevű tévéműsor volt a gyutacs, amely fellobbantotta a lángot (22. p.).

A következő tanulmány szerzője, Oskar Krejčí a *Titokzatos novemberről* értekezik. Szerinte a novemberi eseményeket utólag három elmélettel próbálják magyarázni. Az első a „hősök legendája”, mely szerint az események hősei „a bátor egyetemisták, akik a maroknyi disszidens vezetésével bevették a vérszomjas ŠTB-tisztek és a kommunista párt karrieristái által őrzött barikádokat”. A második az „összeesküvés-elmélet”, mely szerint a titkosszolgálatok „hozták össze” a gyengéd forradalmat. A harmadik a „törvényszerű változások” elmélete (306. p.). Krejčí tagadja az első kettőt. Szerinte a bürokrata szocializmus sorsa nem 1989. november 17-én dőlt el, hanem sokkal korábban, még 1988 végén, vagyis a diákok és a disszidensek már nyitott kapukat döngettek, az ügynökhálózatok pedig nem rendelkeztek olyan kapacitásokkal, amelyek lehetővé tették volna egy ilyen nagyméretű társadalmi átalakulás levezénylését. Krejčí szerint két törvényszerű ok vezetett a szocializmus bukásához. Az antropológiai ok a leegyszerűsített marxista emberideálban keresendő, amely ellentétben áll a valósággal. „Az ember személyiségének nagy részét az öröklődés határozza meg, és az átalakulás sokkal lassúbb és tovább tart, mint azt az említett

koncepció feltételezte. Az altruizmus sokkal ritkább, mint azt a humanisták vagy a felvilágosodottság képviselői hitték. S mivel a dolgozók nem váltak a kollektív javak felelősségteljes kezelőivé, a közös javak kezelését az állami bürokrácia vette át.” Eltűnt a kezdeti lelkesedés és alkotókedv, maradt a hitevesztettség, a bizalmatlanság, s ilyen potenciállal csak veszteni lehet. A szocializmus bukásának második oka geopolitikai, ugyanis „az összes szocialista államnak szüksége volt reformokra, s az egész Kelet-Európában zajló változásokból a kicsike Csehszlovákia sem maradhatott ki, nem válhatott a bürokrata szocializmus skanzenévé. Kezdetben még maga az ellenzék sem sejtette, hogy milyen mélységes változásban van a rendszer és milyen gyenge nemzetközi háttérrel rendelkezik. A gyengéd forradalom alapvető jellemzése egyszerű: az ellenzék dialógust akart, és helyette hatalmat kapott. November 17. után a hatalom az utcán hevert. A kommunista párt és az állam vezetése felbomlott – legalábbis elvesztette a politikai események irányításának vagy befolyásolásának képességét. Az ellenzék viszont hamar alkalmazkodott a helyzethez, és magához vette a hatalmat” (311–312. p.).

Ol’ga Plávková egy 2003-ban és egy 2004-ben készített közvélemény-kutatás eredményein keresztül mutatja be, milyen volt a novemberi események – néhány évvel későbbi – megítélése. Ezekből kiderül, hogy a megkérdezettek 46,5%-a szimpatizált az akkori történetekkel, ebből 11,4% aktívan, 35,1% pedig csendes támogatóként. A megkérdezettek 12,6% közömbös volt, 10,2% ellenezte az eseményeket. A megkérdezettek csaknem egyharmada viszont nem tudott véleményt nyilvánítani, mert az események idején még túl fiatal volt, külföldön tartózkodott stb. (341. p.). November legnagyobb hozadékának azt tekintették, hogy megerősödött az embernek a saját életével szembeni felelőssége (73,4%). A megkérdezettek 71,4%-a a szabadságot és demokráciát tartotta a legfontosabb eredménynek, 67,6%-uk azt, hogy megnőtt a munka becsülete, 66,6%-uk a magántulajdon iránti tisztelet újjáéledését, 48,5%-uk a humanizmus elmélyülését, 48,3%-uk azt, hogy a tehetségesek és a dolgozók több esélyhez jut-

nak, 35,4%-uk a teljesítmény és képességek igazságosabb jutalmazását, 17,1%-uk pedig azt, hogy a politika és a politikusok az emberek érdekeit követik (344. p.). S mit vártak novembertől? Leginkább: demokráciát és szabadságot (81,6%), az életszínvonal emelkedését (76,9%), a nyugati országok életszínvonalához való közeledést (69,4%), a korábban elkobzott tulajdon visszaszolgáltatását (49,3%). Az EU-tagságban a megkérdezettek 37,3%-a reménykedett, a NATO-tagságban 22,6%-uk. 31,9%-uk számolt az önálló Szlovák Köztársaság létrejöttével (347. p.). Ol’ga Plávková a másik kötetben is szerepel egy írással, amelyben a parlamenti választások eredményeit összegzi az 1990-es első szabad választásoktól egészen a 2012-es parlamenti választásokig.

A következő szerző, Ladislav Hohoš a szlovák államiság alakulásának történelmi összefüggéseit és a jelenkori Szlovákiával kapcsolatos, elsősorban az *A szlovák társadalom fejlődésének stratégiai 2020-ig* dokumentumban felvázolt gazdasági víziókat fejtegeti. Az utóbbival kapcsolatban kockázatosnak tartja az autópárra vetett bizalmat. Szerinte nem az olaj, hanem a víz a közeljövő stratégiai tényezője. „Az egyes országok az ökológiai neokolonializmus, a víz- és termőföldmaffia manipulációjának céltáblájává fognak válni, vagy már most is azok. A kiváló víz- és talajkapacitásokkal rendelkező Szlovákia lassan, de biztosan a manipulált országok közé kerül. (...) A vízzel kapcsolatos beruházások stratégiája Szlovákia bel- és külpolitikájának metszetét képezi, akár tudatosítjuk ezt, akár nem. A kérdés, hogy képesek vagyunk-e ezt a lehetőséget kihasználni vagy egyszerűen egyoldalúan elveszítjük.” (387. p.) Írása végén Hohoš visszatér a szlovák államiság kérdéséhez, mégpedig elutasítva azt a nézőpontot, mely szerint a globalizáció időszakában nincs szükség nemzetállamokra. Ehhez a következőket fűzi: „Szlovákia jövője összekapcsolódik az európai integráció elmélyítésével, de nemcsak a közös fizetőeszköz tekintetében.” Azonban: „néhány politikusok kijelentései, melyek szerint a multikulturalizmus már idejétmúlt, mely nézetek meggondolatlanul nemrégiben Szlovákiában is elhangzottak, ellentmondanak bolygónk

civilizációja alapkérdésének, amely a különböző modernitásokkal való együttélésről való megbékélés. Amennyiben erre nem vagyunk képesek, csak egy alternatíva van, a világháború.” (388. p.).

Az első kötetben van két memoárjellegű rövidebb írás is. Az egyikben Vojtech Čelko a prágai Szlovák Ház (Dom slovenskej kultúry) 1989-es tevékenységét ismerteti, a másikban Milan Čič emlékezik a novemberi követő eseményekre. November után ő volt az első szlovák kormányfő, 1992-ben a föderális csehszlovák kormány, az ún. nemzeti egyetértés kormánya alelnöke, s egészen 2012-ben bekövetkezett haláláig politikailag aktív volt. Írása rövid, de tanulságos. Azzal indít, hogy 1989 novemberével kapcsolatban sok a félretájékoztatás, vannak, akik a saját véleményüket akarják tényként eladni, és ignorálják azoknak a tevékenységét, akik a novemberi eszmék valóra váltásán tevékenykedtek. Az akkori kormány tevékenységét is alulértékelik, pedig „gyors kormányalakítás nélkül, és a kormányprogram azonnali elkészítése és elfogadása nélkül novemberbe belepte volna a decemberi hó” (330. p.). Felsorolja a legfontosabb területeket, amelyekkel a kormány foglalkozott, ugyanakkor megjegyzi, hogy maga sem sejtette, mennyi problémával és ellentmondással kell majd szembenézni. Az emberek is tele voltak elvárásokkal, problémamentes életet képzeltek el maguknak, csak hogy a szabadságnak és a demokráciának ára is volt. „Ami engem személyesen is bánt, az az erkölcsi hanyatlás, a neurózisok, a társadalmi feszültség, az emberi viszonyok megtépázása, az önzés, profitéhség és a mindenáron való erőszak. Elveszett a biztonság, a tapintatosság, amit az idősebb nemzedékek természetesen tartottak. Az élet változás, de előfordul, hogy nem mindig azonnal és nem mindig jó irányban.” (330. p.).

A novemberi eseményektől 1993-ig terjedő történésekhez kötődik Eleonóra Petrovičová és Peter Pollák tanulmánya, amely a nemzeti egyetértés kormányáról szól, arról, amelynek az előbb említett Milan Čič volt az alelnöke. Ismertetik a kormány létrejöttének nem könnyű folyamatát (hiszen a VPN perszónálisan nem volt felkészülve egy kormány fel-

állítására, ezért is állított volt kommunista jelölteket, aminek köszönhetően megnyerte a választásokat az egyébként esélyes Kereszténydemokrata Mozgalommal – KDH – szemben), majd áttekintik a kormány egyes feladatkörét és tevékenységét. Írásuk végén leszögezik, hogy ez a kormány pozitív értelemben íródott be az újkori szlovák történelembe, mert teljesítette a feladatát, ami nem mondható el az összes azt követő kormányról (426. p.).

A kötet második nagy témakörét, a Szlovák Köztársaság létrejöttét, Ivan Laluha nagylélegzetű tanulmánya, vagy mondhatni monográfiája vezeti be *A Szlovák Köztársaság 1993-as létrejöttének kiindulópontjai és útjai. A föderációtól az önálló Szlovák és Cseh Köztársaságok létrejöttéig* címmel. A kötet egy másik szerzője, Svetozár Krno szerint 1993. január elsejéhez a mai napig kétféleképpen viszonyulnak az emberek: vagy azt mondják, hogy létrejött az önálló Szlovákia, vagy pedig azt, hogy felbomlott Csehszlovákia (teszem hozzá, ez a félig üres vagy félig teli pohár esete). Laluha is így látja: „Vannak körök – és főleg olyan cselekvők, akiknek nem jött be a számításuk –, akik a mai napig megkérdőjelezzik a Szlovák Köztársaság létrejöttét. Ahogy mondani szokás, eső után köpönyeg. Némely kételyek azonban nem csupán nosztalgiából születtek, hanem az állam létrejöttének aktusával és az alapítóival szembeni támadás jeleként. (...) A demokratikus szlovák állam létrejöttével rehabilitáltuk magunkat önmagunkkal és a történelmünkkel szemben. Megmutattuk magunkat mint államalkotó nemzet. Hasonlóan Európa nemzeteinek abszolút többségéhez, még ha kicsit később is.” (547. p.).

A következő tanulmányban Vladimír Srb a két ország szétválásának legitimitásáról ír, majd Zdeněk Veselý a két utódállam viszonyának alakulását boncolgatja egészen 2009-ig.

Az első kötet utolsó tanulmánya Peter Dinuš tollából a november utáni politikai gondolkodás alapáramlatairól szól, a jobboldalbaloldal dichotómiából kiindulva. A szerző leginkább a jobboldal jellemzésével foglalkozik. A jobboldalra a „kommunizmus” kategorikus elutasítása volt jellemző, s a kommunizmusnak mint totalitárius ideológiának a náciizmus mellé sorolása. Már a novemberi esemé-

nyek idején elkezdődött az emberek kategorizálása. A jobboldali antikommunisták magukat tartották a demokrácia és szabadság képviselőinek, a többieket meg öreg struktúráknak, az új rendszerre nézve veszélyes poszttotalitális maradványoknak bélyegezték. A gazdaság terén a sokkterápiát hirdették, az 1992-es szlovák alkotmányt a szlovák szeparatizmus jelének tartották, a gazdasági és jogi szféra átalakításánál kritikátlanul követték az amerikai példát, és elutasították az európai szociális piacgazdaság modelljét (589. p.). Dinuš szerint törvényszerű, hogy manapság egyre nagyobb igény van Marx kapitalizmus-diskurzusára, hisz csak a dolgok valós megnevezése miatt is, hiszen a valóság lényegét olyan kifejezésekkel szokás kendőzni, mint a „szabadság és demokrácia”, illetve a „piacgazdaság” (599. p.). A kapitalizmus kritikája magában hordozza az új alternatívák vízióját.

A második kötetben 19 tanulmány kapott helyet. Jozef Beňa *Az alkotmány 20 éves története* című írásában 1998. július 14-től 2010-ig követi nagyon alaposan a szlovák alkotmány változásait, a jelzett időszakban összesen tízet. Peter Horváth és Pavol Juhás az *A Szlovák Köztársaság elnöke* című tanulmányukban részletesen ismertetik az államelnök jogköreit.

Svetozár Krno és Marcela Slobodníková *Szlovákia politikai pártjai és mozgalmi* című írásukban a szlovákiai pártstruktúrák fő fejlődési vonalait tárgyalják Stein Rokkan, S.M. Lipset, Arend Lijphart és Klaus von Beyme politikai törésvonal-elméleteiből kiindulva. Részletesen foglalkoznak az egyes politikai mozgalmak és pártok létrejöttének körülményeivel, beleértve a Független Magyar Kezdeményezést, a Magyar Kereszténydemokrata Mozgalmat és az Együttélést. A társadalmi átalakulás kezdetén a politikai törésvonal a „volt állampárt és az összes többi között húzódott. Az 1990 júniusában lezajlott választások elsősorban a kommunista párt elleni referendumként értelmezhetők, s csak másodsorban a hatalomért folytatott harcként a nem kommunista politikai alakulatok között. Ugyanis a VPN és a KDH is deklarálták, hogy ők a kommunista párttal versenyeznek. Azonban a VPN, amelynek azután tavasszal csökkenni kezdtek

a preferenciái, végül paradox módon annak köszönhetően is nyerte meg akkora előnnyel a választásokat, hogy a választási listája elejére volt kommunistákat jelölt. A hagyományos jobboldal-baloldal törésvonal csak később kristályosodott ki” (74. p.). A tanulmány végigköveti ezt a későbbi időszakot is, egészen a 2012-es parlamenti választásokig, majd a fő törésvonalak mentén kialakult párttopológiákkal zárul. A fő törésvonalak a következők: az egyik a társadalmi-gazdasági törésvonal, amit az állam-egyház törésvonal keresztez, a másik pedig a posztkommunizmus-antikommunizmus és az azt keresztező modernizmus-tradicionálismus törésvonal (108–109. p.).

Marcela Gbúrová a demokrácia és a párturalom kapcsolatáról írott tanulmányában abból indul ki, hogy az ország lakossága egyre kevésbé érdeklődik a közügyek iránt, amit az is bizonyít, hogy egyre kevesebben szavaznak, legyen szó bármilyen választásokról. Szerinte ennek egyik oka a pártokráciának nevezett jelenség, azaz párturalom, amikor is a pártdekeket a társadalmi érdekek fölé helyezik. (130. p.) Ezt elkerülendő a szlovákiai pártrendszer reformjára lenne szükség; ennek öt lépését vázolja fel a szerző, ahhoz viszont, hogy ezeket meg lehessen lépni, szükségesnek tartja a választási rendszer reformját is. Szerinte a kombinált választási modell lenne a legmegfelelőbb (mint például Magyarországon), amelyben benne foglaltatnak mind a többségi elven alapuló, mind az arányos képviselet elvén alapuló modellek elemei. (140. p.)

Juraj Marušák írása is a szlovákiai politikai pártokról szól, de ő az unióba való belépés előtt és után, egészen a 2013-ig terjedő időszakban foglalkozik az egyes pártok uniós attitűdjeivel, illetve azok változásaival.

Norbert Kmeť az 1993 utáni szlovák–cseh kapcsolatokról ír nagyon részletesen. Ezek a kapcsolatok valamennyi érintett szerint intenzívek, kiválóak vagy átlagon felüliek, s minden szinten, kezdve a két ország lakosságától egészen a legfelső képviselőkig természetesen tartják, hogy ez így van. (220. p.)

Jozef Schwartz az 1989–1993 közötti időszak szlovák–magyar kapcsolatait elemzi. Ezen kapcsolatok alakulását a kezdetektől fogva meghatározták a következő kérdésekre

adott válaszok: „A szlovák és magyar fél milyen mértékben respektálta az európai civilizáció alapvető értékeit? Képes volt-e a magyar fél pozitív értelemben túllépni a történelmileg beágyazott nagy nemzet-tudaton, amelyet kellő adag sovinizmus kísért, és képes volt-e respektálni a szlovák nemzet önállóságát és egyenjogúságát annak ellenére, hogy az utóbbi hosszú ideig nem rendelkezett saját állammal? Képes volt-e a szlovák fél túllépni a szűk nemzeti nézőpontra és a történelmi kisebbségérzésén, amit ódivatú viselkedéssel kompenzált?” (221. p.). A jelzett időszak szlovák–magyar államközi kapcsolatait mindenképpen befolyásolta az is, hogy a magyar diplomáciának már hosszú tapasztalata volt a nemzeti-állami érdekek érvényesítésében, míg a szlovák diplomácia egyenesen a mélypontról indult. Ugyanakkor a kölcsönös jó viszonyhoz szükséges, hogy mindkét fél feladja szűk nemzeti nézőpontját, és mindkét ország a saját polgárai komplex életfeltételeinek (beleértve a nemzeti lét feltételeit is) javítására összpontosítson, a nemzetiségükre való tekintet nélkül. (255. p.)

Zuzana Poláčková a Szlovákiában élő kisebbségek problematikáját vizsgálja nemzetközi kontextusban, főleg a nemzetiségi jogok területén keresztül. Szerinte ezen problémakörök kezelése és megoldása nagymértékben az EU fejlődésének függvénye, másrészt a belpolitikai demokrácia fejlődése is befolyásolja. A szlovák szakembereknek aktívabban részt kell venniük e folyamatok elemzésében, mert „az európaivá válás nem egyoldalú folyamat: nemcsak azt jelenti, hogy az EU befolyásolja az SZK problémáinak megoldását, hanem ellenkező irányban is működik, lentől felfelé: tehát e kérdések megoldása tekintetében az innovatív szlovák projektek hatásának figyelembevételét is jelenti európai viszonylatban” (274. p.).

Számomra különösen érdekes Mojmir Benža és Michal Kaľavský *Nemzeti identitás, államidentitás és európai identitás* c. tanulmánya. A szerzők egyebek mellett a felsorolt identitások egymáshoz való viszonyát, egymásra épülésének „rendjét” boncolgatva arra a következtetésre jutnak, hogy mindig a polgári identitás/államidentitás kellene, hogy az

első legyen. Ugyanakkor: „a modern demokratikus államban a nemzeti, polgári és európai identitás ilyen elrendeződése nem jelentheti azt, hogy bármelyiknek is kisebb, alacsonyabb értéke van, mint a másik kettőnek. Mindhárom értéket kell, hogy jelentsen a társadalom számára, fejlesztésre és védelemre szoruló pozitív értékeket.” (324. p.).

Ebben a kötetben kaptak helyet az egyes politikai ágazatokkal foglalkozó tanulmányok is: Peter Juza Szlovákia külpolitikájával, František Škvrnda az ország biztonságpolitikai aspektusaival, Milan Šikula az önálló Szlovákia gazdasági fejlődésével, Stanislav Mičev az 1989 és 2012 közötti kultúrpolitikával, Milena Sokolová az egyházpolitikai szférával, Ivan Dubnička pedig a környezetvédelem területén tett lépésekkel foglalkozik. A tanulmányoknak ebbe a csoportjába tartozik Ľuboš Bláha írása *Szlovákia és a szociális állam kérdése* címmel.

Az utolsó két írást az előző kötet végén szereplő Dinuš-tanulmánnyal együtt az egész terjedelmes mű befejező üzeneteként is értelmezhetjük. Jozef Lysý politikai reflexiójában arról értekezik, hogy manapság az individualizáció elterjedését és a társadalom intézményének oly mértékű erózióját tapasztalhatjuk, mint 200 évvel ezelőtt, amikor elkezdődött a modernizáció. Gyengül az állam és a közsféra, a jelen helyzet a bizonytalanság helyzete (470. p.). „A közeljövő nagy problémájává válhat a lakosság történelmi tudatának gyengülése, ami oda vezethet, hogy felbomlanak a társadalmat összetartó erők.” (480. p.) Amennyiben nem sikerül átadni értékeinket és szabadságainkat a következő nemzedéknek – Bertalanffy szavaival élve – visszafordíthatatlan és hosszú távú következményekkel járó mentecídium (tudatgyilkolás – LZS) tanúi leszünk. Egyelőre még dacol a történelmi emlékezetünk, de a pszichológiai manipuláció a megváltoztatására törekszik. (482. p.).

Kristína Šabíková a jövő lehetséges forgatókönyveiről elmélkedik. Az elmúlt évtizedek vezérmotívuma a szabadság volt. A 2008-as gazdasági válság azonban ráébreszthetett bennünket arra, hogy a szabadság mint a neoliberalizmus domináns kategóriája, ábránd. S bár korábban arról próbáltak bennünket meggyőzni, hogy a fejlődés a kapitalizmussal véget

ér, nincs tovább, nincs több alternatíva, úgy tűnik, mégis kell, hogy legyen. Ezen alternatívák keresésében a szlovákiai tudományos műhelyek újra leporolják Marx műveit. (495. p.) A szerző szerint a fő probléma nem a társadalmi egyenlőtlenségben rejlik, mert az teljes mértékben nem küszöbölhető ki, hanem abban, hogy ez az egyenlőtlenség hatalmas méreteket öltött nálunk is. A néhány ember kezében koncentrált hatalmas vagyon azt is jelenti, hogy a politikai hatalom is az ő kezükben van. Épp ezért a liberális demokrácia alaptétele, miszerint mindenki szava/szavazata egyformán számít, a globális kapitalizmus erájában már nem érvényesülhet. A nemzetállamok szintjén már hosszabb ideje tapasztalható, hogy a lakosság elvesztette a kormányok, sőt egészében véve a politika iránti bizalmát. Globálisan érvényes, hogy egyre erősebben érzékelik: a világot nem a kormányok és a politikusok irányítják, hanem a pénzügyi lobbik. A média, amely az esetek többségében magánkézben van, többé már nem a demokrácia őrzője, hanem a közvélemény antidemokratikus manipulációjának eszköze. (497. p.) Šabíková a megoldást a gazdasági demokrácia növelésében, a közvetlen demokráciában, illetve a polgárok magasabb fokú politikai részvételében látja, ami azonban pillanatnyilag elég problematikus, épp azért, mert a fentebb említett okok miatt az embereket nem érdekli a politikai részvétel. (499. p.)

Mindkét kötet végén található névmutató és az egyes tanulmányok angol nyelvű összefoglalása.

Lampl Zsuzsanna

Vladimír Srb: Proměny politických systémů Evropských mikrostatů. Praha, Machiavelli Press, 2017, 291 p.

A cseh nyelven megjelent kötet egy méltatlanul mellőzött problémakörrel foglalkozik. Az Európai Unió ugyanis nemcsak nagy államokból áll, hanem egészen kicsikből is. Az ő tagsági viszonyuk ugyan gyakran eltér az úgynevezett nagykétől, ám az unió jelenéről és jövőjéről történő gondolkodás és viták során hiba

elfelejtkezni róluk. A szerző ezt a hibát igyekszik helyre ütni. A tanulmány sorolja azokat az elméleteket, amelyek megadják, mi tekinthető törpeállamnak.

A szerző állítása szerint a kicsik több kérdésben jelentős szerepet játszanak az EU életében, és jó néhány döntésére is hatással vannak. De azt is hozzátehetjük, hogy a kicsiknek, az úgynevezett törpeállamoknak is lehetnek, sőt bizonyára vannak is olyan tapasztalataik, sajátos ismereteik, tudásuk, amelyek értékesek lehetnek a többiek számára. Megjegyezhetjük, hogy ez a szempont csak akkor válik fontossá, ha az Európai Unióra nem csupán a hatalom és érdekek szemüvegén keresztül tekintünk, hanem a fejlődés fő motorját jelentő ismereteken és tudásén.

A mikroállamok ugyanúgy értékes részei Európának, mint a nagyobbak. Csak azt kellene tudatosítanunk, hogy egyes átvethető és hasznosítható sajátosságok nem a nagyságtól függenek, hanem a helyiek eredeti gondolataitól, megismételhetetlen egyedi adottságaiktól. Éppen ezekre volna érdemes odafigyelnünk.

Az egészen kis államok keletkezése és fennmaradása is olyan kérdés, amely minden valamivel nagyobb, de nagyhatalomnak nem számító tagállam számára érdekes lehet, s nemkülönben, hogy milyen módon érik el céljaikat az Európai Unión belül, hiszen a nagyobbakhoz hasonló képviselőjük nincsen az EU szerveiben. Nekik más utakat kell keresniük. Ezek alapos és részletes megismerése, esetleg bejárása kiterjesztheti azoknak a módozatoknak a körét, amelyekkel saját elképzeléseiknek próbálnak érvényt szerezni. Nem szégyen a kisebbektől tanulni, főként ha az ember maga sem túl nagy.

Vladimír Srb mindenekelőtt David Easton és Niklas Luhmann, továbbá Giovanni Sartori és Arend Lijphart szempontjai alapján elemez és értékeli. De azzal kezd, hogy ezek az államok keletkezésüket tekintve abból a korból származnak, amikor Európa egy része még kis államokból állt. Egy részük mindmáig megőrizte államiságát és így vagy úgy integrálódott napjaink struktúráiba. Ugyanakkor középkori vonásaik több elemét is megtartották. Például monarchikus berendezkedésüket. De akad

köztük köztársaság is. Ám ebben az esetben is megmaradt a középkor politikai elképzeléseinek néhány eleme. A szerző azonban nemcsak statikusan vizsgálódik. Dinamikusan, tehát változásában vizsgálja az egyes törpeállamokat, azaz igyekszik bemutatni mindazokat a fontos változásokat, amelyek végbementek a vizsgált országok politikai rendszereiben. A huszadik század viharai és az Európai Unió megszületésének folyamata az ő politikai életpályáját sem hagyta érintetlenül.

A szerző a sorba veszi őket, és államról államra halad. Mindegyiküket külön fejezetben mutatja be, nevezetesen a Vatikán, San Marino, Andorra, Monaco és Liechtenstein politikai rendszerét. Majd két teljes jogú EU-tagállamát is, Luxemburgét és Máltáét. Mindegyikükénél a sajátosságaira helyezi a hangsúlyt, tehát az olvasó világosan láthatja a köztük meglévő nem kis különbségeket. Részletesen bemutatja, hogyan működnek azok, amelyek államformája monarchia. Közben nem feledkezik el az államközi kapcsolataikról sem. Ezekkel az államokkal kapcsolatban annyi mítosz, történet él az európai, sőt az egész világ közvéleményében, mindegyiknél a bulvársajtónak köszönhetően, hogy nem árt pontos ismeretekre szert tenni arról, milyen hatáskörei vannak például Monaco uralkodójának, vagy éppen a pápának. Milyen a politikai döntéshozatal az Európai Uniónak az egy polgárra eső GDP tekintetében leggazdagabb rendes tagállamában, Luxemburgban, és hogyan működik az ország pártrendszere. Vagy miként billent meg az alkotmányos monarchia a még gazdagabb Liechtensteinben, méghozzá a nép támogatásával. Az összehasonlítás kedvéért ez 2009-ben 139 100 dollár volt Liechtensteinben, 2016-ban 102 000 dollár volt Luxemburgban, az Európai Unió átlaga pedig 39 200 dollár volt. De a többi állam sem áll rosszul az egy Málta kivételével. Egyszerűen gazdasági befolyásuk méretüknél jóval nagyobb.

Politikai befolyásukról nem is beszélve. Az Európai Unió érvényes szabályai szerint a két rendes tag, Málta és Luxemburg jelentősen felülreprezentáltak az unió szerveiben. Arról nem is beszélve, hogy az Európai Bizottság elnöke jelenleg luxemburgi politikus.

A szerző arról a szempontokról sem feledkezik meg, hogy milyen a mikroállamok egymáshoz fűződő kapcsolata, így azt a kérdést is megvizsgálja, hogy miként működnek együtt a törpeállamok, hogyan koordinálják lépéseiket. Elemzi fontosabb találkozóikat, és az azokon született egyezségeket.

A szerző szerint az a törpeállamok együttműködése túlmutat az Európai Unión, sőt a politikán is. Még közös sportrendezvényük is van, amelybe Ciprust és Izlandot is bekapcsolták. Itt tehát nemcsak közös érdekekről, hanem nyilvánvalóan egyfajta sajátos csoportidentitásról is szó van. A kicsik, ha összefognak, nem is olyan kicsik, s közben többen a nagyság nyomása és a nagy állam túlhatalma nélkül őrizhetik meg államaikban azt az otthonosságot, ami csak kisebb emberi csoportokban létezhet. A kicsiséggel együtt járó érdekesség, különlegesség kulturális és turisztikai vonzerejéről, sajátos adózási lehetőségeiről nem is beszélve. A tanulmány emellett egyenként is bemutatja, miként próbálják elérni céljaikat.

A kötet témájának jelentősége sokkal nagyobb, mint amekkora érdeklődés övezi napjainkban. A tanulmány színvonala és a téma fontossága okán mindenkinek ajánljuk, akit a sajtóhíreknél mélyebben érdekel az Európai Unió.

Öllös László

Kovács László: Márka és márkanév (Márkanév kutatás és nyelvészet – metszéspontok, lehetőségek, kihívások). Budapest, Tinta Könyvkiadó, 2017, 358 p.

Kovács László márkanévekről szóló kiadványa magyar nyelven egyedülálló, hisz a márkákkal foglalkozó szakirodalom Magyarországon főként a marketing és gazdaságtudomány szemszögéből közelíti meg a témát, míg jelen szerző nyelvtudományi módszerek alkalmazásával vizsgálja a márkák és márkanévek összefüggéseit. A szerző az előszóban így ír erről: „Jelen kötet célja, hogy – magyar nyelven elsőként – bemutassa, milyen (alkalmazott) nyelvészeti eszközök milyen formában használhatóak a

márkák és a márkanevek vizsgálatában és hogy a(z) (alkalmazott) nyelvtudomány mivel tud hozzájárulni egyrészt a márkák pontosabb megismeréséhez, másrészt a márkák értékének növeléséhez.” (9. p.)

A Bevezetés című, első fejezetben a szerző a márkák és márkanevek kutatásának aktualitását hangsúlyozza, majd kiemeli annak interdiszciplináris jellegét. A témával ugyanis a gazdaságtudomány (azon belül a marketingtudomány) mellett a jogtudomány is foglalkozik – véleménye szerint a nyelvtudomány szempontjaival kiegészülve hasznos új felismerések tehetők a márkák és márkanevek kutatásában. A kötet céljait konkretizálva a szerző a következő témakörök körbejárását vetíti előre:

1. „A márkakutatás és a(z) alkalmazott nyelvészeti kutatások kapcsolódási pontjainak bemutatása (...)
2. A márkanevek komplex rendszerezési lehetőségeinek bemutatása (...)
3. Márkanevek kognitív reprezentációjának vizsgálata (...)
4. Márkaasszociációk vizsgálatának módszertani útmutatója (...)
5. Kutatási perspektívák felmutatása” (17–19. p.)

A bevezető fejezet további részeiben a szerző ismerteti a kötet felépítését, illetve bemutatja a kötet módszertani megközelítését, melyet *kommendatív* (javasló) megközelítésnek nevez.

A kötet második fejezete – *A márka szerepe a gazdaságban* (23–44. p.) – a márkákat gazdasági szempontból mutatja be, így mutat rá azok gazdasági kontextusának fontosságára, miközben a bőséges nemzetközi szakirodalom jól áttekinthető összefoglalását adja. Elsőként a termékek és márkák fogalmát tisztázza, majd a márkák fajtáit és tulajdonságait mutatja be különböző megközelítések alapján. A szerző kitér még a márkaérték vizsgálatának lehetőségeire, illetve a márkák szerepére a fogyasztói társadalomban. Kovács a márkanév marketing szempontból való vizsgálati lehetőségeinek vázolását a márkák és márkanevek történeti szempontú bemutatásával kezdi, majd a márkanévadás gyakorlatára tér ki. A gazdasági megközelítés után a kötet következő fejezeteiben a nyelvészeti szem-

pont érvényesül, a márkaneveket mint nyelvi jeleket vizsgálja a szerző.

A harmadik rész – *A márka és a márkánév mint nyelvészeti kutatások tárgya* (45–148. p.) – a kötet egyik leghosszabb fejezete, melyben a szerző a márkanevek névtani kategóriákba való besorolhatóságát vizsgálja, illetve a márkanevek különféle szempontok alapján történő kategorizálási lehetőségeit mutatja be. A szerző felvázolja a márkanevek terminológiájával és helyesírásával kapcsolatos problematikus kérdéseket, majd bemutatja, hogy a márkanevek tulajdonságai miben esnek egybe a tulajdonnevek jellemzőivel, illetve hogy milyen eltérések figyelhetők meg, melyek megnehezítik a kategóriába sorolást. A következő alfejezetben a szerző a márkaneveket különböző szempontok szerint kategorizálja, a bemutatott csoportosítások pedig egyfajta eszköztárat adnak új márkanevek megalkotására. Miután részletes áttekintést kapunk a szakirodalomban fellelhető kategorizálásokról, a szerző egy komplex rendszerezési lehetőséget mutat be, és különféle szempontok alapján csoportosítja a márkaneveket – a termék fajtája szerint, szófaj szerint, morfológiai, szintaktikai szempontok szerint, a keletkezés nyelve alapján, stilisztikai eszközök szerint, szemantikai és asszociációs motíváltság szempontjából. A szerző a komplex rendszerezés kialakításával arra mutat rá, hogy egy-egy márkánév nem csak egy kategóriába sorolható be, és azok megalkotása során ezt a sokrétűséget érdemes figyelembe venni és kihasználni. Miután a szerző röviden vázolja a további névtani vizsgálatok lehetőségeit – köznevelés, egyediség, félrevezető márkanevek –, részletesebben kitér a márkaneveket érintő más nyelvészeti problémakörökre. A következő alfejezetek tárgyalják a márkanevek helyesírási lehetőségeit, azok fonetikai, morfológiai, szemantikai, szintaktikai, neurolingvisztikai, fordítástudományi vetületeit, valamint a márkanevek kapcsolatát a nyelvi tervezés, szaknyelv kutatás, lexikológia, lexikográfia, szociolingvisztika és a kétnyelvűség vizsgálataival. Külön kiemelem, hogy a szlovákiai magyar olvasó számára érdekes lehet a szlovák márkanevek magyarra fordításával foglalkozó rész (127–129. p.). A szerző a nyelvtudomány

nagyon sok szegmensének márkanévvel összefüggő aspektusait tárgyalja, így ezek inkább problémafelvetésnek tekinthetők, rámutatva a jelenség komplexitására – éppen ezért fogalmaz meg a szerző minden alfejezet végén az adott területhez kapcsolódó újabb kutatási lehetőségeket és témákat.

A kötet negyedik fejezetében – *A márkák kognitív reprezentációja* (149–193. p.) – a márka kognitív apparátusban betöltött szerepét vizsgálja a szerző, egyrészt a kognitív nyelvtudomány, másrészt a pszicholingvisztika szemszögéből. A kognitív megközelítés és a márkanevek kapcsolatát felvázolva a fejezet bemutatja a jelentéskalkotást mint kognitív tevékenységet, valamint a horizontális és a vertikális kategorizálás lehetséges elméleti háttereit bemutatva jut el a komplex kognitív struktúráig, melyek közül a fogalmi keretet (sémákat) tárgyalja részletesebben. A következő alfejezet a mentális lexikont és a márkaasszociációkat vonja be a márkanevek kutatásába a pszicholingvisztika kutatási területeiből. A szerző a kulcsfogalmak általános bevezetése után rátér az asszociációs vizsgálatok lehetőségeire a márkakutatásban, illetve az asszociációs vizsgálatok lehetséges céljait és módszereit vázolja. A márkanevek asszociációinak eddigi vizsgálatait történeti sorrendben mutatja be a kötet, az egyes kutatási módszerek előnyeit és hátrányait kiemelve.

A következő rész – *Kognitív márkareprezentáció – empirikus eredmények* (195–296. p.) – tartalmazza a szerző és kutatócsoportja által végzett kutatások eredményeinek az összefoglalóját, mely az előző fejezetek elméleti összefüggéseiből indul ki. A kutatás eredményeinek ismertetése előtt a szerző részletesen megfogalmazott hipotéziseket vázol fel, majd a kutatás módszertanát mutatja be. Az alfejezetekben ismerhetjük meg az egyes hipotézisekhez kapcsolódó konkrét elemzéseket, melyek nagyszámú adatközlő bevonásával zajlott és többféle adatgyűjtési módszer alkalmazásával végzett kutatás eredményein alapulnak. A szerző statisztikai módszereket is bevon az adatok értelmezésébe. Vizsgálja, hogy a magyar márkanevek könnyen azonosíthatók-e, majd elemzi, hogy a márkanevek asszociációinak kapcsolatai mennyire hasonlí-

tanak a közszavak és a tulajdonnevek kapcsolatainak eloszlására. A továbbiakban arról olvashatunk, hogy a márkanevek asszociációiban mennyiben jelennek meg használatlalt kapcsolatos asszociációk, a termék objektív és szubjektív jellemzői, attitűdökkel kapcsolatos információk, illetve hogy a marketingkommunikációs tevékenység hatása mennyiben mutatható ki az asszociációkban. A szerzők vizsgálják továbbá, hogy a márkanevek mennyire illeszkednek sajátosan a mentális lexikonba – vajon a termékkategória-e a márkanév legerősebb asszociációja; elkülönülnek-e a termék és a márka asszociációi egymástól; előhívja-e a márka neve egy másik márka megnevezését, képi asszociációkat; vajon a közszavakra vagy tulajdonnevekre hasonlító márkanevek eredeti jelentése is hív elő asszociációkat; előhívhatnak a márkanevek fonetikai asszociációkat? A szerzők ezekre a kérdésekre keresik a választ a részletes kutatási anyag elemzésével, melynek módszertani felépítését is aprólékosan ismertetik. A statisztikai módszerek bevonása a kutatásba még pontosabb kép kialakítását teszi lehetővé, illetve a táblázatok, grafikonok és bőséges példaanyag használata szemléletessé és áttekinthetővé teszi az olvasó számára az eredmények értelmezését. A szerző minden esetben hangsúlyozza, hogy alapkutatásról van szó, így inkább újabb kérdések felvetése a célja, ezek pedig majd további hipotézisek felállítását teszik lehetővé, azonban néhány fontos következtetést mégis sikerül levonnia – ezek márkanevalkotásban való gyakorlati jelentőségét elemelik ki. A fejezet zárásaként – a kutatás eredményeire támaszkodva – a szerző megfogalmaz egy részletes márkanev-definíciót, majd összefoglalja a márkanev-asszociációk további kutatásainak lehetséges irányvonalait.

A kötet hatodik fejezete – *Márkakutatás és (alkalmazott) nyelvtudomány – metszéspontok, lehetőségek, perspektívák* (297–317. p.) – azt mutatja be, hogy a nyelvészeti nézőpont hogyan alkalmazható egy márkanev „életútjának” a különböző szakaszaiban. Az adott „életszakasz” bemutatása után felsorolja a végezhető vizsgálatokat, az ezekhez kapcsolódó diszciplínákat, illetve az együttműködés lehetséges pozitív hozadékait. A szerző részle-

tesebben leírja, hogy a nyelvtudományi eredmények hogyan alkalmazhatóak a márkanévadásban, névváltoztatásban, illetve a márkák és márkanévek menedzselésében.

Az *Összefoglalás és kitékintés* című, utolsó fejezet (319–321. p.) röviden összegzi a kötet egyes részeinek mondanivalóját, illetve ismételtelen felhívja a figyelmet az alkalmazott nyelvészet és a marketing interdiszciplináris együttműködésének pozitív vetületeire.

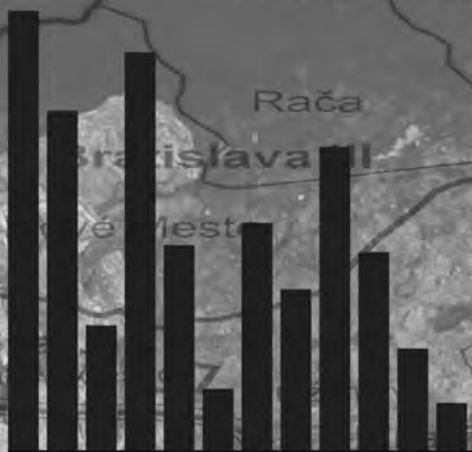
A részletes szakirodalmi jegyzéket (323–347. p.) – mely minden téma iránt érdeklődő számára megfelelő kiindulópontként szolgálhat – a *Mellékletek* (349–358. p.) követik, melyek a főszövegből kimaradt kategorizációkat tartalmazzák, valamint megtaláljuk itt a kutatás során használt márkaasszociációs kérdőívet, illetve a márkaasszociációk besorolását.

Jelen kötet részletes nemzetközi és magyar szakirodalmi ismeretből kiindulva – azokat viszont kritikai hozzáállással értelmezve – mutatja be a márkanévek elméleti megközelítésének a lehetőségeit. A szerző és kutatótársai átgondolt és részletesen bemutatott módszertan alapján végezték vizsgálataikat, melyek eredményeit a szerző rendszerezve és azok gyakorlati jelentőségét bemutatva tárja az olvasó elé. A kötet inspiráló lehet további kutatások tervezéséhez, mivel a szerző minden következtetés mellé újabb felmerülő kutatási kérdéseket társít. A bemutatott kiadvány hiánypótló a magyar alkalmazott nyelvészet szakirodalmában, és kreatív ötleteket tartalmaz a marketing és a nyelvtudomány interdiszciplináris együttműködésére, mely mindkét tudományág esetében gyümölcsöző lehet.

Simon Boglárka

GYURGYÍK LÁSZLÓ

**SZLOVÁKIA LAKOSSÁGÁNAK
KÖZSÉGSOROS NEMZETISÉGI
ÖSSZETÉTELE AZ 1970. ÉS AZ
1980. ÉVI NÉPSZÁMLÁLÁS
ADATAI ALAPJÁN**

Fórum Kisebbségkutató Intézet
Fórum Régiófejlesztési Központ

Számunk szerzői

Fedinec Csilla (1968)

történész (MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Kisebbségkutató Intézet, Budapest, Magyarország)

Filep Tamás Gusztáv (1961)

kisebbségkutató, művelődéstörténész (MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Kisebbségkutató Intézet, Budapest, Magyarország)

Kőrös Zoltán (1982)

történész, levéltáros (Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja, Szlovákia)

L. Juhász Ilona (1960)

etnológus (Fórum Kisebbségkutató Intézet Etnológiai Központja, Komárom, Szlovákia)

Lampl Zsuzsanna (1959)

szociológus, író, újságíró (Konstantin Filozófus Egyetem, Nyitra; Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja, Szlovákia)

Misad Katalin (1961)

nyelvész (Comenius Egyetem, Pozsony, Szlovákia)

Öllös László (1957)

politológus (Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja; Konstantin Filozófus Egyetem, Nyitra, Szlovákia)

Sárosi-Blága Ágnes (1989)

szociológus, doktorjelölt (KAM-Regionális és Antropológiai Kutatások Központja, Csíkszereda, Románia)

Simon Boglárka (1986)

doktorandusz (Comenius Egyetem, Pozsony, Szlovákia)

Suslik Ádám (1986)

történész, levéltáros (MNL, Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára, Sopron, Magyarország)

Vataščin Péter (1987)

etnológus (Fórum Kisebbségkutató Intézet Etnológiai Központja, Komárom, Szlovákia)